

TANULMÁNYOK
STUDIJE
STUDIES

65 éve terjesztjük a tudást – Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
65 godina širimo znanje – Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet
65 years of spreading knowledge – University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

60 éves a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
60 godina Katedre za mađarski jezik i književnost
60th Anniversary of the Department of Hungarian Studies

Támogatóink:

Štampanje ovog broja pomogli su:

The issue was supported by:

Министарство просвете,
науке и технолошког развоја

MEGVALÓSULT A MAGYAR KORMÁNY
TÁMOGATÁSÁVAL

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKARSÁG

BETHLEN GÁBOR
Alap

ETO: 811.511.141+821.511.141
DOI: 10.19090/tm.2019.1

YU ISSN 0354-9690

TANULMÁNYOK

ÚJVIDÉKI EGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
HUNGAROLÓGIA TANSZAK
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉK

Újvidék
2019 ■ 1

TANULMÁNYOK

Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének tudományos folyóirata
Megjelenik évente kétszer. Az első szám A TANSZÉK ÉLETÉBŐL című melléklettel.

A kiadásért felel: **Ivana ŽIVANČEVIĆ-SEKERUŠ** dékán

Felelős szerkesztő: **TOLDI Éva** tanszékvezető

Szerkesztő: **BENCE Erika, PÁSZTOR-KICSÍ Mária**

Szerkesztőbizottság: **BALÁZS Imre József** (Kolozsvár, Románia), **BANDI Irén** (Szófia, Bulgária), **BARCSI Tamás** (Pécs, Magyarország), **Elena Lavinia DUMITRU** (Róma, Olaszország), **FARKAS Tamás** (Budapest, Magyarország), **IMRE Attila** (Marosvásárhely, Románia), **ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna** (Újvidék, Szerbia), **Olga KHAVANOVA** (Moszkva, Oroszország), **KOVÁCS RÁCZ Eleonóra** (Újvidék, Szerbia), **KÖVES Margit** (Delhi, India), **SZILÁGYI Márton** (Budapest, Magyarország), **UTASI Csilla** (Újvidék, Szerbia).

Recenzensek: **AJTONY Zsuzsa** (Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar, Humántudományok Tanszék), **ANDRIĆ Edit** (Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék), **BENE Adrián** (Pécsi Tudományegyetem, BTK, Francia Tanszék), **Marko ČUDIĆ** (Belgrádi Egyetem, Filológiai Kar, Hungarológiai Tanszék), **DÉVAVÁRI Zoltán** (Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka), **FARAGÓ Kornélia** (Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék), **GOLDMANN Márta** (Országos Rabbiképző–Zsidó Egyetem, Szociális Munka és Társadalomtudományi Tanszék, Budapest), **GYÖRE Zoltán** (Újvidéki Egyetem, BTK, Történelem Tanszék), **HALUPKA-REŠETAR Szabina** (Újvidéki Egyetem, BTK, Anglisztika Tanszék), **HARKAI VASS Éva** (Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék), **HÓZSA Éva** (Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka), **KOROMPAY H. János** (MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest), **LADÁNYI István** (Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, Veszprém), **LOVRA Éva** (Újvidéki Egyetem, Építőmérnöki Kar, Szabadka), **MARGÓCSY István** (Nyugalmazott egyetemi docens), **MURAI Gábor** (Ferencvárosi Művelődési Központ, Budapest), **NEMES Krisztina** (Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, Germanisztikai és Fordítástudományi Intézet, Veszprém), **PIELDNER Judit** (Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar, Humántudományok Tanszék), **PLETL Rita** (Sapientia EMTE, Marosvásárhelyi Kar, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék), **ROGINER Oszkár** (Délkelet-európai Tanulmányok Központ, Graz), **SZAJBÉLY Mihály** (Szegedi Tudományegyetem, BTK, Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék), **TÓDOR Erika-Mária** (Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar, Humántudományok Tanszék), **TOLDI Éva** (Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék), **URKOM Aleksander** (ELTE, BTK, Szláv Filológiai Tanszék, Budapest), **VALLASEK Júlia** (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Politikatudományok Kara, Média Tanszék, Kolozsvár), **VIRÁG Zoltán** (Szegedi Tudományegyetem, BTK, Modern Magyar Irodalom Tanszék), **VUKOV RAFFAI Éva** (Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka).

ETO-besorolás: **ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna**

Angol és szerb fordítás, angol nyelvű lektorálás: **ÓDRI Kornélia**

Lektor és korrektor: **BUZÁS Márta**

Műszaki előkészítés: **BARNA Csaba**

Kiadja az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszéke.

Készült 2019-ben.

A VSZAT Oktatási, Tudományügyi és Művelődési Titkárságának 413-194/73. VI. sz. alatti véleményezése alapján mentes a forgalmi adó alól.

ETO: 811.511.141+821.511.141
DOI: 10.19090/tm.2019.1

YU ISSN 0354-9690

STUDIJE

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSEK ZA HUNGAROLOGIJU
KATEDRA ZA MAĐARSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

Novi Sad
2019 ■ 1

STUDIJE

Naučni časopis Katedre za Mađarski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Novom Sadu
Izlazi polugodišnje. Prvi broj izlazi sa dodatkom IZ ŽIVOTA ODSEKA.

Za izdavača: **Ivana ŽIVANČEVIĆ-SEKERUŠ**, dekan

Odgovorni urednik: **Eva TOLDI**, šef odseka

Urednici: **Erika BENCE**, **Marija PASTOR-KIČI**

Uređivački odbor: **Imre Jožef BALAŽ** (Cluj-Napoca, Rumunija), **Irena BANDI** (Sofija, Bugarska), **Tamaš BARČI** (Pečuj, Mađarska), **Elena Lavinija DUMITRU** (Rim, Italija), **Tamaš FARKAŠ** (Budimpešta, Mađarska), **Atila IMRE** (Tîrgu Mureş, Rumunija), **Julijana IŠPANOVIĆ ČAPO** (Novi Sad, Srbija), **Olga HAVANOVA** (Moskva, Rusija), **Eleonora KOVAČ RAC** (Novi Sad, Srbija), **Margita KEVEŠ** (Delhi, Indija), **Marton SILAĐI** (Budimpešta, Mađarska), **Čila UTAŠI** (Novi Sad, Srbija).

Recenzenti: **Žuža AJTONJ** (Univerzitet „Sapijencija“, Mađarski univerzitet u Transilvaniji, Fakultet u Mircurea Čuku, Odsek za humanističke nauke), **Edita ANDRIĆ** (Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju), **Adrian BENE** (Univerzitet u Pečuju, Filozofski fakultet, Odsek za romanistiku), **Marko ČUDIĆ** (Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Katedra za hungarologiju), **Zoltan DEVAVARI** (Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku u Subotici), **Kornelija FARAGO** (Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju), **Marta GOLDMAN** (Univerzitet jevrejskih studija, Odsek za socijalni rad i društvene nauke, Budimpešta), **Zoltan ĐERE** (Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za istoriju), **Sabina HALUPKA-REŠETAR** (Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za anglistiku), **Eva HARKAI VAŠ** (Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju), **Eva HOŽA** (Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku u Subotici), **Janoš KOROMPAL H.** (Mađarska akademija nauka, Institut za književnost, Budimpešta), **Ištvan LADANJI** (Univerzitet Panonija, Fakultet za savremenu filologiju i društvene nauke, Vespem), **Eva LOVRA** (Univerzitet u Novom Sadu, Građevinski fakultet, Subotica), **Ištvan MARGOČI** (Docent u penziji), **Gabor MURAI** (Kulturni centar „Ferencvaroš“, Budimpešta), **Kristina NEMEŠ** (Univerzitet Panonija, Fakultet za savremenu filologiju i društvene nauke, Institut za germanistiku i prevodilaštvo, Vespem), **Judita PILDNER** (Univerzitet „Sapijencija“, Mađarski univerzitet u Transilvaniji, Fakultet u Mircurea Čuku, Odsek za humanističke nauke), **Rita PLETL** (Univerzitet „Sapijencija“, Mađarski univerzitet u Transilvaniji, Fakultet u Targu Murešu, Odsek za primenjenu lingvistiku), **Oskar ROGINER** (Centar za jugoistočnoevropske studije, Grac) **Mihalj SAJBELI** (Univerzitet u Segedinu, Odsek za komunikacije i medije), **Maria-Erika TODOR** (Univerzitet „Sapijencija“, Mađarski univerzitet u Transilvaniji, Fakultet u Mircurea Čuku, Odsek za humanističke nauke), **Eva TOLDI** (Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju), **Aleksander URKOM** (Univerzitet Lorand Etveš, Filozofski fakultet, Odsek za slavistiku, Budimpešta), **Julija VALAŠEK** (Univerzitet Babeš-Bojai, Departman za političke nauke, Odsek za medije, Kluž), **Zoltan VIRAG** (Univerzitet u Segedinu, Odsek za savremenu mađarsku književnost), **Eva RAFAI VUKOV** (Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku u Subotici).

Univerzalna decimalna klasifikacija: **Julijana IŠPANOVIĆ ČAPO**

Prevod na engleski jezik, lektura, prevod na srpski jezik: **Kornelija ODRI**

Lektura i korektura: **Marta BUZAŠ**

Priprema za štampu: **Čaba BARNA**

Izdaje Odsek za hungarologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

Godina izdanja: 2019.

Na osnovu mišljenja br. 413-194/73. VI Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje, nauku i kulturu AP Vojvodine izdanje ne podleže obavezi plaćanja poreza na promet.

ETO: 811.511.141+821.511.141
DOI: 10.19090/tm.2019.1

YU ISSN 0354-9690

STUDIES

UNIVERSITY OF NOVI SAD
FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF HUNGARIAN STUDIES

Novi Sad
2019 ■ 1

STUDIES

Scientific Journal of the University of Novi Sad, Faculty of Philosophy,
Department of Hungarian Studies

Published semi-annually. The first issue printed with the supplement
FROM THE LIFE OF OUR DEPARTMENT.

Editor-in-chief: **Ivana ŽIVANČEVIĆ-SEKERUŠ**, Dean

Senior Editor: **Éva TOLDI**, Head of Department

Editors: **Erika BENCE**, **Mária PÁSZTOR-KICSI**

Editorial board: **Imre József BALÁZS** (Cluj-Napoca, Romania), **Irén BANDI** (Sofia, Bulgaria), **Tamás BARCSI** (Pécs, Hungary), **Elena Lavinia DUMITRU** (Rome, Italy), **Tamás FARKAS** (Budapest, Hungary), **Attila IMRE** (Tirgu Mureş, Romania), **Julianna ISPÁNOVICS CSAPÓ** (Novi Sad, Serbia), **Olga KHAVANOVA** (Moscow, Russia), **Eleonóra KOVÁCS RÁCZ** (Novi Sad, Serbia), **Margit KÖVES** (Delhi, India), **Márton SZILÁGYI** (Budapest, Hungary), **Csilla UTASI** (Novi Sad, Serbia).

Reviewers: **Zsuzsa AJTONY** (Sapientia University, University of Transylvania, Faculty of Mircurea Cuk, Department of Humanities), **Edit ANDRIĆ** (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies), **Adrián BENE** (University of Pécs, Faculty of Humanities, Department of French), **Marko ČUDIĆ** (University of Belgrade, Faculty of Philology, Department of Hungarian Studies), **Zoltán DÉVAVÁRI** (University of Novi Sad, Teacher Training Faculty in Hungarian, Subotica), **Kornélia FARAGÓ** (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies), **Márta GOLDMANN** (Budapest University of Jewish Studies, Department of Social Work and Social Sciences), **Zoltán GYÖRE** (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, History Department), **Szabina HALUPKA-REŠETAR** (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, English Language Department), **Éva HARKAI VASS** (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies), **Éva HÓZSA** (University of Novi Sad, Teacher Training Faculty in Hungarian, Subotica), **János KOROMPAY H.** (Hungarian Academy of Sciences, Institute of Literary Studies, Budapest), **István LADÁNYI** (University of Pannonia, Faculty of Modern Philology and Social Sciences, Veszprém), **Éva LOVRA** (University of Novi Sad, Faculty of Architecture, Subotica), **István MARGÓCSY** (Retired associate professor), **Gábor MURAI** (Ferencváros Cultural Center, Budapest), **Krisztina NEMES** (University of Pannonia, Faculty of Modern Philology and Social Sciences, Department of German Language Studies and Translation, Veszprém), **Judit PIELDNER** (University of Transylvania, Faculty of Mircurea Cuk, Department of Humanities), **Rita PLETL** (University of Transylvania, Faculty of Tirgu Mureş, Department of Applied Linguistics), **Oszkár ROGINER** (Centre for Southeast European Studies, Graz), **Mihály SZAJBÉLY** (University of Szeged, Faculty of Humanities, Department of Communication and Media Sciences), **Erika-Mária TÓDOR** (Sapientia University, University of Transylvania, Faculty of Mircurea Cuk, Department of Humanities), **Éva TOLDI** (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies), **Aleksander URKOM** (Loránd Eötvös University of Budapest, Faculty of Humanities, Institute of Slavic Philology), **Júlia VALLASEK** (Babeş-Bolyai University, Faculty of Political Science, Department of Media, Cluj-Napoca), **Zoltán VIRÁG** (University of Szeged, Faculty of Humanities, Department of Contemporary Hungarian Literature), **Éva RAFFAI VUKOV** (University of Novi Sad, Teacher Training Faculty in Hungarian, Subotica).

ETO-classification: **Julianna ISPÁNOVICS CSAPÓ**

English translator, proofreader, Serbian translator: **Kornélia ÓDRI**

Lector and proofreader: **Márta BUZÁS**

Technical editor: **Csaba BARNA**

Published by the University of Novi Sad, Faculty of Philosophy,
Department of Hungarian Studies

2019

On grounds of the report of the APV Secretariat of Education, Science and Culture, issue
number 413-194/73. VI, this publication is free of purchase tax.

ARANY JÁNOS
(1817–1882)

SZILÁGYI Márton

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet
XVIII–XIX. Századi Irodalomtörténeti Tanszék
Budapest, Magyarország
birohetven@gmail.com

ARANY JÁNOS ÉS SZENDREY JÚLIA

Textuális nyomok az Arany-életműben Szendrey Júlia második házasságáról¹

Janoš Aranji i Julija Sendrei

Tekstualni tragovi u Aranjevom opusu o drugom braku Julije Sendrei

János Arany and Júlia Szendrey

Textual Traces in Arany's Oeuvre on Júlia Szendrey's Second Marriage

A tanulmány Arany Jánosnak a Szendrey Júlia második házassága kapcsán kialakított véleményének a textuális nyomait kívánja visszakeresni a költői életműben. Úgy véli, nem kizárólag *A honvéd özvegye* című verset érdemes ehhez számba venni, hanem egyéb szövegeket is (*Árva fiú; Az özvegy ember árvái; Perényi*). Ezeknek a szövegeknek az elemzése és az életműben elfoglalt státuszuk (egykorán publikált, esetleg töredékben hagyott műről van-e szó) segíthet abban, hogy Arany – egyéb források híján nehezen rekonstruálható – véleményét mégiscsak körül tudjuk írni.

Kulcsszavak: Arany János, Szendrey Júlia, Petőfi Sándor, nagyszalontai folklór, XIX. századi magyar líra

Aranynak a Szendrey Júliához való, változó viszonyulásáról meglehetősen nehéz megalapozott kijelentéseket tenni. Az egyik legfőbb forrásunk, a levelezés ugyanis csak igen csekély támpontot kínál ehhez, s a meglévő említéseket is a levél írójának és címzettjének viszonylatai és a levél kommunikációs célja alapján érdemes megítélni. Márpedig Arany – Petőfi eltűnése után – Tompát leszámítva nem volt olyan levelezőtársa, akivel ilyen kérdésekről érdemes lett

¹ A tanulmány az OTKA támogatásával (K 108.503) készült (témavezető: Korompay H. János).

volna értekezni, s persze Arany felfogása nem volt teljes mértékben azonos a Tompáéval sem. Mindezen bizonytalanságok fenntartásával is talán lehetséges valamiféleképpen megragadni Arany – jórészt kimondatlan, inkább csak sejtett – véleményét Szendrey Júlia második házasságáról.

Ehhez azonban célszerű magának a költői életműnek a szorosabb olvasása: ha már az egyéb források olyan keveset árulnak el, maguk a művek beszédesek lehetnek. Már csak azért is, mert Arany láthatólag óvakodott attól, hogy véleményét a nyilvánosság számára megjelenítse. Így a kéziratban maradt, s csak később kiadott szövegek olykor többet elárulnak, mint az életmű egykoron publikált része.

Arany számára Szendrey Júlia kezdettől Petőfin keresztül, az ő viszonylatában volt fontos. Petőfivel váltott leveleiben ez jól nyomon követhető – igaz, arról források híján nem tudhatunk semmit, hogy milyen személyes benyomásokat szerzett a fiatalasszonyról, amikor Petőfi Aranyékra bízta a feleségét, s ilyenformán rövid ideig egy fedél alatt éltek. (Erről összefoglalólag: Gyimesi 2018.) Petőfi eltűnése után így Arany számára Szendrey Júlia özvegyi státusza, azaz Petőfihez való kötődése volt a legfontosabb elem az asszony megítélésében, s ezt a költő meg is jelenítette a nyilvánosság előtt: az *Emléklapra* című vers, amelyet Arany beválogatott 1856-os, reprezentatív kötetébe, a *Kisebb költemények*be is, éppen ezt írja körül, a lírai én és a vers címzettjeként megjelenő feleség közös érzelmi pozíciójaként. A legfontosabb megfogalmazása ennek a helyzetnek talán a következő néhány sor: „Gyászban találad – oh, hogy is ne! – őt: / – Ki az, kinek oly méltó gyásza van! – / Mint honleányt, mint özvegy árva nőt” (Arany 2017, 59). Nem véletlen, hogy ez a vers belekerült a kötetbe: a *Kisebb költemények* egyik legfontosabb szervező elve éppen a Petőfihez való érzelmi viszony megjelenítése volt, s ehhez kiválóan illett ez, a voltaképpen a Petőfihez fűződő barátságról szóló, de már a feleséghez intézett költemény is.²

Akkor azonban, amikor Arany kötete megjelent, már egészen más fénytörésbe került ez az érzelmi viszony, hiszen Szendrey Júlia másodszor is házasságot kötött. Ez a gyökeresen új helyzet azonban nem jelentette azt, hogy Arany kihagyta volna ezt a versét a gyűjteményből. Ugyancsak fontos jelzés, hogy a kötetbe nem vette föl azt a versét, amely közvetlenül erre a hírre reagált, pontosabban: úgy is olvasható, mint erre a hírre adott költői reakció. A *honvéd özvegyét* nem látjuk viszont a *Kisebb költemények*ben, sőt, Arany ezt a művét egyáltalán nem publikálta, folyóiratban sem, bár eredetileg ez volt a terve. Aranynak az a Szilágyi Sándorhoz intézett levele, amelyben a korábban neki elküldött versről azt írja,

² A kötet Petőfit felidéző vonulatának mint narratív szálak a jelentőségéről megemlékeznek: Hász-Fehér 2012, 162. Részletesebben elemzi ugyanő: Hász-Fehér 2010, 54–61. Erről lásd még Szilágyi 2018, 8–9.

hogy nem közölendő, sajnos elveszett (AJÖM XV. 287). Megmaradt viszont az a levél, amelyben Arany – Szilágyi kérdésére reagálva – okát adja a döntésének; *A honvéd özvegyére* vonatkozó passzus igen figyelemre méltóan fogalmaz: „Hogy a be küldött egyik dolgozattal sérteni még most nem akarok, arra fő okom nem az, a mit kegyed gondol. Biographiát akarok írni s adatokra lévén szükségem, nem akarom az azok megszerzésére vezető legjobb út elzárni magam előtt. Ezt azon impressio alatt, mikor a verset irtam s beküldtem, feledém vala. Ennyi az egész; bár a másik hatást sem tagadom” (Arany János Szilágyi Sándornak, Szalonta, 1850. szept. 15. AJÖM XV. 288).

A részlet értelmezését különösen nehézzé teszi, hogy – sok egyéb tényező mellett – azt sem tudjuk, Szilágyi Sándor milyen okot fogalmazott meg feltételezéseként a vers visszavonásával kapcsolatban, tehát mihez képest mondja Arany, hogy nem arról van szó. A kritikai kiadás abban a rövid regesztában, amelyet ehhez az elkallódott levélhez csatolt, csupán hipotézist fogalmazott meg azzal, hogy Arany bizonyára nem akarta megsérteni Petőfi özvegyét – s bármennyire szép és kerek így a történet, érdemes állandóan észben tartanunk, hogy ez csupán feltevés. S ilyenformán persze azt sem tudjuk, mi az a „másik hatás”, amelyet Arany nem tagad, azaz elismer, hiszen ez éppen Szilágyi Sándor vélekedése lehetne. Ami bizonyosan kiolvasható ebből a pár sorból: Arany le sem írja Szendrey Júlia nevét, nem akarja semmiféle retorikai eszközzel saját kapcsolatukat bizalmasnak mutatni (pedig hát Zoltán keresztapjaként fogadott rokonságban állnak), s kizárólag egy érzelemmentes, pragmatikus szempontot hangsúlyoz. A biográfiaírás szándéka persze igaz lehet: hiszen Arany később, 1858-ban a Petőfivel váltott leveleit olyan rájegyzésekkel látta el, amelyek éppen kettejük kapcsolatának (s ilyenformán Petőfi életrajzának) adalékait tartalmazták. Erre a kritikai kiadás jegyzete is felhívja a figyelmet (AJÖM XV. 672). Mindazonáltal aligha célszerű ezt a levelet úgy kezelni, mintha a teljes igazságot fedné fel: nem dönthető el, ebben a kérdésben Arany valóban és teljesen őszinte akart-e lenni, különösen Szilágyi Sándor előtt, aki nem is volt bizalmas barátja. Ilyenformán az is elképzelhető, hogy a Szilágyinak megírt praktikus ok csupán igazodás a talán Szilágyitól is képviselt általános vélekedéshez, amelyet persze nem ismerünk. Ez így túl sok bizonytalanság. Vagyis ez, a szakirodalomban sokat idézett levélrészlet csak látszólag oldja meg a kérdést, s éppen lélektanilag több problémát vet föl, mint amennyit megnyugtatóan lezár.

Éppen ezért Aranyak a Szendrey Júlia újraraházasodásával kapcsolatos reflexióit nem célszerű kizárólag *A honvéd özvegyére* szűkíteni: annál is inkább, mert Imre László elemzése jóval tágabb kontextust tudott hozzárendelni a műhöz. Szerinte ugyanis itt az ifjúkori eszmények veszendőségének alapvető tapasztalata kap hangot, azaz voltaképpen a csalódás általánossá válásáról, s így az önisme-

ret stabilitásának megrendüléséről van szó (Imre 1996, 15–22). Ez a meggyőző értelmezés azonban természetesen nem teszi fölöslegessé vagy értelmetlenné a versnek a Szendrey Júlia második házasságával kapcsolatos újraolvasását sem; ám alighanem ez sokkal komolyabb eredményekre vezet, ha több szöveget (*Az özvegy ember árvái; Árva fiú; Perényi*) is bevonunk a gondolatmenetbe.

Voinovich Géza – még Arany teljes kéziratos hagyatékának az ismeretében – úgy fogalmazott a töredékben maradt *Az özvegy ember árvái* kapcsán: „*Rózsa és Ibolya* után Arany, úgy látszik, több népmesét készült írni versben a nép számára” (AJÖM VI. 229). S itt Voinovich Tompa 1848. március 2-án kelt levelére hivatkozott érvként – amely persze roppant érdekes levél, de mégiscsak Tompa felfogására és szándékaira vet fényt elsősorban, s Aranyra nézvést azért nem éppen perdöntő bizonyíték.³ Azaz innen aligha tudjuk meg, mit is akart Arany ezzel a művével. Voinovich állításával pedig elég nagy bajban vagyunk a kéziratok 1945-ös pusztulása miatt. Az is erősen talányos, mire alapozhatta azt az általánosítását, hogy Arany esetében „több népmese” feldolgozására lehetett szándék; mivel a szövegkiadásában a *Rózsa és Ibolya* átdolgozása és *Az özvegy ember árvái* illenek bele ebbe a tendenciába, illetve feltételeken *A kincskeresők* és *A kincstalálók* egymással szorosan összefüggeni látszó töredékei⁴, meglehet, ezekre gondolt mint tendenciára. Hogy ezenkívül volt-e más adata, amely megalapozhatott egy ilyen kijelentést, nem tudjuk. A töredék egyébként – külső adatok híján – nem is datálható. Belső érvek alapján azonban úgy tűnik, *A honvéd özvegye* szomszédságában készülhetett.

Az özvegy ember árvái című töredékből elég jelentős rész készült el ahhoz, hogy még a szüzséjét is rekonstruálni tudjuk. Itt egy özvegyen maradt királyról van szó, aki két gyermeke, egy kislány és egy kislány mellé új feleséget hoz a házhoz. A mostoha kezdetben jól bánik a két gyerekkel, majd egyre gonoszabban kezd el viselkedni; a töredék azon a ponton ér véget, hogy Estikét és Liliomot kihajtja az erdőre gallyat gyűjteni. Ha ezen szöveg és *A honvéd özvegye* című vers mellé odatesszük az *Árva fiú* című verset is, akkor jól kirajzolódik a közös kontextus – minden eltérő részletmegoldás ellenére: Arany mindhárom szövegben az új házasságba bekerülő árva gyermek pozícióját írja újra, legyen akár az apa, akár

³ A levél: Tompa Mihály Arany Jánosnak, Beje, 1848, márc. 2. In *AJÖM XV.* 189–193. Egyébként ebből a levélből származik az az idézet, amely Gulyás Judit alapvető néprajzi monográfiájának a címe lett: Gulyás 2010.

⁴ Ez utóbbiról eléggé feltételes és bizonytalan állításokat fogalmazott meg Voinovich: „Abból az időből valók, mikor a költő *A fülemile* hangján kezdett népmeséket feldolgozni. [...] A szalontai nép hiedelme azt tartja, hogy a csonka torony alatt kincs van elásva; egy pásztorfiú meg is álmodta a helyét, oda is ment, de egy ősz öreg ember intette: átkozott kincs az, hozzá ne nyuljon, különben legkedvesebb hozzátartozója meghal. – Több ilyen helyi mondát említ Szendrey Zsigmond (Ethn., 1914. 164–168. l.). Talán ilyennek feldolgozására gondolt a költő” (AJÖM VI. 229).

az anya helyén mostoha, s bánjon akár az édes szülő, akár az új mostoha gonoszul a gyerekekkel. Ez a visszatérő közös elem igen érdekes lélektani következtetéseket enged meg (az *Árva fiú* és *A honvéd özvegye* szoros összefüggéséről: Hász-Fehér 2010, 47–48). Hiszen eszerint Aranynál az asszonyi hűtlenség reprezentációja úgy mutatkozik meg (hangsúlyozottan ebben a periódusban s egy külső elemző számára), hogy az új házasság azonos a mostohává válással, s ez a gyermek irányába elkövetett bűn. Arany ezen műveiben rendre az elhanyagolás és az elhagyás variációi kapják a legnagyobb hangsúlyt. (Sajátos párhuzamként érdemes számontartani, hogy jóval később, már leánya halála után azzal kellett Aranynek szembesülnie, hogy vejének új házastársa nem hajlandó felnevelni az első házasságból származó kislányt, Piroskát, s Aranyéknak magukhoz kellett venniük az unokájukat – ez azonban már túlságosan messzire vezető kérdés lenne, jelen keretek közé legföljebb mint utalás tartozik ide. Vö. AJÖM XIX. 177, 197, 202.) Úgy tűnik, Arany egyáltalán nem fogadta el azokat a megfontolásokat, amelyek Szendrey Júlia újraházasodásának kimondatlan indokaiként azonosíthatók. A szituációt még érdekesebbé és talányosabbá teszi, hogy a későbbiekben – a fennmaradt dokumentumok szerint – Arany különösebben nem törődött a keresztfiával, Petőfi Zoltánnal. A levelezésben egy eset van, amikor nyilvánvalóan az ő érdekében is tesz valamit: 1864-ben a Kisfaludy Társaság a magyar Shakespeare-összesbe fel akarta venni Petőfi Sándor *Coriolanus*-fordítását is, s a tiszteletdíj felét Zoltán kapta volna – Arany ennek érdekében levélben fordult a fiú gyámjához, Petőfi Istvánhoz, hogy engedélyt kérjen tőle a publikálásra (Arany János Petőfi Istvánhoz, Pest, 1864. dec. 21. AJÖM XVIII. 548–549). Az ügyről és erről a levélről Petőfi Zoltán megemlékezett egy, az édesanyjának írott levelében is.⁵ Feltűnő, hogy ebben a levélben Petőfi Zoltán Aranyt csak „Arany János”-ként emlegeti, nem nevezi sem keresztapjának, sem bizalmas ismeretiségre utalóan „János bácsi”-nak – míg gyámját „Pista bácsi”-nak aposztrofálja. Ezenkívül tudjuk még, hogy Arany bizonyos, nála lévő Petőfi-relikviákat a fiúnak ajándékozott, mint például a *Nemzeti dal*nak azt a kinyomtatott példányát, amelyet Petőfi maga küldött el Aranynak dedikálva. Arany ezt a relikviát Petőfi Zoltánnak adta 1863-ban, karácsonyi ajándékként, majd Zoltán halála után Petőfi Istvánhoz jutott, s az ő hagyatékával került közgyűjteménybe.⁶ Ez utóbbi eset persze azt is jelentheti, hogy máskor is adott karácsonyi ajándékot a keresztfiának, ám ezt nem tudjuk dokumentálni.

⁵ Petőfi Zoltán Szendrey Júliának, Csákó, 1864. dec. 30. (OSzK Kt. Fond VII. Petőfi Sándor. 132. szám.)

⁶ A küldés gesztusáról lásd a kísérőlevelet: Petőfi Sándor Arany Jánosnak, Pest, 1848. márc. 21. In *AJÖM XI*. 195–196. A példány lelőhelye: OSzK Kt. Fond VII/52. Fényképmásolatát lásd Rózsafalvi 2017, 61.

Pedig a korszakban teljesen elfogadott társadalmi norma volt, hogy az özvegyen maradt asszonyok számára éppen egy újabb házasság megkötése garantálta az előző házasságból született gyermekek felnövekedésének a kereteit (mai fogalommal: a mozaikcsalád létrejötte volt a házastárs halálának a természetes következménye). (Az újraraházasodás okairól és egykorú megítéléséről: Szilágyi 2007.) Az árvaság létének ehhez a sajátos (és a Szendrey Júlia-házasság recens megítélésének a kontextusában eléggé társtalan) lélektani alaphelyzetéhez Arany pedig fölhasználhatott egy folklórszüzsét, amelyet akár gyermekkori örökségként is ismerhetett. Hiszen ennek a félbehagyott balladának folklórelőzménye is van, ahogyan ezt a legutóbb Olosz Katalintól közzétett, XX. század eleji, nagyszalontai folklórgyűjtés igazolja. A *Három árva* című népballada hét különböző változata azt mutatja, hogy ez ismert ballada volt Nagyszalontán (Olosz 2018. A kötetről lásd még recenziómat: Szilágyi 2018a).

Az *özvegy ember árvái* nemcsak arról tanúskodik, hogy Arany ismerte ezt, a három árváról szóló népballadát, de arról is, hogy ismerte és felhasználta verses meséje indító motívumaként a nemzetközi és a magyar szakirodalomban egyaránt 480-as típuszámú tündérmesét, mely *A szorgalmas lány és a lusta lány* típuscímen van számontartva (ATU 480) (Kovács 1969, 196–197). A mesének egy változatát Gulyás Judit és Domokos Mariann megtalálta az Arany család mesejegyzései között is, részben Arany Julianna gyermekkori kézírásában. A mesét Arany László nem vette fel gyűjteményébe, alighanem azért, mert – Arany László hevenyészett bejegyzése szerint – Merényi László korábban közölte már ennek a mesetípusnak egy változatát, s a korszak folklórfelfogása az új, minél teljesebbnek tűnő mesetípusok kiadását tartotta elsőrendű feladatnak, s nem a változatok gyarapítását. Emiatt a mese csak 1982-ben jelent meg először nyomtatásban, Kovács Ágnes közlésében (Kovács 1982, 518–522). Gulyás Judit és Domokos Mariann jelzik a mesegyűjtemény kritikai kiadásában, a 37. számú mese jegyzetében, hogy „Arany János *Az özvegy ember árvái* című, 1850 körül keletkezett mesetöredékének cselekménye hasonlóan indul, mint e típus szüzséje”, s utána utalnak motívikus párhuzamként a *Három árva* című népballadatípusra (Domokos–Gulyás [kiad.] 2018, 644–645); valóban, a vért fakasztó goromba fésülés motívuma egyértelműen a *Három árva* népballadára utal, amely a XX. század elején is ismert volt a szalontaiak körében. De ismert volt a mese is: a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* 14. kötetében, a nagyszalontai anyagban megtalálható egy változata az említett mesének (*A rosszlelkű anya és lány bűnhődése*), amelyet 1915-ben Kornya Sándor gyűjtött (MNGY XIV. 193–196). Ezért aztán nem is csodálható, hogy a címmel nem rendelkező töredéket első kiadója, Arany László *Népmese töredék* címmel közölte (Arany 2019, 929). (Ennek a bekezdésnek a folklorisztikai adatait Olosz Katalin volt szíves megosztani velem. Segítségét köszönöm.)

Ezeknek a szövegeknek az ismeretében jól megragadható Arany szövegalkotási módszerének egyik aspektusa is. Az *özvegy ember árvái* töredéke ugyanis azt mutatja, hogy Arany kísérletet sem tett a népballada formájának az imitálására, inkább a tőle a verses mesefeldolgozásokból ismert, részletezőbb epikus elbeszélés megvalósítására törekedett; az a műve viszont, amely formailag, retorikai felépítésében erős rokonságban látszik lenni ezekkel a szövegekkel, az az *Árva fiú*, amely viszont tartalmilag csak lazábban kötődik a népballada szüzséjéhez. Ez a szöveg belekerült a *Kisebb költeményekbe* (Arany 2017, 318), de a dokumentálható recepció tanúsága szerint senki nem olvasta Szendrey Júlia-ellenes versként (vö. Hász-Fehér 2012, 165–168), annak ellenére sem, hogy Arany kötet szerkesztése igencsak árulkodó: a költemény közvetlenül a Petőfi emléket felidéző *Emlények* után következik. Ebben akár szerepet játszhatott a folklórelőzmény felismerhetősége is. Arany éppen nem a népköltészeti szöveg minél pontosabb imitálását próbálta meg ebben az esetben sem, hanem rögtön elmozdította a készen kapott verses szöveget egy másik művészi szerkezet kialakítása érdekében. Alighanem egyébként egy ilyen, az orális tradícióból ismerős szüzsé sokat segíthetett az erős morális elítélést tartalmazó ballada megfogalmazásában.

A *honvéd özvegye* esetében más a helyzet: itt nincs szó kölcsönzött vagy a tradícióból már ismerős szüzsé felhasználásáról. A vers legerőteljesebb morális minősítése itt egy intertextuális utalás keretében valósul meg. A vers mottója ugyanis Shakespeare *Hamlet*jéből származik, amely magyar fordításban olvasható a szöveg élén. Ekkor Arany még nem fordította le az egész drámát, tehát külön erre a célra készíthette el a vonatkozó részlet átültetését, s az itt található változat el is tér későbbi fordításának nyelvi megoldásaitól. (Arról, hogy *A honvéd özvegye* a *Hamlet*-fordítás intertextusa: Ruttkay 2015, 19.) A mottó nem adja meg a szöveghelyet pontosan, sőt, még Shakespeare nevét sem tartalmazza, csak annyi olvasható itt: Hamlet. Ebben az esetben pedig ez nem csupán a dráma címét jelentheti, hanem a megszólaló kilétét is felfedi, hiszen a részlet az első felvonás második színéből, Hamlet monológjából származik. Egy árván maradt fiú minősíti elkeseredetten a túl korán újra férjhez ment anyját – azaz az alapszituáció éppen az, amelyet a két másik, idevonható Arany-vers kapcsán már rögzítettem. A mottó és a versszöveg egymásra vonatkozása persze nem egyértelmű (ahogyan ez egyébként a mottók esetében gyakran előfordul), ám a shakespeare-i szavak ráértése a versbéli szituációra akár morális megbélyegzőként is érthető. Önmagában is figyelmet érdemel a magyarul idézés gesztusa: máskor Arany nyugodtan megtette azt, hogy angolul idézett egy mottót. Elegendő első nagyepikai művére, *Az elveszett alkotmányra* gondolnunk, ahol is a szöveg élén Byron *Werner* című tragédiájának egyik részlete szerepel angolul. Arany itt nem adja meg a szöveget mondó darabbéli szereplő nevét, csak a mű

címét, a felvonás és a jelenet számát rögzíti. Az, hogy *A honvéd özvegye* esetében nem így tett, alighanem azzal függött össze, hogy így mindenki számára érthetővé akarta tenni a shakespeare-i szövegnek a szituációra vonatkozását.⁷ A Byron-mottót ugyanis csak az érthette, aki nemcsak angolul tudott, hanem a dráma szövegét és az idézett szavak szöveggörnyezetét is ismerte. *A honvéd özvegye* kapcsán azonban nem így működik a szöveg hatásmechanizmusa. Az olvasó rögtön Hamlet darabbeli pozíciójával tudja azonosítani az idézetet, s ezt értheti rá az epikus szöveg kiinduló helyzetére, az újra férjhez menő özvegy példázatára. Az azonosíthatóságot pedig az erősíti, hogy a vers még két további szövegközi utalással is él. A „Ha eltiport testemen át / Diadalra száguldanának / A harci fújó paripák” sorok egyértelműen Petőfi *Egy gondolat bánt engemet* című versére alludálnak; a „szép özvegy” szintagma pedig a *Hölgyfutár* azon cikkeinek a szóhasználatát idézi meg, amelyekben hírt adtak Szendrey Júlia második házasságáról. A *Hölgyfutár* 1850. augusztus 6-i számában ugyanis a következő, neveket és konkrétumot nem tartalmazó, szinte rejtjelezett tudósítás (vagy inkább kommentár) jelent meg: „Egy barátunk szép özvegye nem rég második házasságra lépven egy élő barátunkkal, azon tanakodtunk, hogy a menyasszony tartasuk é boldogabbnak, vagy a vőlegényt? E habozás közt végre azon határozathoz jutánk, hogy alkalmasint legboldogabbnak tarthatjuk barátunkat; ámde nem az élő, hanem az elhunytat.”⁸ Ennek a cikknek a folytatásaként jelent meg két nappal később egy másik szerkesztői reflexió, amely arra hivatkozott, hogy név nélkül egy női levelező kifogásolta az elhunyt személyre tett célzást, s magára vette a cikk utalását – ám a szerkesztő ezt elhárította, mondván, ők egészen más esetre gondoltak.⁹ Hangsúlyozandó, hogy ebben a második cikkben sem szerepelt sehol egyetlen név sem, így az egész sajtóhíradás megmaradt a bennfentes, kívülállók számára teljesen érthetetlen célozgatás szintjén. Arany versének az intertextuális összefüggése ezzel a cikkel voltaképpen ezt az eljárást folytatja és mélyíti el. Ez a mozzanat azonban azt a feltevést is megengedi, hogy maga Arany is ilyen módon, a sajtó ezen híradásából értesülhetett az eseményről, s nem volt egyéb hírforrása, legalábbis előzetesen (például nyilván nem az történt, hogy Szendrey Júlia őt mint keresztkomáját beavatta volna a tervébe). S ha így volt, s ez az intertextuális utalás a keletkezéstörténet oldaláról is értelmezhető, akkor ez is lehetett a lélektani alapja a vers igencsak kemény és egyáltalán nem megértőnek mutakozó beállításához.

⁷ Alighanem jelentősége van az idézet kiválasztásában annak, hogy ez Byron egyetlen magyar vonatkozást tartalmazó műve, s az idézett szavak a darab egyetlen magyar szereplőjének, Gabornak a monológjából származnak: Szörényi 1989, 164. Az idézet eredeti szöveggörnyezetét lásd Byron 1966, 378.

⁸ *Hölgyfutár* 1. (32): 127. (1850. aug. 6.).

⁹ *Hölgyfutár* 1. (34): 135. (1850. aug. 8.).

Külön kérdés lehet, hogy ezek a szövegek milyen módon válhattak ismertté. Láttuk, az *Árva fiú* benne volt a *Kisebb költeményekben*, de aligha olvasták Szendrey Júliára vonatkozó versként, *Az özvegy ember árvái* töredék maradt, csak Arany halála után publikálták. Sajátos helyzetben van viszont *A honvéd özvegye*. Mert ugyan Arany ezt sem publikálta életében, eredeti kézírata pedig, amelyen – Voinovich szerint – rajta volt a keletkezési dátum („Aug. 1850.”), elveszett, alighanem az Arany-hagyaték 1945-ös pusztulásakor. Először 1882-ben jelent meg a *Pesti Napló* azon számában, amely Arany temetéséről is hírt adott, ám van arra egy-két utalás, hogy már korábban bekerülhetett a kézíratos nyilvánosságba. Arany egyik nagykőrösi diákja, Bessenyei Ferenc például utólag úgy emlékezett, hogy ez a vers is azok közé a versek közé tartozott, amelyeket kéziratban olvastak a diákok az 1850-es években (Kerényi 2003, 95). Az első közlést pedig maga a szerkesztő így kommentálta 1882-ben:

De azért a megragadó szép vers nagyon elterjedt még az ötvenes évek folyamán, a nagykőrösi hölgyek a saját élvezetükre sok példányban leírták s így kéziratban országszerte elterjedt és népszerűvé vált. Több helyen szavalták is a költeményt, sőt, ha jól emlékezünk, valaki a hatvanas években, midőn Arany János a Koszorút szerkesztette, közlés végett neki is beküldötte azt, mint egy „ismeretlen” költő szép művét, mire szerkesztői üzenetben az a válasz érkezett, hogy a költemény szerzője „talán még sem egészen ismeretlen”.

A szerkesztő szerint a vers szövegét „egyike azon lelkes hölgyeknek, kik azt még Nagykőrösön másolták le, volt szíves hozzánk beküldeni”¹⁰. Ezek az elgondolkozató utalások azonban még nélkülözik a megerősítést: mind ez ideig egyetlen olyan kézíratos másolat felbukkanásáról sem tudunk, amely *A honvéd özvegye* szövegét tartalmazná. Miközben más Arany-versek esetében (pl. a *Rákócziné* kapcsán) már ismerünk ilyen kópiákat. (Erre éppen Kerényi Ferenc idézett példát: Kerényi 2003, 94–95.) Persze a *Rákócziné* megjelent nyomtatásban 1848-ban, így nem meglepő, hogy a szöveget másolhatták. *A honvéd özvegye* esetében az a bökkenő, hogy éppen azt nem látjuk tisztán, hogyan került be ez a kiadatlan szöveg a kézíratos másolás folyamatába. Van ugyan nyilvánvalóan egy olyan pont, amikor a szöveg kikerült a szerzője kezéből, s mások megismerhették, esetleg másolhatták: az, amikor Arany elküldte Szilágyi Sándornak. Ne feledjük, arról

¹⁰ *Pesti Napló* 33 (294): (1882. okt. 25.), [1.]. Vö. még *AJÓM* I. 437. Voinovich itt tévesen adja meg a megjelenés idejét, s a szerkesztői kommentárt is pontatlanul idézi. A szöveghely egyébként azt sejteti, hogy a szerkesztő emlékezett egy, Aranytól származó, szerkesztőségi közleményre; nekem nem sikerült a *Koszorú*-ban egyetlen olyan, nyomtatott szerkesztői üzenetet sem találnom, amely megfelelne az itteni leírásnak. Alighanem egy folklorizálódott anekdotikus történetről van szó, s nem tényközlésről.

sincs adatunk, hogy Szilágyi visszaküldte volna Aranynak a hozzá eljuttatott autográfot (ettől persze visszaküldhette). Csak hát a vers 1882-es publikálása-kor egyértelműen a „nagykőrösi hölgyek”-re utalt a szerkesztő, szerinte tőlük indult ki a másolás gesztusa, s a közléshez szükséges kéziratot is közülük juttatta el valaki a szerkesztőségbe (tehát nem a családtól származott a közölt szöveg). Ez a verzió ugyan összhangban van a főntebb közölt visszaemlékezéssel, hogy ugyanis éppen Nagykőrösön, Arany gimnáziumi tanítványainál mutatható ki a szöveg ismerete, ám egyáltalán nem magától értetődő, hogy miként került ki Aranytól a kézirat. Rá ugyanis nem volt jellemző a kéziratosságának mint terjesztési formának a fölhasználása, legalábbis más példát nem ismerünk erre. S hát ez a példa sem igazán, minden részletében meggyőző. Hiszen akárhogy is: *A honvéd özvegye* egykorú ismertsége legfőljebb csupán plauzibilis hipotézis, de ennél egyelőre nem több. A megerősítő párhuzam az lehetne, hogy például Vörösmarty egykorúan szintén publikálatlan Görgei-ellenes verse esetében jól dokumentálható a kéziratossággal való terjedés (Szilágyi 2016, 425–427). A különbség persze az, hogy itt egyrészt a kéziratot nem a szerző őrizte meg, hanem másoknál volt, akik másolhatták és másolthatták, másrészt pedig több kéziratossági variáns bizonyíthatóan fel is bukkant már az eddigiekben. *A honvéd özvegye* esetében azonban ilyen egyet sem ismerünk. S ilyenformán persze arra is aligha lehet következtetéseket építeni, hogy Arany szövege befolyásolhatta-e egyáltalán Szendrey Júlia egykorú megítélését.

A *Perényi* című töredék, amely szintén nem datálható, s amelynek a kézírata sem áll már rendelkezésünkre, alighanem egy elbeszélő költemény kísérlete volt. (Arany egyébként írt egy drámát is *Perényiek* címmel, amelyet sógorára bízott Szalontáról való elköltözése előtt, ám Ercsey megsemmisítette a kéziratot, anélkül, hogy arról bármit följegyzett volna, így erről a műről semmi közelebbit nem tudunk.) Tárgytörténetileg elég jól megragadható, mi ragadhatta meg Aranyt a Perényi család történetéből táplálkozó szüzsében: Kölcsey Ferenc 1826-os, töredékben maradt drámakísérlete ugyanis jól feltárhatóan foglalta össze a feltáruló poétikai lehetőségeket (a művet Kölcsey 1840-es összkiadásában publikálták először, tehát akár Arany is ismerhette). (Minderről bővebben: Szilágyi 2007a.) Ehhez az előzményhez mérten az is jól felmérhető, hogy Aranyt alapvetően a férj halála után megtartott hűség problémája izgatta (ez némileg eltér Kölcsey töredékének kikövetkeztethető irányától). Arany művének elkészült részeiben mintha az a dilemma kapná a legnagyobb hangsúlyt, hogy a feleség – férje halála után – hozzámehet-e régi kedveséhez, akit korábban halottnak hitt. A szituáció lélektanilag más, mint az eddig elemzett három Arany-szöveg esetében (itt nincs szó árván maradt gyermekről vagy gyermekekről), de jól felismerhetően

egy olyan aspektus jelenik meg itt, mint a Szendrey Júliával kapcsolatba hozható többi szöveg esetében: uralható-e a szenvedély, lehetséges-e az ész kontrollja alá szorítani a szerelem elemi tapasztalatát (vö. Szilágyi 2017, 139–142). Ez a felfogás áttételesen szintén összefügg Szendrey Júlia megítélésével: hiszen olyan toposzról van szó, amely a Petőfivel való találkozás utáni, nyilvánossá tett naplójegyzetek egyik vezérelve, s ilyenformán a megjelenített identitás egyik fontos eleme (a Petőfivel való megismerkedés s a vele való szerelem ilyen természetű emócióként mutatkozott meg a nyilvánosságban) (Gyimesi 2014; T. Szabó 2008). S hogy ez a megítélés, amely minden egyéb, konkrét döntési helyzettől és körülménytől eltekintett, mennyire szívósan hozzátapadt Szendrey Júliához (mondhatni, mennyire sikeresnek bizonyult ez az imázsteremtés), azt Arany Juliannának a Rozvány Erzsébethez intézett, 1861-es levele érzékeltetheti:

Horváth Árpádnénak átadom az üdvözetét ha beszélek vele. Ez ugyan nagyon ritkán történik. Igen messze lakunk egymáshoz, 's följövetelünk óta az én betegségem 's a' téli napok kellemetlensége is igen sokban akadályozott. Édes jó Betta néni lelkem, hej, beh furcsa hírek járnak ő róla ismerős *biztos* körökben! Bizony leirni sem merem; ha érne bennünket az az öröm, hogy megláthatnánk itt nálunk, majd beszélénk sokat: Most a férjétől is válni akar. Alig hiszem, hogy érdemes volna arra a szeretetre a' mivel édes Betta néni ujabban megajándékozta (Arany Juliska Rozvány Erzsébetnek, Pest, 1861. márc. 10.; Sáfrán 1960, 91. Kiemelés az eredetiben).

Arany János lánya nem volt teljesen elutasító Szendrey Júliával, Rozvány Erzsébet pedig kifejezetten rokonszenvezett vele, azt is mondhatnánk, ő maradt meg Szendrey Júlia egyedüli kapcsolatának a dokumentálható szalontai ismeret-ségek közül. Ám ezek a szavak éppen abban az összefüggésben válnak értelmezhetővé, amely Szendrey Júlia minden cselekedetét a kontroll nélküli szenvedély kárhuzatos hatásának tulajdonítja, s ezen a ponton immár a második – egyébként nyilván korántsem ideálisnak felfogott vagy pártfogolt – házasság megromlását is ezzel véli magyarázhatónak és kárhuztatandónak. Azaz kizárólag Szendrey Júlia jellemhibájának tekinti.

S ugyan ezek Arany Julianna szavai, akiről persze nem tudjuk, mennyire ismerte Szendrey Júlia döntésének a hátterét, de aligha volt beavatva a részletekbe. Egyáltalán nem lehetetlen, hogy ezen a ponton ő is csak azt mondta, amit a család, s ezen belül Arany János gondolt.

Persze ez csak feltételezés.

Kiadások

- AJÖM I. – *Arany János: Kisebbségi költemények*. S. a. r. Voinovich Géza. Budapest: Akadémiai, 1951 (Arany János Összes Művei I. kötet).
- AJÖM VI. – *Arany János: Zsengék – Töredékek – Rögtönzések*. S. a. r. Voinovich Géza. Budapest: Akadémiai, 1952 (Arany János Összes Művei VI. kötet).
- AJÖM XV. – *Arany János levelezése (1828–1851)*. S. a. r. Sáfrán Györgyi–Bisztray Gyula–Sándor István. Budapest: Akadémiai, 1975 (Arany János Összes Művei XV. kötet).
- AJÖM XVIII. – *Arany János levelezése (1862–1865)*. S. a. r. Új Imre Attila. Az idegen nyelvű szövegrészeket fordította és magyarázta Bartók István–Bódyné Márkus Rozália–Glant Tibor–Korompay H. János–Szörényi László. Budapest: Universitas–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2014 (Arany János Összes Művei XVIII. kötet).
- AJÖM XIX. – *Arany János levelezése (1866–1882)*. S. a. r. Korompay H. János–Bódyné Márkus Rozália–Hites Sándor–Lengyel Réka. Budapest: Universitas–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2015 (Arany János Összes Művei XIX. kötet).
- Arany 2017. – *Arany János kisebb költeményei*. S. a. r. és a kísérőtanulmányt írta Szilágyi Márton. Budapest: Helikon.
- Arany 2019. – *Arany János: Elbeszélő költemények*. S. a. r. Török Zsuzsa. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Központ Irodalomtudományi Intézet (Arany János Munkái).

Irodalom

- Byron, John. 1966. *The Works of Lord Byron*. Poetry. Vol. V. Edited by Ernest Hartley Coleridge, M. A. New York: Octagon Books. Inc.
- Domokos Mariann–Gulyás Judit szerk. 2018. *Az Arany család mesegyűjteménye: Az Arany család kéziratos mese- és találgatásgyűjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének szinoptikus kritikai kiadása*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Universitas–MTA Könyvtár és Információs Központ.
- Gulyás Judit. 2010. „Mert ha írunk népdalt, mért ne népmesét?": *A népmese az 1840-es évek irodalmában*. Budapest: Akadémiai (Néprajzi tanulmányok).
- Gyimesi Emese. 2014. „Iparlovagok” Szendrey Júlia életműve körül. Szendrey Júlia 1847-es naplópublikációinak kontextusai. In *Ki vagyok én? Nem mondom meg: Tanulmányok Petőfiről*, szerk. Szilágyi Márton. 103–121. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum.
- Gyimesi Emese. 2018. Szendrey Júlia és Arany János kapcsolata. In „Összel”: *Arany János és a hagyomány*, szerk. Szilágyi Márton. 129–152. Budapest: Universitas.
- Hász-Fehér Katalin. 2010. Arany János költészetének dialogikus jellege. In *Tanulmányok* (43): 41–61.
- Hász-Fehér Katalin. 2012. Szövegihletek Arany költeményeiben. In *Médiумok, történetek, használatok: Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*, szerk. Pusztai Bertalan. 156–178. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.

- Imre László. 1996. *Műfajok létformája a XIX. századi epikánkban*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó (Csokonai Könyvtár 9.).
- Kerényi Ferenc. 2003. Arany János-kéziratok, tanítványa hagyatékában. *ItK* 107 (1): 91–95.
- Kovács Ágnes. 1969. A XX. században rögzített magyar népmeseszövegek XIX. századi nyomtatott forrásai. In *Népi kultúra – népi társadalom: A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának évkönyve II–III.*, főszerk. Ortutay Gyula, szerk. Diószegi Vilmos. 177–214. Budapest: Akadémiai.
- Kovács Ágnes. 1982. Arany Juliska és Arany László meséi. In *Arany János tanulmányok*, szerk. Novák László. 495–530. Nagykőrös (Nagykőrösi Arany János Múzeum Közleményei II.).
- MNGY XIV. – *Nagyszalontai gyűjtés*. Gyűjtötte a Folklore Fellows Magyar Osztályának nagyszalontai gyűjtő szövetsége, Kodály Zoltán közreműködésével, szerk. Szendrey Zsigmond. Kiadja a Kisfaludy Társaság. Budapest: Athenaeum, 1924 (Magyar Népköltési Gyűjtemény XIV.).
- Olosz Katalin. 2018. *Nagyszalontai népballadák és epikus énekek 1912–1919*. A Folklore Fellows magyar osztálya nagyszalontai gyűjtőszövetségének hagyatékából összegyűjtötte, szerk., bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Olosz Katalin. Kolozsvár: Kriza János Társaság.
- Rózsafalvi Zsuzsanna. 2017. „*Más csak levelenként kapja a borostyánt...*”: *Kincsek, kultusz, hatástörténet*, szerk. Dr. Rózsafalvi Zsuzsanna. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár.
- Ruttkay Veronika. 2015. Előszó – Hamlet emlékezete. In „*Eszedbe jussak*”: *Tanulmányok Arany János Hamlet-fordításáról*, szerk. Paraizs Júlia. 7–34. Budapest: reciti (Hagyományfrissítés 3.).
- Sáfrán Györgyi. 1960. *Arany János és Rozvány Erzsébet*. Budapest (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai 19.).
- Szilágyi Márton. 2007. Petőfi Zoltán konfliktusos élete és halála. In *Határpontok*. 119–132. Budapest: Ráció.
- Szilágyi Márton. 2007a. Kölcsey, a drámairó. In *Határpontok*. 183–195. Budapest: Ráció.
- Szilágyi Márton. 2016. A bünbakképzés mechanizmusa a 19. századi irodalomban. Görgei Artúr megítélései az 1860-as évekig. *It* 97 (4): 421–430.
- Szilágyi Márton. 2017. „*Mi vagyok én?*”: *Arany János költészete*. Budapest: Kalligram.
- Szilágyi Márton. 2018. Arany János kötet szerkesztési gyakorlata és a *Kisebb költemények* (1856). *Erdélyi Múzeum*, 80. kötet. 3. füzet. 1–12.
- Szilágyi Márton. 2018a. Nagyszalontai balladák és epikus énekek 1912–1919. *ItK* 122 (6): 817–822.
- Szörényi László. 1989. Epika és líra Arany életművében. In „*Multaddal valamit kezdeni*”: *Tanulmányok*. 164–207. Budapest: Magvető (JAK füzetek 45.).
- T. Szabó Levente. 2008. Az intimitás poétikája és környezetei a *Szeptember végénben*. In *A tér képei: Tér, irodalom, társadalom*. 339–374. Kolozsvár: Komp-press–Korunk (Ariadné könyvek).

Marton SILAĐI

JANOŠ ARANJ I JULIJA SENDREI

Tekstualni tragovi u Aranjevom opusu o drugom braku Julije Sendrei

Cilj rada je da otkrije tekstualne tragove u Aranjevoj poeziji o pesnikovom mišljenju o drugom braku Julije Sendrei. Smatramo da ovdje ne treba uzeti u obzir samo pesmu *A honvéd özvegye* (Vojnikova udovica) već i druge tekstove (*Árva fiú* [Siroče]; *Az özvegy ember árvái* [Udovčeva siročad]; *Perényi* [*Perenji*]). Analiza ovih pesama i mesto koje one zauzimaju u Aranjevom opusu (objavljene ili ostale kao fragmenti) svakako mogu pomoći u opisivanju pesnikovog mišljenja – što se usled nedostatka izvora teško može rekonstruisati.

Ključne reči: Janoš Aranj, Julija Sendrei, Šandor Petefi, folklor Nadsalonte, mađarska lirika 19. veka

Márton SZILÁGYI

JÁNOS ARANY AND JÚLIA SZENDREY

Textual Traces in Arany's Oeuvre on Júlia Szendrey's Second Marriage

The study attempts to discover the textual traces in Arany's oeuvre of the poet's opinions on Júlia Szendrey's second marriage. Accordingly, not only the poem *A honvéd özvegye* (The soldier's widow) should be taken into account for this purpose but certain other texts as well (*Árva fiú* [Orphan boy]; *Az özvegy ember árvái* [Widower's orphans]; *Perényi*). The analysis of these texts and their status held in his work (whether published in full or left in fragment) can assist to describe Arany's opinion after all – which due to lack of other sources is made difficult to reconstruct.

Keywords: János Arany, Júlia Szendrey, Sándor Petőfi, folklore of Nagyszalonta, 19th century Hungarian lyric poetry

MILBACHER Róbert

Pécsi Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék

Pécs, Magyarország

milbacher.robort@pte.hu

ARANY MINT NOVELLISTA

*A nevelődés keresztény modelljének kudarca
az Egy egyszerű beszélykében*

Aranj kao novelista

*Neuspeh hrišćanskog modela vaspitanja u delu Egy egyszerű beszélyke
(Jedna obična pripovetka)*

Arany as a Short-Story Writer

*The Failure of the Christian Model of Education in Egy egyszerű beszélyke
(A plain story)*

A tanulmány első körben számot vet azzal a ténnyel, hogy Arany prózaíróként, novellistaként kezdte a pályáját, illetve számba veszi az ezzel kapcsolatos szakirodalmi reakciók keresztmetszetét. Mindezek után egy mű alaposabb elemzését végzi el, amelyet a korabeli nevelődési és csinosodási diskurzus keretében vizsgál kapcsolatban Arany első megjelent írásával a *Népnevelési ügyben* című röpiratban kifejtett népszemléletével. Jelen írás tanulságként a *Toldi* népszemléletének újragondolását kínálja, ami a csinosodási diskurzus alaposabb bevonását teszi szükségessé a főmű értelmezésébe, illetve Arany végzetfilozófiájának korai megjelenését mutatja föl, ami a későbbi balladák értelmezési hagyományában fontos szerepet játszik. *Kulcsszavak:* népiesség, novella, csinosodás, nevelődés, sorsfilozófia

Az a tény talán kevésbé közismert, hogy Arany János prózaíróként, mégpedig novellistaként lépett először az irodalmi nyilvánosság elé. Ugyan már 1841-ben megjelent első írása a *Társalkodóban* (Jeandor 1841), ám ezt a szöveget egyrészt-

ről *Jeandor* álnéven publikálta¹¹, másrésről pedig inkább vitairatnak tekinthető, amennyiben az adott lapban zajló jegyzővitához szól hozzá, vagyis első szépirodalmi megjelenése és az Arany János név szerzői névként való használata az 1846-os *Életképek*ben megjelenő két novellához kapcsolódik. (Ugyanitt 1846-ban *Karakány Jónás* – nyilvánvalóan saját nevének egyfajta anagrammájaként létrejövő – álnéven közölt egy szatirikus novellát [Karakány 1846], amelyben a kor romantikaellenességének érdekes dokumentumát láthatjuk, nem elhanyagolandó kapcsolatot tételezve Petőfi *A helység kalapácsával*.) A két 1846-os novella közül (*Egy egyszerű beszélyke*, *Hermina*) Arany maga az 1855-ös Gyulaihoz írott önéletrajzi levelében az előbbit említi „mint némi tetszéssel fogadtatott” írását a *Toldi* előtti időkből¹², ami legalábbis arra mindenképpen bizonyítékkul szolgálhat, hogy Arany később sem tagadta meg ezen kísérletét. A hagyatékából Arany László a *Hátrahagyott iratai és levelezése* kötetekben közölt még néhány novellatöredéket (*Képtablakú ház*; [Címtelen]; *Látogatás egy barátnál*) ezzel a megjegyzéssel: „...mint hátrahagyott curiosumot talán szívesen vesz, ha más nem legalább a biograph...” (AJÖM X. 578).

Ugyanakkor a „biograph”, vagyis az irodalomtörténeti hagyomány nem bánt valami kegyesen Arany első kísérleteivel, amelyek legjobb esetben is elhallgatás, de leginkább a kitagadás sorsára jutottak.

Az Arany pályakezdéséről értekező Kéki Lajos például így ír az *Egy egyszerű beszélykéről*: „A novellában semmi sincs a magyar nép bámulatos ismerőjéből s nyelvének nagy mesteréből. Lélek nélkül, vontatottan elmondott történet, fogyatékos motiválással s lélektani valóságatlanságokkal” (Kéki 1908, 329).

Érdeemes itt odafigyelni arra, hogy Kéki úgy látja, ez a népies tárgyú szöveg valamiképpen olyan népszemléletről tanúskodik, ami nem jellemző Arany későbbi nagy műveinek népképzetére. Most vagy arról van szó Kéki szerint, hogy Arany ekkor még nem jutott el a fejlődésben addig, hogy a megfelelő módon (önmagához méltóan) ábrázolja a népet, ami annál is különösebb, mert 1846-ban járunk, a *Toldi*, vagyis a népies mintamű írásának évében, vagy egyszerűen csak a műfajból következően nem találta még meg Arany a helyes irányt, és így első nyilvános kísérlete csupán tévedésként/tévelygésként értelmezhető.

Szinnyei Ferenc valami olyasféle lélektani magyarázattal mentegeti Aranyt, hogy engedett a kor novella iránti igényének és divatjának¹³, és ezzel a korra

¹¹ Ez az anagramma később *Episztola Petőfihez* (1848) című művében tűnik föl újra: „Imádott barátom, jó Petőfi Sándor / Szíves üdvözlését ime küldi Jean d’Or.”

¹² „Egy falusi beszélyem némi tetszéssel fogadtatott az *Életképek*ben.” Arany János Gyulai Pálnak 1855. június 7.

¹³ Ha szemügyre vesszük a lap tartalomjegyzékét, láthatjuk, hogy Arany szövege valóban a kor ismert és elismert novellistáinak művei között kapott helyet: „BESZÉLYEK ÉS ROKONNEMŰEK. Regény és ►

jellemző hibákat is elkövette: „Mintha csak azt akarta volna megpróbálni, hogy tudna-e ő is olyan romantikus rémségektől hemzsegő rossz novellákat írni, mint a negyvenes évek divatos elbeszélői” (Szinyei 1909, 20).

Ez a divatnak való engedménytétel ugyanis nem járt túl fényes eredménnyel: „Arany későbbi szerkesztő és elbeszélő tehetségének nyoma sincs bennük, de még stílusbeli készségének sincs. [...] Szinte érthetetlen, hogy Arany, a szigorú önbíró, kiadta ezt a két gyarló kísérletet” (Szinyei 1909, 20).

Természetesen a novellákkal kapcsolatos negatív megítélések olyan kritikus narratívába illeszkednek, amely a később kultusz tárgyává vált szerző zsenyéit arra használja, hogy még inkább kiemelje a kánon fő sodrába helyezett művek utolérhetetlenségét. Ezek a rossznak minősített műveken keresztül bemutatottá válnak Arany fejlődésének állomásai, bár ez esetben lévén egy időben született szövegekről beszélünk a korpusz origóját képező *Toldival*, inkább valamiféle műfaji elhatárolást tesznek lehetővé: milyen szerencse, hogy az epikus Arany nem prózaíróként folytatta pályáját. A későbbi recepció a fejlődéstörténet démonának engedve inkább előzményeket keres ezekben a művekben. (Az értelmezői gyakorlat jobbra a harminc évvel későbbi [!] *Tengeri-hántás* mintájaként tartja számon az *Egy egyszerű beszélykét*.) Erre a gyakorlatra Keresztury Dezső szimptomatikus sorai nyújtják a legszemléletesebb példát: „Az elbeszélések motívumaiban, erkölcsi világuk egyes elemeiben, a bennük megnyilatkozó sorsfelfogás végzettségében a kutatók joggal keresték s lelték meg Arany későbbi műveinek előzményeit. Az *Egy egyszerű beszélyke* tele van a népies légkör lecsapódásaival...” (Keresztury 1990, 78).

A jobbra elítélő hangnem azon alapszik, hogy ezek a szövegek ugyan poétikai értelemben a kor szintjén állnak (Arany tehetsége természetesen ebben sem maradt alul a kortársakénál), ám az ott megszokott értelmezői stratégiák és poétikai eljárások semmiben sem járulnak hozzá Arany kanonizációjának későbbi narratíváihoz.

Nem kívánok tüzetes recepcióelemzést nyújtani, írásom célja ez esetben kettős. Egyrészt arra szeretném ráirányítani a figyelmet, hogy Arany pályakezdésének idejére datálható, kevesebb figyelmet kapott népképzete eltér a később, példának okáért a *Toldi* értelmezési hagyományaként is vallott népiességgelfogásától, pontosabban ekkor éppen a *Toldi* írását is motíváló csinosodás/nevelődés prog-

- való; Szabó Richárd 8, 44, 74, 103, 137, 173, 197, 238, 265; A' kenyérmezei csata; Benczúr Miklós 24; Pesti szerelem; Pállfy Albert 116, 144; Flóra (rege); Bánffy S. 243; Egy serleg története; Frankenburg 272; A' csavargó; Jókay Móricz 327, 356; Egyszerű beszélyke; Arany János 388; Az utolsó vendég (töredék); Kolmár J. 429; Boszú; Vas Gereben 452, 484, 516; Az éji dal; Bérczy Károly 554, 584; Külszin és való; Márk 613, 644; Barátom vallomásai; Frankenburg 652, 679; Janka; Karacs Teréz 714, 741, 772; A' czigány nő jóslata; Szathmáry Kár. 803.”

ram kontextusában értelmezendő. Másrészt pedig nem titkolt (re)kanonizációs szándék vezérli ezt a tanulmányt, amennyiben olyan nézőpontokat igyekszik érvényesíteni az *Egy egyszerű beszélyke* olvasása során, amelyek rávilágítanak arra, hogy érdemes legalább ezt a szöveget önértékén kezelni, és hozzáigazítható a mindenkori Arany-értésünkhöz, vagy legalábbis annak egy talán kevésbé hangsúlyozott aspektusához.

Horváth János a novellával kapcsolatban minden bizonnyal érzékelte, hogy itt valami egészen más szemléletmód érvényesül a népi közeg szemügyre vétele és bemutatása során, mint amit elvárnánk Aranytól, a *Toldi* szerzőjétől. Nagy programadó tanulmányában így ír az *Egy egyszerű beszélykéről*: „Mintha a jegyzői iroda nyelvét és stílusát vinné át az irodalomba, talán okiratszerű hitelesítését remélve attól a kitalált, szinte hihetetlen történetnek” (Horváth 1997, 147–148).

Itt Horváth nyilván arra utal, hogy a szöveg írása idején, mint az köztudott, Arany jegyzőként dolgozott, és ezen pozíciójából következően a néppel kapcsolatos szemlélete nem a nép perspektíváját tükrözte, ahogyan azt a magyar nép és nemzete költőjétől elvárnánk, hanem a bürokratikus státusából következően a hivatalosság valamiféle kívül-, felülálló, sőt egyenesen hatalmi pozícióból fakadó szemléletmódját közvetítette. Ez a népet kívülről, fölülről szemlélő perspektíva nyilván egyfajta antropológusi, vizsgáló látásmódot tételez, amelynek célja egyaránt lehet a megismerés és/vagy a kolonizálás, amely ez esetben a népnevelés nagyon is időszerű és a korban üdvös eszményében ölt testet. Ennek a nézőpontnak és szemléletmódnak a legteljesebb és legegységesebb érvényesülése a már említett vitairatban, a *Népnevelési ügyben* című (Jeandor 1841) esszében érhető tetten. Ebben a szövegben Arany – hangsúlyosan mezővárosi jegyzőként – a nép nevelésének, civilizálásának szükségessége mellett érvel, amely abból a diagnózisból indul ki, hogy bizony ebben az állapotában a nép nagyon is a „vadság” jegeit mutatja, és ebből következően (egy Kisfaludy Sándor-idézetével élve) „a' pór nem tudja mit, miért szeressen 's fájdalom! ez honunkban még sokáig fog állani; mindaddig t. i., míg a' műveltségnek hozzáillő fokáig kiképezve nem leend...” (Jeandor 1841, 222). Ez az állásfoglalás a kívülálló szemlélő, népnevelő nézőpontjából fogalmazható csak meg, úgy is mondhatnánk, hogy egyfajta „antropológusi” vizsgáló szemléletmódot feltételez. Ez a szemléletmód idegenségként, egyfajta egzotikumként veszi szemügyre a vizsgált jelenséget, itt a népet, amelyhez ezúttal jobbító, nevelő szándékkal közelít.

Ugyanakkor az elemzendő novella elbeszélői szerkezetében ennek a kívülállásnak egyfajta kettős modellje érvényesül: a névtelen utazó (a szöveg alcíme „Uti tárczámból”), a megismerő-antropológusi, míg a szöveg voltaképpeni történetét közvetítő református lelkész a civilizáló-nevelői program érvényesítésében érdekelt. Ez a kettős narratív szerkezet azt eredményezi, hogy nem csupán

az ábrázolt népi közegben lejátszódó tragédiára, tehát a szöveg voltaképpeni storyjára figyelünk, hanem az azt elbeszélő és így vagy úgy, de a történeteket befolyásoló, ezzel a történet tragikumán reflektálatlanul belül maradó lelkész-narrátor is tárgyává válik a novellának.

Az utazó figyelmét – akinek elsődleges célja a megismerés, vagy ahogy a szöveg mondja: „érdeme a’ kandiság” (Arany 1846, 389) – leginkább a temetőben látott piros fejfa kelti föl, amelynek története adja a mű tulajdonképpeni storyját, amit viszont a maga teljességében a második narrátortól halljuk, a városka református lelkészétől, aki vendégül látja az utazót. A kettős narráció egyben – és ennyiben valóban a *Tengeri-hántás* narrációs modelljét előlegezi meg – áthelyezi a hangsúlyt a storyról a narrációra, és ki nem mondott, ám az utazó narrátor által mégiscsak sejtetett problémakört is a szöveg értelmezési terébe emeli.

A két narrátor szemléletének közös eleme a népről alkotott értékítélete: mind az utazó, mind pedig a lelkész a népet egyfajta babonás, hiszékeny, gyermeki állapotban lévő, ennél fogva civilizálandó és nevelendő szubjektumnak látja. Az utazó első benyomását így összegzi:

Elöttem nagy csoport nép, az élet mindenik korából összevegyülten, tódult a’ városkába, ’s midőn mellettük elhaladók, apróbb csapatokra oszolva, rejtélyesen beszélni hallám őket; ’s azon ijedelmes gyönyört látám arcaikon, melly babonás kalandok elbeszélésénél elfogja *hivékeny népünket* [Kiem. tőlem – MR] (Arany 1846, 389).

A lelkész szövegében ez később így fogalmazódik meg:

Kedélye végkép elsötétült, imái megszűntek ’s – varázslóhoz folyamodott segedelemért. Majdnem minden helységinkben vannak még vén asszonyok, sőt férfiak is, kik ügyes hazudozásokkal *ámítják a’ könnyenhivő népet*, ’s kik ellen *szószékből intézett gyakori beszédeink sehogysem akarnak megfogamzani a’* magukat olly örömet ámitató híveknél [Kiem. tőlem – MR] (Arany 1846, 395).

A hiszékenységre, babonásra stb. tételezése nyilvánvalóan a civilizált és felvilágosult nézőpont érvényesülését jelzi, amire a felvilágosítás pedagógiai programja a helyes és adekvát válasz. Mind az utazó, mind pedig a lelkész tehát birtokában van azoknak az eszközöknek, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a nép fentebb diagnosztizált hiányosságait a nevelés segítségével megszüntesse. Csakhogy míg az utazó nézőpontjából a megcélzott olvasó a maga világi nevelődésprogramjában láthatja a megoldást, addig a lelkész nézőpontjából nyilvánvalóan egyházi, vallási program érvényesülésétől várhatja a babonáságtól (itt értsd: pogányságtól) való megszabadulást.

A lelkész egyenesen elvitatja az érzelmre való képességet az egyszerű és műveletlen néptől, amikor így beszél:

A' leány akkori szenvedése leirhatlan. *Sohasem hittem, hogy illy erős érzelem lakjék műveletlen lélekben.* Én ugyan *csak boldogtalan szenvedélye dühének tulajdonítám kínait*, de nőm mélyebben olvasott. Néhány sikertelen próba után kivallatá titkát : a' leány anya volt [Kiem. tőlem – MR] (Arany 1846, 391).

A lelkész itt arról az Ilonkáról beszél, akinek a tragédiája a voltaképpeni elbeszélésének története. A szegény lányt a lelkész szolgálóként magához veszi, és már-már saját leányaként tekint rá, fényesen ki akarja házasítani, ám a lány szerelmes lesz egy Mokány Ferke nevű igen jóképű legénybe, aki viszont csak dorbézol, és nem tudná eltartani Ilonkát, aki viszont teherbe esik Ferkétől.

A lelkész Mokány Ferke jellemzésénél is általánosít, részben visszhangozva Arany népművelésről szóló cikkének egy passzusát¹⁴, amikor így mutatja be:

Mert a' suhancz, *mint általában pórjaink, legényes fényűzésnek hitte, ha napról napra csapszékeken dorbézolhatott* 's a' gyarmatin összes legénység szomjas gégéin kívül az ivóház földjét is eláztathatta [Kiem. tőlem – MR] (Arany 1846, 391).

A jóságos lelkésznek tehát meglehetősen negatív képe van a nyájáról, akiket Istennek próbál megmenteni hivatása révén. A nép hiszékeny, babonás, buta, nem képes nemes érzelmekre, ki van téve a szenvedélyei kénye-kedvének, és testi vágyait sem tudja féken tartani. A lelkész szemében a nép tehát a vadság állapotában leledzik, mégpedig abban az állapotban, amely nem méltó az emberi nevezetre. Ebből a prédikáció, az isteni tanítás emelheti fel a népet, vagy ahogyan maga a lelkész fogalmaz a megesett Ilonka és a púpos harangozó, Gézengúz összeházasításakor: „Egy lelket remélek megnyerni Istennek 's másnap összeadám őket” (Arany 1846, 392).

Ez a népszemlélet nyilvánvalóan nem a mitizált és stilizált népképzet jegyében áll, itt a nép egészen egyszerűen megtérítendő pogányként, kolonizálandó vademberként aposztrofálódik. A szöveg kérdése az én olvasatomban az, hogy

¹⁴ „Őszszevegyülten azokkal, kik iskolában soha nem voltak, 's azoktul gúnytárgyul tétetve-ki: szegényli kevés lelki elsőbbségét, mint uj czimboráitul kinevetett tulajdont; szegényli a' művelődésnek rá ragadt némi kis jelenségét; az iskolában netalán megtiltott hajzsirozást [...]; tiszta ruhát, nehogy a' szurutosok által gunyoltassék, nem vészén; imát mondani, iskolában nyert ismérteit napfényre hozni, közkacajtól rettegve, nem meri; – ellenben, csupán hasonlat' kedviért, káromkodik, iszik, 's mivel ez utóbbinak föltéte, a' pénz, ritkán honos nála, aprólékos lopásokra, majd némellyik nagyobbakra veteműl, 's mind-ezt a' tanyaczimborák' kedviért! így töltve el az iskola 's nőszület közti időt...” (Jeandor 1841, 222).

a lelkész keresztény stratégiája alkalmas-e a diagnosztizált problémák megoldására, vagyis az ember egyfajta „humanizálására”.

Van egy szöveghely, amely meglehetősen enigmatikus sejtetésként hat, amikor a lelkész leleplezve Ilonka szerelmi légyottját, így fakad ki: „Csalatásom igen érzékenyen hatott rám. *Tehát ő sem az, kinek ismertem! tehát ő is megcsalt!* Meg akarám ismerni csábítóját ’s mögötte teremvén, erősen nyakon ragadtam” [Kiem. tőlem – MR] (Arany 1846, 390).

Mintha itt a lelkész beismerné eszközei (a kereszténység) gyengeségét az emberben dülő vad és pogány ösztönök, illetőleg szenvedélyekkel szemben, ráadásul mintha valami ismétlődésként („ő sem az”, „ő is”) látná be kudarcát, ám ez a belátás nem válik cselekvési programmá abban az értelemben, hogy más eszközök után nyúlna, hiszen saját erkölcsi, teológiai világa végleg foglyul ejtette.

Ilonka terhessége, Mokány Ferke börtönbe kerülése után a lelkész, hogy megmentse legalább a látszatot, a lányt összeadja a púpos és csúnya, a lányra régen szemet vető harangozóval. Maga a lány aláveti magát a lelkész és így közvetetten Isten akaratának:

Hanem, midőn Gézengúz ajánlatáról kezdek beszélni, szikra lövelt ki sötét szemeiből, képe merész elhatározottságot látszék ölteni ’s beszédem végeztével szilárd hangon ekkép felelt: „Tiszteletes uram, ha van meg ’ föld kerekészen férfi, ki engem nem utalt meg végképen, én nője leszek, mert nem szeretnék meghalni, mielőtt némileg megengesztelném Istenemet szenvedésim, imáim ’s jótetteim által” (Arany 1846, 392).

A lelkész nyeresége mindebből a fentebb már idézett mondatban rejlik („Egy lelket remélek megnyerni Istennek...”), és látszólag elégedett is Ilonka megtérésével, aki programszerűen igyekszik megfelelni annak a modellnek, amely Istenhez, vagyis az erényességhez és egyben az üdvözülés lehetőségéhez vezeti őt:

Gyökerestül ki akará irtani szívéből Mokány emlékezetét ’s, becsületére legyen mondva, még eddig győzött a’ nehéz küzdelemben.

Ilonka jó nő volt. Pazarlásig szórta férjére szívességeit, ’s hogy annál inkább meggyőződjék ez hűségéről, egészen hozzá költözött a’ toronyba, honnan csak néha távozott el rövid időre, minket meglátogatni... (Arany 1846, 392).

Ilonka magatartása látszólag maga a keresztény értelmű civilizációs modell diadala, amelyben az isteni út az önmagunk testi-földi szenvedélyeinek elfojtásában, önmagunk legyőzésében és nemesítésében ölt testet. Gézengúz, a harangozó, akiről korábban a lelkész meglehetősen negatív képet fest testi torzultsága okán, tökéletesen boldognak tűnik annak ellenére, hogy tudja, hogy csak kényszer-

ből ment hozzá a lány: „Gézengúz mindent tudott. Ő a' leánynak minden léptét megleste; ez sem maradt titokban előtte. 'Ha hűséget fogad 's azt megtartja, – monda – én soha nem vetem szemére előbbi bűnét” (Arany 1846, 391–392).

Azonban ez a boldogság Ilonka és Ferke gyermekének megszületéséig tart, aki már létében is arra emlékezteti a harangozót, hogy bizony bűnös („roncsolt”) nőt vett feleségül:

Gézengúz elég kímélettel, sőt gyöngéd ápolással viseltetett ugyan a' szenvedő asszony iránt, de fájt néznie, hogy minél inkább fejlettek a' csecsemő arcvonali, annál hasonlóbb lőn ahhoz, kihez hasonlónak lennie nagyon természetes vala. Ő, ki szerencsésnek tartotta magát, hogy Ilonka, roncsoltan, úgy mint vala, nevévé lőn, most jogairól tépelődött 's megbánás ölyvei marták lelkét. [...] De a' féltő Gézengúz szenvedély-hálózta szemének minduntalan rémképeket mutatott e' gyermeki arcz tiszta tükre; ártatlan mosolyában az édeni kígyót hívé lappangni, 's minden csók, mellyet az erény ösvényére visszatért anya bűnben foganzott kisdedének rebegő ajkára nyomott, hűtlenség pecsétéül égett a' férj kebelén (Arany 1846, 393).

Vagyis Gézengúz érzelmein és elhatározásán is felülkerekedett a megbolázhatatlan és atavisztikus ösztönösség, ami kudarcként mutatja be a lelkész civilizáló stratégiáját. A lelkész végül, látva, hogy Gézengúz egy alkalommal kilógatja a gyereket a toronyból, amit az vált ki a harangozóból, hogy megtalálja Ferke Ilonkához írott leveleit, amelyben szökésre buzdítja a nőt, felülbírálja döntését. Ilonka Ferke eddigi leveleit olvasatlanul elégette, kivéve az utolsót, amelyben Ferke Gézengúz agyonütéséről és a Bácskába meneküléséről ír neki. A lelkész belátva a házasság kudarcát, engesztelhetetlen gyűlöletre hivatkozva elválasztja a házasságukat egymástól. Ilonka visszaköltözik nagyanijához, meghal a gyermeke, ő pedig, hogy visszaszerezze Gézengúz szerelmét, boszorkányhoz fordul bájitalért. Gézengúz rövidesen meghal, amit mindenki – így Ilonka is – a varázsitalnak tulajdonít, mire a nőt börtönbe vetik, ahol öngyilkos lesz, ezért aztán a temető árkába temetik csak el. Később kiderül, hogy Gézengúz nem a varázsitaltól, hanem a rézelejétől halt meg, ami a mértéktelen pálinkafogyasztása révén került a szervezetébe.

A lelkész a következőképpen összegzi, és egyben értékeli a tragédiát:

A' szerencsétlen nő leverettsége mértékfölötti volt. Íme, ő nemes győzelmet vívott ki bűnös szenvedélye felett; gondosan ápolá szíve kertében az erény virágit: de azon egy szem vétekmag, mellyet könnyelműen elejt vala, ezer szúrós csalánt hajtott 's előlé a' gyöngébb sarjadékat.

Hiszen férjét nem szereté, nem szeretheté, az igaz. De eltökélt szándéka volt, őt boldogítani, mint más nő sem tévé vala; megtagadta keblének minden érzelmét? lemondott az élet ártatlan örömeiről, 's szigorúan, egyedül kötélyinek élt. Azonban a' vétek büntetése rendszerint akkor érkezik el, mikor a' bűnös már a' megtérés útján vél haladni: ostora lón a' férj. Hűsége hűtlenségnek, jósága tettetésnek, gyöngédsége gúnynak magyaráztatott; ő maga kitaszított, eldobatott, mint rothadt gyümölcs (Arany 1846, 395).

A lelkész értékelése beismerése az erkölcsi nevelődési program kudarcának, és egyszerre mutatja saját korlátait, amennyiben teológiai szintre emeli az emberben dülő megzabolázhatatlan szenvedélyek hatásmechanizmusát. Ezen a ponton az olvasó az utazó nézőpontjából vethet egy pillantást a lelkészre, aki önmaga természetesen semmiféle felelősséget sem érezhet a történetekkel kapcsolatban, hiszen minden tettét a jó szándék, az Istennek való megfelelés vezérelte, ám az olvasó az utazó tekintetét követve egyre gyanakvóbbá lesz a lelkésszel szemben. A lelkész bemutatását így kezdi az utazó:

Egyike ő azon felhőtlen kedélyű, jószívű protestáns lelkészeknek, kik – jóllehet csekély jövedelmükhöz nagy családdal terhelve – olly édes-örömet teljesítik a' házigazdái önkénytes kötelességet utazó idegenek irányában. *Az ilyen emberek kedélyét a' régi hellen költeményekhez hasonlónak képzelem lelkem: benne minden derült, minden mosolygó – még a' bánat is* [Kiem. tőlem – MR] (Arany 1846, 389).

Azontúl, hogy Gyulai Pál szalontai látogatásáról beszámolva nagyon hasonló módon írta le Arany Jánost magát 1851-ben¹⁵, ez a képzet a görögséghez kapcsolt neoklasszicista naivitásmítoszt mondja újra, és rögzíti a lelkészhez a derűnek, az elégedettségnek sztoikus erényével együtt a saját életkorében való teljes élet meglétét vélelmezi. Csakhogy fokozatosan válik világossá az utazó tekintete nyomán, hogy a tökéletes megelégedésben élő lelkész életét is beárnyékolják a hübrisz különféle realizálódásai, ám minthogy a hübrisz fogalma nem konvertálható ez esetben a keresztény erénykatalógus bűn kategóriáira, mint redundáns elemet az olvasó kizárja az értelmezése köréből.

Az első ilyen gyanúra okot adó megjegyzése az utazónak a lelkész kertjével kapcsolatos, amely szimbolikusan nyilván az Édenkert megidézése, amelyben maga a lelkész válik teremtővé:

¹⁵ „S mint örültem, midőn 1851 tavaszán végre alkalmam nyílt meglátogathatnom, és személyesen beszélhetnem vele. Ott találtam egy szerény szűk lakban, nemesen túrva a sors csapásait, s folytonosan dolgozva terjedelmes műveken, melyeknek némelyike máig sem látott napvilágot” (Gyulai 1989, 502).

Szép rendbe ültetett fiatal gyümölcsfák tevék ennek legfőbb ékességét, mellyek – bár hatalmas póznáktól gyámolítva – csak alig bírák a' gazdag terhet, mellyet az ősz pazar keze rájok aggatott.

A' lelkész elégedve, hogyne mondjam, büszkén tekintett végig soraikon: mert hiszen mindez, Isten után, az ő teremtménye volt (Arany 1846, 389).

A kert fáinak gazdag termése természetsszerűleg a lelkész igaz úton járásának jele, amely Isten jóváhagyó áldását viseli magán, ugyanakkor a kert szomszédságában levő szénáskert leírása már felfedi a hübrisz lehetőségét:

E' kert a' gazda szénáskertjével határos. Óriásilag nyulék föl abban egy tetemes szénaboglya, 's lenézve a' körötte ágaskodó szalmacsomókat, a' látkörében legmagasabbal, a' város tornyával vetélkedett, mellyet nem ért föl ugyan egészen magasságban, de vaskosságban húszszorosán meghaladott. Ezért jogot érzett büszkébb lenni, mint amaz (Arany 1846, 389).

A szövegnek ezen a pontján legfeljebb ártatlan rácsodálkozásként érzékelhetjük az utazó részéről a szénaboglya nagyságának említését, ám minthogy Mokány Ferke éppen ezt a szénaboglyát gyűjtja föl önmagával együtt, visszamenőleg nagy jelentőséggel bír ez a szöveghely, amely a lelkész reflektálatlan nagyraagyásának jelévé válik. A tűz fellobbanása idején elhangzik egy megjegyzés a parasztok szájából, amely arra utal, hogy a paraszti közösség valahol nagyon is tisztában van a lelkész hübriszével, amely nemcsak a kertjének teremtésében, hanem a rábizott lelkek fölötti uralom birtoklásában is realizálódik: „Nem is jól van, hogy tiszteletes uram ennyi takarmányt hordat a' város közepére; zúgtak némeltyek. Segélyről egyik sem gondolkozott” (Arany 1846, 397).

Úgy tűnik, Arany, akit ebben az időszakban programszerűen is foglalkoztatott az ember – esetében a paraszti sorban élő ember – nevelhetőségének problémája, ebben a szövegben azt viszi színre, hogy a keresztény etikai és teológiai diskurzus nem képes lefedni az emberben rejlő és a szenvedély formájában kibontakozó ösztönkésztetések teljességét. A keresztény rend így viszont nem is képes tudomást venni, legföljebb a Gonosznak tulajdonított bűn fogalmával képes elfedni azokat a nagyon is antropológiai sajátságokat, amelyekről maga a keresztény civilizátor sem mentes. A szenvedély ebben a keresztény civilizáló diskurzusban mint vakfolt jelenik meg: Arany éppen ennek a vakfoltnak a meglétére mutat rá pl. Mokány Ferke tettében, aki a lelkészre terheli a felelősséget szimbolikusan is, amikor az indokolatlan nagyságú szénaboglyájával együtt magát is fölgyújtotta.

A szövegben többszörösen is átértelmeződik a lelkész morál-teológiai kulcsmondata („Egy szem vétekmag, mellyet könnyelműen elejt vala, ezer szúrós csalánt hajtott 's előlé a' gyöngébb sarjadékot” [Arany 1846, 395]), amellyel

mintegy a szerencsétlen Ilonka tettének magyarázatát véli megtalálni, anélkül, hogy ebben önmaga és a keresztény civilizáló stratégia felelősségére rákérdezne, mintegy így képezve vakfoltot a szenvedély tapasztalatából, és egyben kívül rekesztve az emberben dúló érzelmek megzabolázhatóságának lehetséges módzatait a keresztény narratíván.

Ez azonban újabb problémákat vet föl, ugyanis a vakfoltként működő szenvedély lehetősége megzabolázhatatlan fenyegetésként jelentkezik mind a lelkész látszólag mindettől érintetlen családjára, mind az utazóra, mind pedig az utazó nézőpontjával azonosuló odaértett olvasóra nézve. A lelkész maga is bünt követ el már a kertje fölött érzett büszkeségével, a magasra rakott szénaboglya hivalkodásával és ezekkel együtt a mások élete fölötti kontroll jogának önmaga számára való vindikálásával, amivel csak elmérgesítette a helyzetet, és úgy indította be a tragédiák láncolatát, hogy azzal igazából nem is szembesült, és mindezzel már rég ellenőrizhetetlen erők prédájává vált, még ha nem is tudatosult benne. Ugyanakkor a tudatosulás és a közvetlen érintettség lehetősége a családján keresztül, mégpedig a tizennégy éves, nyilván az érett korba lépő – vagyis a szenvedély lehetőségének kitett – leányán keresztül jelenhet meg az életében, akinek az alakja [!] tűnik csak elő két alkalommal a szövegben:

A' lelkész félbeszakasztá elbeszélését 's kiüté fenékre égett pipája hamvát; én az árnyékos útba mélyítóm szemeimet, mellynek homályából egy lenge alak fejlett ki 's felénk közelített. / – A' vacsora kész, zöngé karcsú, szőke, mintegy tizennégy éves leánya a' lelkésznek (Arany 1846, 394).

Miközben a lelkész leányának semmiféle szerepe sincs a szövegben, az a metaforikus kapcsolat viszont, amely Ilonkához köti, fenyegető árnyként ott lebeg a lelkész családjának látszólagosan idilli világa fölött. A lelkész ugyanis eredetileg Ilonkát is lányaként akarta nevelni, sőt örökbe akarta fogadni:

Gyermekemkint szeretém őt, asszonya saját kezeivel vart számára díszes öltözéket 's büszke lőn reá, mintha önszülötte lett volna. Gyermekim testvéröket hívék föllelni benne, 's én épen azon gondolkozáim, hogy leányommá fogadjam 's szép tehetségeihez illő nevelést adjak neki (Arany 1846, 390).

Az apai szeretet és gőg miatt bosszantja kezdetben a lelkészt, hogy Gézengúz, a csúnya harangozó szemet vetett fogadott leányára, akinek jobb sorsot szán:

Ezért nem nézhetém némi boszankodás nélkül, hogy Gézengúz, ki toronyban őri, harangozói, egyszersmind óra-felvonói hivatalokat viselt, esenkedik a' leány után. Gézengúz Mátyás igen jó ember volt, tagadhatlan,

mint egy darab kenyér; de arcza is olly sejtes, rostás volt himlőhelytől, mint a' kenyérbél; azonfelül kulacsfejű, rőt hajú és sánta volt; szemeinek egyike szinte himlői áldozatává lett; szóval, az egész ember olly gyülevész valami volt, kit férfi vas béketúréséért szenvedhetett, hűségéért becsülhetett ugyan, de némben sehogy sem szerethetett (Arany 1846, 390).

Ilonka nyilván nem is szereti Gézengúzt, később mentendő a lány becsületét mégis hozzáadja. A lelkész tehát többszörösen is vétkes a lány tragédiájában, ugyanis már eleve maga kíván rendelkezni fölötte, ráadásul összekeveri az isteni és az emberi törvényt, amennyiben a megesettséget mint az Isten elleni vétséget egy hamis házassággal kívánja orvosolni, ami csakis az emberek előtt teheti „bűntelenné” a lányt, semmiképpen sem rejthetné el Isten elől vétjét, ha egyáltalán bűnnek tekinthető várandóssága. A lelkész ráadásul tovább rontja a helyzetet, amennyiben azért nem akarja Mokány Ferkéhez, az apához, aki szerelmes Ilonkába, adni a lányt, mert szegénynek és korhelynek tartja. Ezzel a döntésével viszont Ferkét kétségbeesett cselekedetre ösztönzi, tudniillik rablást hajt végre, ami miatt börtönbe kerül, és ezzel az emberi törvények szerint végképp elveszett:

Megvallom, nem mertem tőle egyenesen megtagadni a' leányt, kinek kezérolli rendelkezést már minden esetre jogaim közé számítottam: hanem épületes tanítást tartván neki a' korhelység 's pazarlás káros következményiről, azzal végeztem beszédemet, hogy ha jól viseli magát: szolgálatba áll 's szerez valamit, a' miből gazdaságát megindíthatja... (Arany 1846, 391).

Ez az idézet is világosan mutatja, hogy a lelkész automatikusan magának vindikálja a jogot mind az erkölcsi nevelésre („épületes tanítást tartván neki”), mind pedig a lány élete fölötti döntésre. A lelkész hübrisze tehát abban áll, hogy olyasmikre érzi feljogosítva magát, aminek a belátására nem képes, az általa követett etikai és teológiai narratíva pedig nem alkalmas.

Mokány Ferke szörnyű tette, tudniillik, hogy önmagával együtt felgyújtotta a lelkész gőgöt sugárzó szénaboglyáját, egyfajta büntetés és figyelmeztetés is a lelkész számára, hogy összekeverte az isteni és az emberi törvényeket. Mokány Ferke kiásta Ilonka tetemét a temetőárokban lévő sírból, és kicserélte a szentelt földben nyugvó Gézengúzéval, amivel szimbolikusan kinyilvánította az isteni-természeti és emberi törvények valódi rendjét. A phüszisz és a nomosz kettőssége a szövegben nem véletlenül idéződik meg, ugyanis Arany már itt is – ahogy a balladái nagy részében – éppen annak az antik-görög sorsfogalomnak próbáját végzi el, amely az embert többek között éppen az uralhatatlan szenvedélyen keresztül képes romlásba dönteni, de ami ellen a keresztény morál nagyon is gyengének mutatkozik.

Az utazó narrációjában második alkalommal a nap végén kerül elő a lelkész leánya:

Mélyen megilletődve léptem a' nyájas arczokkal ékesített szobába 's ültem a' nem gazdag ugyan, de a' háznép szívességével gazdagon fűszerezett vacsora mellé, hol a' vidám, őszinte társaság 's Diószeg aranybora csakhamar földerítének, úgy hogy midőn *pár óra múlva hálószobámba vonultam, Ilonka vörös fejfája helyett a' házi szőke leány karcsú alakja lebegett képzetem előtt* [Kiem. tőlem – MR] (Arany 1846, 397).

A szerelemnek, a szexualitásnak a potenciális jelenléte a lelkész amúgy idilli családi körében időzített bombaként ketyeg tehát, hiszen Ilonka példája éppen arra figyelmeztet, hogy a lelkész nevelési eszközei nem alkalmasak a tragédia elkerülésére, sőt minden jó szándék mellett is csak hozzájárulnak eszkalálódásához. Így viszont a családi kör idillje igen törékennyé és illuzórikussá válik, minthogy még a problémát magát sem képes belátni ráhagyatkozván annak a keresztény nevelődési folyamatnak a rendjére, amelyről éppen maguk a történések bizonyították be, hogy alkalmatlan a szenvedélyek megzabolázására.

Arany ebben a szövegben tehát a nevelődés eszményének olyan modelljét mutatja be, amely még abban az esetben is alkalmatlannak mutatkozik az emberi természet megzabolására, ha nem áll rendelkezésre más, és egyben a görög fátum fogalomhoz kapcsolódó pesszimista emberképet vázol föl már ebben a korai írásában is, amit majd a lélektani balladáiban bont ki a maga keserű teljességében.

Kiadás

AJÖM X. 1962. Arany János: *Prózai művek 1. Eredeti szépprózai művek. Szépprózai fordítások. Kisebb cikkek. Tanulmányok. Iskolai jegyzetek.* S. a. r. Keresztury Mária. Budapest: Akadémiai (Arany János Összes Művei X. Prózai művek 1.).

Irodalom

Arany János Gyulai Pálnak. NKörös, 1855. június 7. In *AJÖM XVI.* 704. levél, 554–565.

Arany János. 1846. Egy egyszerű beszélyke. Úti tárczámból. *Életképek* 1846/1.

Arany László. 1888. Bevezetés. In *Arany János hátrahagyott versei.* Budapest: Ráth Mór (Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. Első kötet).

Gyulai Pál. 1989. Szépirodalmi szemle. In *Válogatott művei.* Vál., s. a. r. Kovács Kálmán, jegyz. ífj. Kovács Kálmán. Budapest: Szépirodalmi (Magyar Remekírók).

Horváth János. 1997. A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése. In *Tanulmányok II.* Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.

Jeandor. 1841. Népmvelési ügyben. *Társalkodó* 1841. jul. 14. 56.

Karakány Jónás. 1846. Szerelem és egyéb (Kísérlet az „ugynevezett” fönségesben). *Életkép* 1846/2.

Kéki Lajos. 1908. Arany János pályakezdése. In *Emlékkönyv Beöthy Zsolt születésének hatvanadik fordulójára*. Budapest: Athenaeum.

Keresztury Dezső. 1990. *Mindvégig*. Budapest: Szépirodalmi.

Szinnyei Ferenc. 1909. *Arany János*. Budapest: Franklin Társulat.

Robert MILBAHER

ARANJ KAO NOVELISTA

*Neuspeh hrišćanskog modela vaspitanja u delu Egy egyszerű beszélyke
(Jedna obična pripovetka)*

Prvi deo rada se bavi činjenicom da je Janoš Aranj započeo karijeru kao pisac proze odnosno pripovedaka (novela) i pruža unakrsni presek vezanih reakcija (repcija) u stručnoj literaturi. Potom se dublje analizira jedno Aranjevo delo koje se ispituje u kontekstu diskursa razvoja (vaspitavanja, obrazovanja, „Bildunga”) i napretka iz tog vremena, a u vezi sa Aranjevimi stavovima iskazanim u njegovom prvom objavljenom tekstu, u pamfletu *Népnevelési ügyben (O vaspitanju naroda)*. Rad kao pouku pruža ponovno promišljanje ideje o narodu u *Toldiju*, što zahteva dublje uključenje diskursa napretka u interpretaciju glavnog dela, odnosno ukazuje na rano pojavljivanje Aranjeve filozofije usuda koja igra važnu ulogu u tradiciji interpretacije njegovih balada iz kasnijih perioda.

Ključne reči: tendencija narodnog karaktera, pripovetka (novela), napredak, razvoj (vaspitanje, obrazovanje, „Bildung”), filozofija usuda

Róbert MILBACHER

ARANY AS A SHORT-STORY WRITER

*The Failure of the Christian Model of Education in Egy egyszerű beszélyke
(A plain story)*

The first round of the study takes into account the fact that János Arany started his career as a prose writer i.e. short story writer, and it gives a cross-section of related reactions in specialized literature. Further on, we carry out a more in-depth analysis of a work, which is examined in the context of contemporary discourse on education (“Bildung”) and improvement, in connection with Arany’s viewpoints in his first published text, the pamphlet *Népnevelési ügyben (On the Case of People’s Education)*. This paper offers a solution in rethinking the view of folk in *Toldi*, which calls for a deeper involvement of the discourse of improvement in the interpretation of the main work, and the early appearance of the Arany’s fate philosophy, which plays an important role in the traditional interpretation of his later ballads.

Keywords: popular tendency, short story, improvement, education, fate philosophy

NYELVÉSZET,
IRODALOMTUDOMÁNY,
FILOZÓFIA

RAJSLI Ilona

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
rajsli@stcable.net

A NYELVI ÉRINTKEZÉS FORMÁI A VAJDASÁGI MAGYAR CSALÁDNEVEKBEN¹⁶

Oblici jezičkih kontakata u vojvođanskim mađarskim prezimenima

Forms of Language Contact in Vojvodinian Hungarian Family Names

A vajdasági magyar családnevek sokszínűsége főként a XVIII–XIX. századi betelepítés eseményeire, az ezzel járó migrációra vezethető vissza, de mindehhez nagyban hozzájárul(t) a vegyes házasságok emelkedő tendenciája is. A családnevekben érvényesülő kontaktusjelenségek lehetnek fonetikai eredetűek; főként a szerb és a magyar nyelv eltérő hangállománya eredményezi a *Kürti* > *Kirti*, *Györe* > *Dere* átírást. A nyelvek érintkezésekor számos helyesírási kérdés is felmerül: a latin és a cirill írásmód közötti váltás, a magyar *ny*, *gy* átírása, a hibrid névformák kialakulása (pl. *Aničić Dália* névegyüttes). Kutatásunk során foglalkozunk a magyarba átkerült családnevek meghonosodásának kérdéseivel: pl. a szláv eredetűek mellett a német névalakok beépülésével, az *-ics* ~ *-ity* képzős nevek integrálódásával, az azonos etimonú közszavak családnévvé válásával az érintkező nyelvekben. A vizsgált családnév-korpusz kialakításakor a régió névhasználatának diakrón aspektusa is fontos szempont volt. *Kulcsszavak:* Vajdaság, magyar családnevek, kontaktusjelenségek szóban és írásban

¹⁶ A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú, a *Kisebbségi nyelvi, irodalmi és kulturális diskurzusok Délkelet- és Közép-Európában* (Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi) című projektuma keretében készült.

Bevezetés

A névkontaktológia a nyelvi kontaktusokból eredő névtani kérdésekkel foglalkozik. A két- vagy többnyelvű környezet, a nyelvi kölcsönhatás eredményeként a közösség névanyagában is megjelenhetnek kontaktusjelenségek: olyan szóképzési elemek vagy nyelvi formák, amelyek az illető nyelvben egy másik nyelvvel, illetve más nyelvekkel való érintkezés következményeként jönnek létre.

A mai Vajdaság vidéke a török hódoltság ideje alatt elnéptelenedett, így ide a XVIII–XIX. században különböző nyelveket és nyelvjárásokat beszélő népcsoportokat telepítettek, s ez az újratelepítés egyúttal a családnevek sokszínűségét is eredményezte; az itt található családnévrendszer tehát nyelvkontaktológiai szempontból is összetett. Mindehhez a későbbi időszak nagy méretű migrációi, valamint az utóbbi évtizedek történései is (pl. a vegyes házasságok emelkedő tendenciája) nagyban hozzájárultak. Az így kialakuló családnévkontaktus-jelenségek számát növeli még az is, hogy az érvényben levő anyakönyvezési szabályozás (anyakönyvi kivonatok, állampolgársági bizonylatok stb.) nem biztosítja a magyar nemzetiségű egyének nevének magyar helyesírás szerinti rögzítését, a külön kérvénnyel történő iratok (pl. a diplomák, különféle bizonylatok) kiadásakor is számtalan hiba, elírás nehezíti a névhasználat anyanyelvi érvényesítését.

A kutatás módszeréről és a felhasznált korpuszról

Kutatásunk során nemcsak a szinkrón névhasználatra figyeltünk, a kontaktushatást mutató névtípusok kialakulása ugyanis a térség történetével szorosan összefügg; másrészt érdemes megfigyelni az egyes jelenségek terén bekövetkezett változásokat, azok összefüggéseit a mindenkor társadalmi-politikai események alakulásával (vö. Balázs-Arth 1997; Csorba 2007). Ezért a térség (Óbecse, Ada, Zenta, Bácsföldvár) névhasználatának korábbi, XIX. századi kontaktusjelenségeit is felölelte gyűjtésünk. A jelen dolgozat kizárólag saját gyűjtésből származó névanyagra alapoz: a névkorpusz összeállításához számos, rendelkezésre álló dokumentumot (az óbecsei, bácsföldvári plébániai anyakönyveket, a Zentai Történelmi Levéltár Óbecsei Levéltári részlegében fellelhető céhlajstromokat, az említett települések temetőinek névanyagát stb.) felhasználtunk. Ezekből a forrásokból a XIX. század közepétől kezdve a mai napig érvényes névhasználatot ismerhetünk meg. A tulajdonnévi kódváltásokkal mind a szóbeli, mind pedig az írott nyelvben találkozhatunk (vö. Bauko 2015, 100). Ezért a névanyag gyűjtése során az írott nyelvi adatok mellett számos olyan adatunk van, amit a hangzó anyagból (médiaműsorok, beszélt nyelvi anyag) jegyeztünk le. Ezek esetében a név írásalakja nem ellenőrizhető, ám kontaktológiai szempontból

használható. Ennek érdekében felhasználtuk az Újvidéki Rádió¹⁷, a Vajdasági Televízió, a Pannon RTV szövegeit, esetenként ezt a *Magyar Szó*, a *Hét Nap*, a *Családi Kör* (illetve néhány helyi sajtótermék, pl. a *Becsei Mozaik*) írott nyelvi példáival egészítettük ki. Az elemzés során – a vizsgálódás jellegétől függően – nemcsak a családnév, hanem a névegyüttes egésze is megjelenhet.

A családnévek nyelvből nyelvre történő átadása, illetve átvétele sokféle nyelvi szinten észlelhető kontaktusjelenséget eredményez. „A bázis- vagy mátrixnyelvre kódváltással beilleszkedő vendégnyelvi elemek idővel integrálódhatnak a befogadók nyelvébe. Ennek eredményeként beszélhetünk a személynevek kapcsán is nyelvi kölcsönzésről, az idegen (eredetű) családnévek meghonosodásáról” (Benő–Lanstyák–Vörös 2015, 149). A nyelvi kontaktusok esetében az integrálódás szintje, valamint az átadó/átvevő nyelv(ek) iránya is eltérő lehet.

A közvetlen kölcsönzésnek vannak olyan esetei, amikor a szláv eredetű családnév változatlanul – minden hangalaki módosulás nélkül – kerül át a magyarba: pl. *Boja*¹⁸, *Pozder* stb. Más esetben a magyar helyesíráshoz alkalmazkodtak a családnévek: *Pekár*, *Pekality*, *Neorcsik*, *Mráz*¹⁹, *Lugozsán*. A *Kertica* (a szerbben ’vakond’ jelentésű szó), illetve a *Toklász* családnévek esetében a mássalhangzó-torlódás eltérő jellegű felbontása történt.

Hangtani kontaktusjelenségek

A magyar és a szerb, illetve horvát nyelv magánhangzói nem feleltethetők meg egymással maradéktalanul, ezért a kódváltás során eltérő hangalakú névalakok keletkeznek. Tipikus példája ennek az *o* hang realizációja az említett nyelvekben (vö. Andrić 2009): a szerb, illetve horvát nyelvhasználó a magyar *a* hangot *o*-nak érzékeli, s a *Samu* vezetéknevet *Somunak* (esetleg *Somonak*) ejti, sőt ez a jelenség írott formában (hivatalos iratokban) is fellelhető. Hasonlóképpen az *Ambrus* > *Ombroš*, *Bartusz* ~ *Bartus* > *Bortuš* formában hangzik. Az azonos etimonú *Pap* (*Papp*) és a *Popov* ~ *Popović* családnévek megfeleltetésében is eltérés tapasztalható a magánhangzók nyíltságát illetően.

Ugyancsak a két érintkező nyelv hangállományából kell kiindulni, amikor a szerbbe kerülő magyar *ö* ~ *ő*, *ü* ~ *ű* hangzók eltérő átírását tapasztaljuk: *Lórik* > *Lerik*, *Sümeg* > *Šimig*, *Börcsök* > *Berček*, *Györe* > *Đere*, *Kürti* > *Kirti* stb. A magyar *ü* helyébe főleg *i* kerül, az *ö* hang helyett pedig *e*-t ejtenek; de vannak

¹⁷ Az adatok forrása: VKR. = Vajdasági Közszolgálati Rádió, VKTv. = Vajdasági Közszolgálati Televízió, PTv. = Pannon Televízió. A forrás nélkül álló adatok a korpusz élőnyelvi bázisából valók.

¹⁸ Itt nehéz kikövetkeztetni, mi lehetett a név közszoíi töve: a *boj* ’csata’? (Vö. Virág 1986, 154.)

¹⁹ Szláv eredetű, a szerbben ’fagy’ jelentésű.

ettől eltérő megoldások is: pl. egyféle hangrendi illeszkedés is tapasztalható a Šimig, Kirti átvételeknél, akárcsak például a *Tünde* > *Tinda* keresztnevek esetében. E fonetikai szintű kódváltásnak pragmatikai vonatkozása is lehet, amikor a magyar családnevek a cégtáblák, reklámok szövegében az államnyelvhez „igazított” formában jelennek meg.

A vajdasági telefonkönyvek államnyelvi kiadványként főleg fonetikusán és következtetlenül írják át a magyar családneveket, ennek eredményeként némely családnév szinte felismerhetetlenné válik: pl. *Beviz* > *Bőviz*, *Ernješ* > *Ernyős* (?), *Erleš* > *Örlős* (?), *Čileg* > *Csüllög* (?), *Pothorcki* > *Podhorszky* (?), *Dajsinger* > *Deissinger* (?), *Đire* > *Gyüre* (?), *Sege* > *Szegő* (?).

Előfordul, hogy a szerb médiában, sajtóban megjelenő névalak alapján nem pontosítható a magyar családnév; pl. a *Čeke* lehet *Cseke* vagy *Csóke*, a *Kenji* lehet *Könnyű* és *Kényi* egyaránt. A *Demendi* feltehetően *Dömöndi*, míg a *Čer* lehet *Csőr* és *Cser* is. A *Bejteš* alakból is csak feltételezni tudjuk az eredeti *Böjtös* családnévet. A *Demeter* családnév fellelhető a szerbben és a horvátban is, a magyarban viszont lehet *Demeter* és *Dömötör* alakú is. Az említett két szláv nyelvben nincs a hangoknak kvantitatív jelzése, így például a szerb átírású *Bin Imre* magyar „dekódolásához” szükséges a helyismeret is, miszerint az illető településnek tipikus családneve a *Bűn*.

A szláv -ić ~ -vić végződés problematikája

A vajdasági magyarok a környezet nyelveiből (szerb, horvát, szlovák, ruszin stb.) sok olyan családnévet vettek át, amelyekben a *-ić*, illetve *-vić* apai családnév-képző (patronimikon) van. „A 19. századra megszilárduló szerb családnévanyagon belül [...] jellegzetes névvégzések az apanévre utaló *-ity* (*-ovity*, *-evity*), a szokásos magyar nyelvhasználatban: *-ics* (*-ovics*, *-evics*) formák, melyek a szerb családnevek túlnyomó többségét jellemzik” (Farkas 2009, 42). A korábbi szláv vezetéknevek tehát a magyarba kerülésükkor többnyire *-ics* végződést kaptak, ezt mutatják a korabeli vajdasági dokumentumok, anyakönyvek, a temetők sírfeliratai. Ortográfiai szempontból ez a jelenség még bonyolultabb, hiszen a szláv eredetű név esetenként *-its*, *-ich* végződést kapott: *Pletikoszits*, *Milosevits*, *Szemlits*; *Medurich*, *Vidákovich*, *Lukinich* stb. A mai napig jelentős az ingadozás, sok a vita az *-ics/-ity* végződés magyar nyelvbeli használatát illetően: a magyarban *Denkovics*, *Dévics*, a szerbben *Denković*, *Dević*. A térségben vannak olyan szláv eredetű családnevek, amelyek következetesen *-ics* végződésűek: *Bukovics*, *Brankovics*, *Benkovics*, *Lasztovics*; míg mások a szinkron használatban is variánsokként fordulnak elő: *Anetics* ~ *Anetity*, *Pálics* ~ *Páality*, *Rudics* ~ *Rudity*, *Pijukovity* ~ *Pijukovics* stb.

A helyzeti kontaktusjelenség egy fajtájával találkozunk, amikor a magyarban *-ics* végződést használó egyén szerb környezetben (akár írásban is) *-ić*-re vált. Ezt akár névváltoztatásnak is lehet nevezni. A vajdasági temetők sírfeliratain jól követhető ez a váltás: *Mamuzsics Irén, szül. Vučsák*, s utána a férj neve: *Mamužić Vinko*. Ritkán, de előfordul, hogy a magyarban nem honosodott szerb vagy horvát névalakot magyar fonetikai átírás szerint írják: *Engi Terézija, szül. Pekity* és *Bačić Terezija rođ. Pekity; Krnpotity Stevan*. Más esetben a keresztnév ejtés szerinti írásmódját találjuk: *Kátá, Álekszándár*. Megjegyzendő, hogy ez utóbbi jelenség inkább a többségében magyar ajkú közösségre jellemző. A tipikus névvégzések variánsai akár egymást követően (pl. egyazon sírbolton) is megjelenhetnek: *Gabrity Julianna* és *Gabrić Ferenc*. Jól illusztrálja a variánsok használatát egy zentai sírfelirat²⁰:

*Kričković Nesto
Kricskovity Teréz
szül. Tarnai
Tarnaji Jovan
Kricskovity László*

A családnév kontaktusa révén számos alakváltozat alakult ki a térségben. Az azonos etimonú közzavak családnévvé válásának eltérő lehetőségét is tapasztalhatjuk: az *Udvardi* a magyar nyelvben, a *Dvornik* ~ *Dvornić* variánsok pedig a horvátban és a szerbben egyaránt használatosak; a szláv méltoságnévre visszavezethető *Knézi*²¹ ~ *Kenéz* családnév a szláv népeknél: *Knežev* ~ *Knežević* formában jelennek meg. Ugyancsak kontaktusjelenséggént említhetjük meg azt, amikor egy közzó eltérő képzővel alkot családnévet az egyes nyelvekben: *Csordás* (szláv eredetű *csorda* + *-s* képző) a magyar nyelvben, ugyanakkor a szerbben a nagyon gyakori, *-ar* – foglalkozást kifejező – denominális nomenképzővel jelenik meg: *Čordar*. A *Bóbán* ~ *Bobány* névpár esetében a szerbben a palatalizált változat használatos: *Bobanj*.

*Zigyárov Balázs
Zigyárov Erzsika
Ziđarev Mate
Zigyárev Marcella*

A szerb családnévnék kétféle fonetikus átírása is fellelhető: *Zigyárov* és *Zigyárev*, ugyanakkor a keresztnévben megjelenő kontaktusjelenség is szembevetendő: *Erzsika* (a szláv *Eržika* hatására). A *s* jel/betű szerb ejtéséből eredően

²⁰ A sírfeliratról csak a releváns elemeket emeltük ki.

²¹ Hajdú könyvében a *Kenéz* mellett a *Kenez*, *Kenijz*, *Kenisz* változatok találhatók (Hajdú 2010, 254).

alakult ki a *Seszták* mellett a *Szeszták*, a *Stefánovics* mellett a *Szefánovity* alak. Megjegyezhetjük, hogy a horvátban (s a szerbben is) számos változatot találhatunk: *Fehér* ~ *Fehir*, továbbá *Fehirov*, *Kuzma* ~ *Kozma*, *Hegeduš* ~ *Hegediš*.

Különös jelenség a szlávba átkerült *hadnagy* szó családnévvé alakulása: *Hadnađev*; de ide sorolhatók a *Szabó*, *Kocsi* ~ *Kocsis* családnevek képzőbokkal ellátott szerb formái: *Sabovljević*, *Kočijašević*, illetve a pusztá közszoí formában átvett *Bac*²² (< *Vas* ~ *Vass*) (vö. Niškanović 2004). Az ortográfiát érinti az a kódváltás, amikor az anyakönyvekbe a *ny* > *nj*, a *gy* > *dj* formában kerül be. Jó példa erre a vajdasági származású – ma Svájcban élő – *Melinda Nadj Abonji* író nő neve, aki ma is ezen a néven jelenti meg műveit. Az anyakönyvezés további kontaktusjelenségeket rögzíthet: pl. a magyar női nevek esetében szláv mintára *-a* kerül az utónév végére: *Edita*, *Irena*, de megtörténhet a név magánhangzóinak teljes (vagy részleges) átrendezése is: *Tünde* > *Tinda*, *Ildikó* > *Ildika*. Gyakran hiátustöltő kerül a magyar utónévbe: *Julijanna* ~ *Julijana*, *Adrijana*, *Kristijan*, *Rozálij*a; sőt változatok is kialakulhatnak: *Gabriella* ~ *Gabrijela*, *Daniella* ~ *Danijela* stb.

A *Presznyák* családnév vajdasági előfordulása, alakulása is különös, hiszen maga a szó szláv eredetű, a tőszó a szerbben *prsluk*, és e nyelvben is adathozható a mássalhangzó-toldás nélküli *Presnjak* családnév, a horvátban viszont inkább a *Prešnjak* a gyakoribb. A finnugor alapszavú *Erdő* ~ *Erdős* családnevek és változataik a szerbben *Erdeljan* formában használatosak.

Elvétve előfordul, hogy anyakönyvezéskor, illetve más dokumentáció készítésekor – pusztán az ejtésre hagyatkozva – a magyar *-i* képző a szerbbe kerülve *j*-vé alakul: *Berentai* > *Berentaj*, *Kalocsai* > *Kaločaj*.²³ Más esetben a magyar név *-i* képzője lemarad: *Firányi* > *Firanj*. A hiátustöltő *j* betoldódása, illetve kiesése gyakori jelenség: pl. a *Fábián Előd Géza* a szerbbe kerülve *Фабијан Елед Геца* – mivel a magyarban a *Fábián* vezetéknevben nincs betoldódó *j*. Ugyanezt láttuk egyes utónevek esetében is (pl. *Julijana*). A szláv latin betűs írás visszahathat a magyar nevek jelölésére: pl. a horvát *Ciboja* magyar megfelelőjeként a *Cibolja* alak is fellelhető a korpuszban.

A hibrid formák kialakulása

Az eltérő típusú nyelvi kontaktusok az ejtésbeli, alaki és helyesírási kevert formák nagy számát alakítják ki. Vegyes házasság esetén az asszonynév is mutathat hibrid formát: pl. *Lehoczki-Samardžić*, itt a szláv gyakorlat szerint kötőjellel

²² Itt a cirill írás az olvasatból származó átírást tükrözi, tehát a magyar *s* a cirillbe konvertáláskor került át tévesen *c*-ként.

²³ Ez utóbbi esetben az illető személy kérte a neve „szerbesítését”, az utónevét is *Mihajlo* formára változtatta.

kapcsolódik egymáshoz a leánykori név és a férj vezetékneve. A szláv eredetű családnevek fonetikai átírású magyar használata rendkívül gyakori a térségben: *Listyevity*, *Lyubascsik*, *Lasztovics*, *Basztiáncsity*, *Szekerusity*, *Pletikoszity* stb. A német eredetű nevek átírásakor is kialakultak kevert helyesírású formák: *Véysz*, *Veisenbek*, *Flajs* stb. Az alábbi óbecsei sírfeliraton a magyar, a német és a „magyarosan” átírt szláv nevek ortográfiája egyaránt megtalálható egymás mellett:

Dr. Seehorsch Ferencné
született Véysz Irénke
és huga
Medurich Ilona
született Véysz

A német családnevek erőteljes ejtésbeli egyszerűsödését tapasztalhatjuk pl. a *Weinberger* > [Vemberger], a *Neugebauer* > [Najgebár], *Weinardt* > [Wenyhart] nevek esetében. Ezt nagyban segíti az a jelenség, hogy a kizárólag szerbül megjelentetett névtárak, telefonkönyvek hol következetesen, német helyesírással, hol pedig szerb fonetikus átírásban közlik a családneveket: pl. *Fleis Ana* (Ada) és *Flajs Margit* (Mohol). Egyazon településen belül *Hajnrih* és *Heinrich* írásmód is fellelhető, feltételezhetően annak eredményeként, hogy csak egyes neveket igyekeztek pontosan beírni. Egyes német eredetű családnevek hangalakja átrendeződött, főleg a mássalhangzó-torlódás oldódott fel, s *i* végződést kaptak: *Schmeidl* > *Smajdli*, *Reischl* > *Rajsli*.

Közösségi kontaktusjelenségek

A közösségi kontaktusjelenségek közül kiemelkedik az asszonynevek igen összetett képe. A térség nyelvhasználatában a *-né* képzővel alkotott forma az utóbbi időben elenyészőnek mondható, mivel a hivatalos állami használatban nem alkalmazható – a szerb személynévadás nem ismeri ezt a formát, itt a *-né* képzős asszonynev tipikus hiányjelenség, tehát az ilyen típusú anyakönyvezésre nincs is lehetőség, az asszonyneveknél kizárólag a férj családneve kerül a nő keresztnéve elé, azzal, hogy a hivatalos dokumentumokban a leánykori név is előkerül (pl. *Kovács Ildikó, született Horváth*). Az utóbbi időben mind a vajdasági magyar, mind pedig a szerb asszonynevhasználatban gyakorivá vált a kettős vezetéknev használata, ahol az egyik a férj vezetékneve, a másik pedig a feleség leánykori családneve. Ezek sorrendje általában meghatározott: a férj családneve + leánykori név + keresztnév, ám gyakran tapasztalható, hogy ez a sorrend

valamilyen okból megváltozik, pl. amikor a feleség státusa fontosabb, illetve valamilyen presztízzsel jár együtt. Így megtörténhet, hogy nem lehet tudni, a kettős vezetéknev melyike mit fed.

A vajdasági asszonynévhasználat múltját tekintve azt látjuk, hogy szerkeze-
ti átrendeződés, egyféle gyakorlati, környezeti „idomulás” tapasztalható. Noha
pontos statisztikai adataink erre nincsenek, mégis kijelenthető, hogy pár évti-
zeddel ezelőtt még jóval gyakoribb volt a nő leánykori vezetéknevét és keresz-
tnevét teljes egészében elfedő asszonynévhasználat, főként a polgári származá-
sú lakosság, valamint az értelmiség körében. Vörös Ferenc a következőképpen
definiál: „Eszerint a férjes asszonyok névegyütteséből törlődik a keresztnév, s a
puszta családnév tölti be annak denotatív funkcióját” (Vörös 2007, 215). Mivel az
akkori jugoszláviai, majd az utódállamok hivatalos névadásában nincsen megfe-
lelő analóg forma, a férjzett asszony neve mellett megjelölték a leánykori nevet
is: pl. *Ludmán Anna, született Kátai*. Amennyiben a házasságkötéskor a feleség
nem vette fel a férj családnévét, ez külön megjegyzésként került be a házassá-
gi anyakönyvbe, ám ez a gyakorlat még így is sok bonyodalmat okoz(hat)ott a
mindennapi ügyintézésben, mert eltért a megszokott eljárástól.

A múlt századból összegyűjtött adatok igen különös keveredését mutatják
a nyelvi kontaktusoknak: a hagyományos magyar *-né* képzős forma mellett (pl.
Almási Fábiánné szül. Masity Mária) igen gyakori a *-né* nélküli forma: *Grujic²⁴*
Teréz szül. Preischl. Különös íráskép alakul ki, amikor a *-né* valamely szláv
keresztnévhez kapcsolódik; itt többféle megoldást találunk: teljes magyar transz-
kripcióval: *Radulaski Milivojné szül. Vikor Anna*; sőt ékezettel is: *Dr. Pecarszki*
Braniszlávné szül. Rudics Klára, Vuics Milánné szül. Vidákovich Verona. Más
esetben megmarad a szláv név írásképe, és kötőjellel kerül a képző a névhez:
Jančić Rado-né szül. Barsi Julijanna. (Ez utóbbi keresztnév írásmódja magában
véve is érdekes kontaktusforma.) Olyan variáció is található, ahol a férj keresz-
tneve nem fordul elő: *Desimirović szül. Homolya Márta*. Más esetben viszont *-né*
képző nélkül szerepel az asszonynév: *Lukinich Róbert és Lukinich szül. Gehl Ilona*.

A kétnyelvűség és az írástípusok különbözősége a temetők sírfeliratain
rendkívül gyakori: pl.

Nikolić Eržebet
Rođ. Szül. Kőrösi
Nikolić Milisav

Külön figyelmet kell fordítani a helyi újságok hirdeteiseiben, az ott fellel-
hető megemlékezésekben található névhasználatra. A gazdaságos helykihasználá-

²⁴ Itt feltehetően hiányzik a c-ről a mellékjel (ć).

lás érdekében az újságok *In memoriam* szövegeiben a kép alatti asszonynevek leegyszerűsítve – a leánykori név zárójelbe téve – szerepelnek (pl. *Gilice [Szabó] Viktória*), ami a szerkesztés önkényességének az eredménye. Mindez ahhoz vezet, hogy a leánykori név mintegy „mellékes” információvá válik.

A kontaktusjelenségek a kettős családnevek problematikáját is érintik, az államnyelv névhasználati és -jelölési szokásai ugyanis számos esetben a magyar közösségre is hatnak. Vajdaságban településenként kirajzolódnak a tipikus kettős családnevek, amelyek a hivatalos, államnyelvi használatba, illetve a telefonkönyvek és egyéb jegyzékek soraiba igen esetleges módon, következetlenül és vegyes írásmóddal kerülnek be: pl. *Nađbali ~ Nađ-Bali (Nagybali)*, *Kiškevago (Kis Kővágó)*, *Kišpeter (Kis Péter)*, *Kiš-Varga (Kis Varga)*, *Košpal (Kós ~ Koos Pál)*, *Boroš-Đevi (Boros Gyevi)* stb. A kéttagú családnevektől nehéz elkülöníteni az asszonyneveket, és megállapítani, melyik a leánykori név, s melyik a férj családneve: pl. *Kočiš-Sirke-Mak Ana (Kocsis Szürke Mák Anna)* – mivel az illető településen (Zenta) gyakori a *Kocsis Szürke* kettős családnév, ennek ismeretében következtethető ki a férj családneve. Más esetben a névegyüttesbe bekerülő nem tipikus elem is segítséget nyújthat: *Tóth Bojnik Anna*, illetve a már említett hibrid forma: pl. *Rácž Đurđev Julianna*. Mindezt még bonyolíthatja az az államnyelvi gyakorlat, hogy a nevek sorrendje szituációfüggő, az utónév + családnév sorrend esetében a családnév komponensei felcserélődhetnek.

Az utóbbi időben a bizalmas nyelvhasználatban (pl. a helyi rádióállomások sportkommentátorainak közvetítésében) azt tapasztalhatjuk, hogy szláv mintára a *-ka* és az *-eva* végződések magyar szövegkörnyezetben is megjelennek: a szerb kontextusú *Mikička*, *Lenděleva*, *Vamoševa* esetenként a magyar konverzációban is megjelenik, főként valakinek az említéseként. Megjegyzendő, hogy e jelenség csupán stílustöbbletet jelent, hiszen az említett forma nem azonos a *-né* képzőssel, kizárólag nempreferenciális jellegű alakulat.

Különös kontaktusjelenségeket mutatnak a névkiegészítő rangok, címek megjelenési formái. Szerb–magyar viszonylatban a különbségek alkalmanként összemósódnak: pl. *mr Ana Knežević : Knēzi Anna mgr.* > *mr. Lahos János*. A helyesírás ingadozásának oka az is, hogy a szerb nyelvhasználatban a doktori fokozat után nincsen pont: pl. *dr Dragan Đurić profesor*. A vajdasági médiában igen sajátos, esetenként önkényes a névkiegészítő rangok írásmódja: *Prof. dr. sc Horváth György*.

Újabb keletű névkontaktológiai jelenségként konstatálhatjuk a ragadványnevek említését a magyar névhasználat különböző szintjein: *Mihalik Rumenka – Pirika*, *Apró Attila – Hodzsa*, *Sok Tivadar – Pubi*. Ilyen gyakorlatot korábban csak a szerb,

illetve horvát nevek esetében tapasztalhattunk; pl. *Милан Поповић – Теча*.²⁵ Egy szabadkai sírfeliraton a névegyüttesben kétnyelvűség tapasztalható:

PRČIĆ JELISAVETA
BÖZSIKE

Leginkább a nyomtatott sajtó híreiben, illetve az újságok (főként a *Magyar Szó*, illetve lokális lapok) *In memoriam* szövegeiben tapasztalható ez a főleg szerb (esetleg horvát) nyelvből átvett jelenség. Kétnyelvű helyi lapban párhuzamosan jelenik meg a ragadványnév; pl. *Makša Mihalj (Sava) ~ Maksa Mihály (Szavo)*. Megjegyzendő, hogy az ilyen névhasználatot preferáló megemlékező szövegeket a megrendelő olvasók küldik be, ami tehát egyrészt a szélesebb nyelvhasználó réteg ízlését jelzi, másrészt a ragadványnév azonosító, egyedítő jellege is kifejezésre jut.

Összegzés

A személynevek, ezen belül a családnevek területén a nyelvérintkezés eredményeképpen sokféle – eddig a névtanban nemigen vizsgált – kontaktusjelenség jött/jön létre. A vajdasági magyar családnevek vizsgálatakor is számos kontaktustípust találunk; a hangtani, alaktani, valamint a helyesírást is érintő jelenségek mellett fontos figyelmet fordítani a közösségi kontaktusjelenségekre is, amelyek főként pragmatikai síkon érvényesülnek.

Irodalom

- Andrić Edit. 2009. *U duhu jezičke koegzistencije*. Novi Sad: Akademska knjiga–Srpska akademija nauka is umetnosti.
- Balázs-Arth Valéria. 1997. A jugoszláviai magyar és a szerb személynévkutatás. In *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*, szerk. B. Gergely Pirooska és Hajdú Mihály. 72–76. Budapest–Miskolc: Magyar Nyelvtudományi Társaság–Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete.
- Bauko János. 2015. *Bevezetés a szocioonomasztikába*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem.
- Benő Attila–Lanstyák István–Vörös Ferenc. 2015. A kontaktusjelenségek tipológiája a családnevek körében. In *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig VI. Határtalan névföldrajz*, szerk. Vörös Ferenc. 147–185. Unterwart/Alsóőr–Budapest: UMIZ–Imre Samu Nyelvi Intézet.
- Csorba Béla. 2007. Családnévkutatás és telepítéstörténet. In *Hol vette a király a várát?* 7–18. Újvidék: Forum.

²⁵ A szó 'nagybácsi' jelentésű.

- Farkas Tamás. 2009. „Nem magyar az, aki ics-vics...” Egy fejezet a névmagyarosítások történetéből. *Létiünk* 39 (2): 41–49.
- Hajdú Mihály. 2010. *Családnevek enciklopédiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Niškanović, Miroslav. 2004. *Srpska prezimena*. Beograd: Srpski genealoški centar.
- <http://www.abebooks.co.uk/9788683679164/Srpska-prezimana.../plp> (2018. okt. 12.)
- Virág Gábor. 1986. A kishegyesi családnevek jelentéstani rendszere. *Hungarológiai Közlemények* 18 (1–2): 145–155.
- Vörös Ferenc. 2007. A puszta családnév mint (cseh)szlovák pragmatikai kölcsönzés. *Névtani Értesítő* (29): 213–219.

Ilona RAJŠLI

OBLICI JEZIČKIH KONTAKATA U VOJVODANSKIM MAĐARSKIM PREZIMENIMA

Raznolikost vojvodanskih mađarskih prezimena uglavnom se dovodi u vezu sa kolonizacijom Vojvodine u 18-19. veku, odnosno sa tadašnjim migracijama, ali svemu tome je u velikoj meri doprinela i doprinosi rastuća tendencija broja mešovutih brakova. Kontaktne manifestacije prisutne u prezimenima mogu biti fonetskog porekla: prvenstveno usled različitog fonetskog korpusa srpskog i mađarskog jezika dolazi do prilagođenog pisanja prezimena poput. *Kürti* > *Kirti*, *Györe* > *Đere*. Prilikom kontakta jezika javljaju se i brojna pravopisna pitanja: promena iz latiničnog u ćirilično pismo, pisanje mađarskog *ny* i *gy*, kao i nastanak hibridnih vlastitih imena (npr. kombinacija imena *Aničić Dália*). Tokom istraživanja bavili smo se i pitanjima odomaćivanja prezimena pristiglih u mađarski jezik: npr. pored prezimena slovenskog porekla kako su se odomaćila prezimena nemačkog porekla; integracijom sufiksiranih imena na *-ics* ~ *ity*; i na koji način su reči iste etimologije postale prezimena u jezicima koja se susreću. Prilikom stvaranja korpusa prezimena kao dodatni kriterijum uzeta je i dijahronija regionalnog dijalekta.

Ključne reči: Vojvodina, vojvodanska mađarska prezimena, manifestacije jezičkih kontakata, kontaktologija imena

Ilona RAJŠLI

FORMS OF LANGUAGE CONTACT IN VOJVODINIAN HUNGARIAN FAMILY NAMES

The great variety of Vojvodinian Hungarian family names is coming from the period of settling and migration in the 18-19th century, but this variety has become even more wide as there were more and more mixed marriages. Language contact phenomena in family names may be of phonetic origin, mainly caused by the different vocal substance of Serbian and Hungarian language as in *Kürti* > *Kirti*, *Györe* > *Đere*. Language contacts raise numerous

questions about spelling, too: shifts between Latin and Cyrillic script, transcription of the Hungarian letters *ny* and *gy*, hybrid forms of names (e.g. *Aničić Dália*). In our research we are dealing with questions of family names which got adopted in Hungarian: e.g. German names as well as those of Slavic origin, the integration of names with suffixes *-ics* ~ *-ity*, common words originating from the same etymon becoming family names in the languages which are in contact. In the process of creation of the examined corpus of family names, a diachronic aspect of the use of names in the region was important, as well.

Keywords: Vojvodina, Hungarian family names, language contact phenomena, name contact phenome

BANDI Irén

Ohridi Szent Kelemen Tudományegyetem
Klasszika Filológia és Modern Filológiák Kara
Klasszika Filológia és Magyar Filológia Tanszék
Szófia, Bulgária
irenbandi@hotmail.com

AZ EMLÉKEZÉSTŐL AZ ELBESZÉLÉSIG

Nádas Péter Világló részletek című művének köztes terei

Od prisećanja do pripovedanja

Međuprostori u delu Petera Nadaša Világló részletek (Svetli detalji)

From Remembering to Story-Telling

Intermediate Spaces of Péter Nádas's Work Világló részletek (Bright Details)

Ebben a tanulmányban Nádas Péter *Világló részletek* című művének köztes tereit vizsgálom, pontosabban az elbeszélő én tudatmozgásának irányait próbálom feltárni. A tanulmány első részében azt igyekszem átlátni, hogy az elbeszélő hogyan lép át a jelent közvetlenül érzékelő tudat határán, hogyan talál rá a múlt emlékeire, illetve azt, hogy miként képes a saját belső utazását tárgyilagosan megfigyelni és rögzíteni. A tanulmány második részében az a kérdés is felmerül, hogy az elbeszélő hogyan lép túl saját szubjektív élményein, és hogyan jut el olyan világtapasztalatokhoz, melyek nem az ő közvetlen megismerésének részei. A második részben tehát azt szeretném nyomon követni, hogy az elbeszélő – mellőzve a fikció és a képzelet eszközeit – hogyan jut el a közös történetekig, hogyan lépi át azt a köztes teret, melyet a megismerésre törekvő elme *az én és a te, az én és a másik világa* között óhatatlanul érzékel. *Kulcsszavak:* személyes emlékezet, kollektív emlékezet, interszubjektív tér, élettörténet, emlékiratok

Az alábbiakban Nádas Péter *Világló részletek* című művében belül szeretném vizsgálni azokat az átmeneteket, átmeneti sávokat, amelyeket az elbeszélő én különböző világtérképei között vélek felfedezni. Milyen határokat lép át az

elbeszélő a különböző valóságsszintekhez köthető tudatmozgása során? Milyen utakat jár be az emlékező tudat? És hogyan jut el az elbeszélő az emlékezéstől az elbeszélésig?

Úgy tűnik, hogy e több mint ezeroldalas prózai mű szerzője fontosnak tartja, hogy már a legelején pontos eligazítást adjon arról, hogy hová, milyen térbe kívánja az olvasót bevezetni. Úgy tűnik legalábbis, mintha a szerző a mű alcímében pontosan megmagyarázná, hogy tulajdonképpen milyen részletekre és minek a részleteire utal a főcím, mi az a tágabb kontextus, amihez képest egyáltalán részletekről beszélhetünk. Az alcím magyarázata szerint egy elbeszélő életéből találunk itt emléklapokat. Eszerint a szerző itt nem egy összefüggő élettörténet feltárására vagy elbeszélésére tesz ígéretet, hanem csak bizonyos, az emlékezet számára hozzáférhető részletek előhívására. Az alcímben jelzett szerzői intenció azonban el is bizonytalanítja a biztos tájékozódási pontokat kereső olvasót. A szerző ugyanis itt nem *egy elbeszélő által elbeszélte vagy elbeszélhető történet terére*, hanem *egy elbeszélő életére, életterére utal*. De az is zavarba ejtő, hogy miként értelmezzük az *emléklap*, *emléklapok* megnevezést egy elbeszélő életére és ugyanakkor egy prózai műre vonatkoztatva. Ha nem értettük félre ezeket az utalásokat, akkor arra gondolhatunk, hogy a szerzőnek az lehet a feltett szándéka, hogy a megélhető élet tapasztalati tereit és az elbeszélés virtuális tereit közvetlenül egybenyissa, és azt feltételezi, hogy *az elbeszélői lét* egy olyan kitüntetett állapot, mely ezt a két dimenziót nem eltávolítja, hanem éppen összeköti egymással. Számomra legalábbis azt sejteti, hogy a szerző itt nem egyszerűen *valamit valahol valamikor* akar megmutatni, érzékelhetővé tenni, vagyis nem egy reális élettér vagy egy virtuális világ körvonalait akarja felvázolni, hanem inkább magának az *elbeszélői létállapotnak* a különböző dimenzióit akarja megnyitni és bejárni. Azt hiszem, ez az értelmezés további magyarázatra szorul. Megítélésem szerint az elbeszélői tudat valóságértelmezői és fiktív valóságokat teremtő kompetenciája Nádas életművének egyik fontos és többszörösen reflektált kérdése.

Az *Emlékiratok könyve* című regényében például a saját élettörténetként elbeszélte történet és a fiktív elbeszélés közötti viszony kérdését Nádas egy fiktív történet keretében tematizálta. A regényben párhuzamosan olvasható három történet ugyanannak a névtelen elbeszélőnek az elbeszélése: az egyik egy fiktív történet, a másik kettőben pedig az elbeszélő saját életeseményeivel közvetlenül foglalkozik. Az elbeszélő identitása e regényben ebből a három történetből rajzolódik ki: a vallomás, az emlékezés és a fantázia lényegében az önismeret különböző eszközeiként szolgálnak. A névtelen elbeszélő történeteinek a regényen belül van egy külső viszonyítási pontjuk is – ez az egyik szereplő és ugyanakkor az implicit szerkesztő által elbeszélte, közbeékelte történet – a szerző így élesen rávilágít a regényen belüli *reális és fiktív* terek közötti összefüggésekre.

Amint az előzőekben áttekintettük, a *Világlo részletek* című műve esetében a szerző már az alcímben is jelzi, hogy az *elbeszélői léttel*, az *elbeszélő lehetséges élettéréivel* kapcsolatos kérdések itt is fókuszban állnak, és azt is sejteni engedi, hogy itt nem a fantázia, nem a képzelet által bejárható utak, hanem az emlékező tudat lehetőségei foglalkoztatják.

Nádasnál a saját emlékképek közvetlen feldolgozásának és elbeszélésének is van előzménye. *Saját halál* című írásában az elbeszélő én részben azokat a képeket hívja elő, melyeket tudatának valamely tartománya a klinikai halál állapotában rögzített, és a felélesztés után is megőrzött. Az elbeszélő én egy önmagát és környezetét öntudatlanul is megfigyelő én tapasztalataira támaszkodik. Az a saját testélmény és a világnak az a sajátos percepciója, amit e megfigyelő én a klinikai halál állapotában, illetve azt megelőzően és azt követően látott, tapasztalt az emlékezés folyamatában emlékként hozzáférhető, és az elbeszélő én számára megközelíthető. A *Saját halál* című írás egyes szám első személyű elbeszélője az elbeszélés szituációjában hozza felszínre azokat a rejtett tudattartalmakat, melyek az elbeszélés szituációjához képest korábbi és az életét döntő módon befolyásoló eseményekhez köthetőek.

Ha a *Világlo részletek* című mű szövegét és e szöveg konstrukciós elveit vizsgáljuk, szerintem könnyen beláthatjuk, hogy a Nádas Péter nevű egyes szám első személyű elbeszélőt itt is hasonló kérdések foglalkoztatják: milyen emlékképeket képes előhívni saját tudatából, az előhívott emlékképek miként érintkeznek más emlékekkel, s ezek az asszociációs láncolatok az elbeszélő jelenbeli tudásának horizontjában miként értelmezhetők. Az elbeszélő véleményem szerint itt a tudat természetes kognitív funkcióira támaszkodik: a szabad asszociációkra való képességet itt az emlékezés szolgálatába állítja, egyfajta mnemotechnikaként alkalmazza, s ezt a „nyersanyagot” ötvözi a racionalitás képességével, illetve a racionális tudás tárgyszerű anyagával. Itt a saját életét valamiképpen élő és a saját világgépét valamiképpen alakító én múltba vesző élményei és tapasztalatai válnak az elbeszélő jelenbeli megfigyelésének tárgyává.

A megfigyelt, a megfigyelő és az elbeszélő én hármasságára építő szöveg-szervezési technika sem újszerű eljárás Nádas prózájában. Az *Évkönyv* című esszéregényében a tudat személyes tapasztalatainak, illetve bizonyos kollektív tudattartalmaknak a felszínre hozása hasonló analízis eredménye. Ebben a fiktív világok illúziójával ugyancsak szakító esszéregényben az elbeszélő egy közvetlen *tudatanalízisre* vállalkozik. Ennek a tudatanalízisnek egyrészt a saját személyes tudatának a felszíni és a megfigyelő számára még elérhető mélyrétegei képezik a tárgyát, másrészt a kollektív memória valamely szegmensének a megközelítése, értelmezése. A *megfigyelő én* látókörébe olyan közösségi történetek, olyan kollektív emlékek is belekerülnek, melyek kívül esnek a szubjektum személyes

tapasztalati körén. Az egyik fejezetben például az elbeszélő a személyes szabadság és közösségi jog kérdéseit a római polgárháborúig vezeti vissza, és Livius történetírását követve gondolja újra. Vagyis a *megismerő én* személyes életereének aktuális tapasztalatai mögött az elbeszélő képes egy tágabb tapasztalati teret is megnyitni. Mintha a *megismerő én* személyes kérdéseire nemcsak a személyes tapasztalat vagy személyes emlékek felől, hanem valamiféle közösségi tapasztalat, már korábban megszerzett közös emberi tudás felől is érkezhettek válaszok. Nádas én *elbeszélője* már ebben az 1989-es évhez köthető memoárban sem csupán a szubjektumként definiált én önmaga köré záruló világának a feltárására tesz kísérletet, hanem ennél többre: az önmagán kívüli világ megismerésére. Ehhez itt egyfelől adott az évkönyv klasszikus műfaja, mely alkalmas keret a személyes és aktuális életesemények rögzítésére, másfelől pedig adott egy korábbi elbeszélés, melyet a kulturális memória őriz. A személyes tapasztalattól és személyes emlékektől ezekig a kollektív emlékekig vezet el az elbeszélő.

Azt hiszem, nem túlzás, ha arra a megállapításra jutunk, hogy Nádas művei már a 80-as évek óta következetesen és megkerülhetetlenül felvetik azt az alapvető ismeretelméleti kérdést, hogy miként jut el a megismerésre törekvő ember „*a létezésből a létig*”, az egyénitől a közös tapasztalati térig. Ugyanakkor Nádas regényei azt a kérdést is következetesen felvetik, hogy az elbeszélő hogyan tudja integrálni a megismerés számára közvetlenül adott világ tapasztalatát, illetve a lehetőségként, a szabad teremtés és önteremtés lehetőségeként elgondolt ötleteket, terveket, fantáziákat, vagyis azt a kérdést, hogy *az elbeszélés mint köztes tér* miként ötvözi az *adott világ tapasztalatát* és a lehetséges elképzeléseket, a lehetőségekként elgondolt élethelyzeteket. Értelmezésem szerint az elbeszélő én tudatmozgása és e mozgás változásának iránya a *Világló részletek* című mű esetében is releváns szervező elv, mely meghatározza a szöveg textúrájának felszíni mintázatát és szerkezetének alakulását. Hogyan?

A több mint ezeroldalmi szöveg két nagy részre tagolódik. A két nagy szövegtömb két külön kötetet tesz ki, és a két külön kötetnyi szöveg formailag csak a bekezdések szintjén tagolódik további alegységekre. Mintha az elbeszélés folyamának nem is lennének kívülről szabályozott vagy szabályozható nyugvópontjai, és az elbeszélő én valóban valamilyen belső szempontokat követne. Ha viszont az olvasó az elbeszélő én belső nézőpontjának nyomvonalát követi (márpedig nincs is más választása), akkor kiderül, hogy a szöveg szerkezete nagyon is fragmentált. Amiként ezt a cím is már előre jelzi.

Ez az elbeszélő ugyanis arra tesz kísérletet, hogy felidézze azt a kognitív folyamatot, amely révén életének első tizennégy évében a világot valahogyan és valamilyennek megismerte. De az elbeszélő az utólagos reflexió folyamatát is tudatosan nyomon követi: az emlékező tudat valahonnan emlékezik, egy hatá-

rozott tudáshorizont felől közelít. A szabad asszociációk láncolatában felbukkanó emlékképek később szerzett felismerésekhez, belátásokhoz vagy kimondott kutatómunka során szerzett információkhoz kapcsolódnak, s az elbeszélő lényegében annak a történetnek a folyamatát tárja fel előttünk, hogy a felidézett emlékképek miként idéznek fel újabb emlékeket, s az emlékképek láncolata miként egészül ki a mások elbeszéléseinek emlékével, illetve mindezt hogyan és mivé alakítja az értelmező tudat. Az elbeszélő a saját tudatműködését figyelési és rögzíti. Csakhogy ennek a folyamatnak az anyaga maga a nyelv, ki kell mondani a szavakat és össze kell kötni őket ahhoz, hogy összeálljon egy emlékkép. És a nyelv mágneses ereje segít ezt összekapcsolni egy másik emlékképpel. Az értelmezés közege ismét csak a nyelv. Vagyis az emlékezés folyamata és az értelmezés fázisai nem függetlenek az elbeszélés folyamatától, hiszen azon belül működnek. Az elbeszélés folyamata integrálja az emlékezés önkéntelen és spontán folyamatait, de nem merül ki ebben. Az elbeszélő magára az elbeszélésre, az elbeszélés folyamatára is reflektál, többszörös kitérő után is visszatér az elkezdett történethez, visszakapcsol a kiindulópontához, továbbszövi az elkezdett történetet, majd újra és újra megszakítja további asszociációkkal és további magyarázatokkal. Az elbeszélés folyamatában az analógián alapuló tudatműködés kiegészül egyrészt a reflexív tudatműködéssel, másrészt a racionális összefüggéseket kereső tudat logikájával. Az emlékezés folyamatán belül pedig *szimultán képek és lineáris történetek* egyaránt felidéződnek.

Nézzük először az első rész példáját. Mindkét résznek önálló címe is van. Az első rész címe: *Amikor szerdán*. A cím az elbeszélő születésének napjára utal, és az elbeszélő ebben a kötetben valóban beszámol születésének konkrét körülményeiről is aszerint, ahogyan gyerekkorában anyjától, majd később magától a szülészorvostól értesült ezekről a részletekről. A saját születését felidéző történet részleteivel párhuzamosan az elbeszélő egy másik történetet is felidéz, a holokauszt történetének azokat az eseményeit, melyek éppen ezen a napon estek meg. Ezeknek az eseményeknek a rekonstruálásához történelmi dokumentumokat használ. Konkrétan hivatkozik például az amerikai holokausztkutató Christopher R. Browning forráskutatásaira, Anne Frank és Viktor Klemperer naplójára, a korabeli magyar sajtóra, hadi közleményekre, kormányrendeletekre, jegyzőkönyvekre, helyszíni fényképekre. A születés személyes története és a tömeggyilkosságok története így közös lapra kerül.

[...] azon az októberi szerdán, abban a korai órában, amikor anyámnak a Pozsonyi úton megjöttek az első fájásai, egy német különítmény, a hamburgi 101. tartalékos rendőrzászlóalj épp azon volt, hogy a világ hallgatóságos egyetértésével felszámolja a mozoczi gettót. Ami egészen

konkrét formában azt jelentette, hogy születésem napján Hoffmann százados parancsának engedelmessé 1259 korábban listára vett embert hajtottak ki a városokból a közeli kőfejtőkbe. Ott a nőket és a gyerekeket elválasztották a férfaitól ezen a szerdán. Anyaszült meztelenre kellett levetkezniük ezen a szerdán. Olyan meztelenre, ahogy anyám a budapesti Szabolcs utcában, a nagy hírű nőorvos, Hirschler Imre segítségével a Zsidó Kórház szülészeten a világra tolt. [...] Anyám egy szál könnyű selyemruhában villamosozott be a kórházba, ahogy később elmesélte. Úgy mondták, hogy hernyóselyem (Nádas 2017, I. 376–377).

A párhuzamosan elbeszélte születés- és holokauszt-történetbe más történetek és emlékképek is beékelődnek. Például az elbeszélő kamaszkori emlékei, melyek ugyanahhoz a környékhez kapcsolódnak, ahol a szülészeti épülete van, vagy az ellenállási mozgalom története, melyben a szülei is aktívan részt vettek. Szüleinek az ellenállási mozgalomban végzett tevékenységét ugyancsak a gyerekkorában hallott és az emlékezetében megőrzött történetek alapján rekonstruálja.

Főleg anyám elbeszélésére, apám néhány mondatára és gesztusára, azaz az emlékezetemre hagyatkozom. Az írásbeli források az emlékezetemnél sem kevésbé megbízhatatlanok. Anyám többször visszatért a témára, szinte mániákusan tért vissza rá, minduntalan újabb részlettel szolgált, amit az elmém ugyan alig volt képes befogadni, mégis készségesen elraktározott (Nádas 2017, I. 387).

Az elbeszélő születésével kapcsolatos történetnek a holokauszt felidézett eseményein kívül van egy másik ellenpontja is: az anyja halálának története. Ezt a történetet az elbeszélő már a 11-12 éves fiú emlékei alapján meséli el.

Még haldoklásában is másként láttam anyának az anyánkat. Gyenge volt, besárgult, a haja a besugárzásoktól kihullt, teste felfúvódott és vizenyösen feldagadt, de nagy nevetgélések közepette azt mondogatta, hogy ő igazán elvan. Ennyire még soha nem kényeztették el, mindennap friss hálóinget adnak neki. Nevetése azért megmaradt. Csak valami finomságot, például gondosan hámozott luftballont szeretne enni (Nádas 2017, 403–404).

A saját születésének részleteit az elbeszélő az anyja elbeszélése alapján tudja elmesélni, az anyja halálának előzményeit pedig a saját gyerekkor emlékei alapján.

Az elbeszélő a kötet elején a saját tudatában felidézhető emlékképek nyomain indul el. Felidézi például egy égő ház és egy leomló fal képét. Ehhez a látványhoz a zuhanás élménye társul. Többször visszatér ehhez a képhez, és próbálja beilleszteni azoknak az eseményeknek a sorába, melyeket a családtagjai elbeszé-

léseiből ismer. Az utólagos rekonstrukció alapján úgy véli, hogy ez a legrégebbi személyes emléke, és Budapest ostromához kapcsolódik, mégpedig ahhoz a pillanathoz, amikor a házukat bombatalálat érte, és a leomló fal őt és az őt védő anyját is maga alá temette. Ugyanezt az eseményt a nagynénje is elmesélte neki, és így a saját tudatában rögzült és megőrzött életesemény emlékét össze tudja vetni a nagynénje elbeszélésével. Hasonlóképpen az uborkaevés emlékét utólag azokhoz az eseményekhez tudja illeszteni, melyek a bácskai meneküléssel kapcsolatosak, és melyeket ugyancsak a családi történetből ismer. A nagyapjával folytatott közös játékok emlékéhez nemcsak képek, hanem érzetek is társulnak, s ezek a nagyapához fűződő első emlékképek és érzetek szintén a tágabb család-történet felé vezetnek.

Miközben az elbeszélő a saját gyerekkori tapasztalatait rekonstruálja, újraértelmezi, elrendezi, egy családtörténet bontakozik ki. A kötet címe sem véletlen. Hiszen éppen ebből a perspektívából, az elbeszélő meghatározott szemszögéből rajzolódik ki a szüleivel és nagyszüleivel közös gyerekkor története, a szülei tőle független élettörténete, a nagyszülők, nagybácsik, nagynénik és dédszülők életének bizonyos epizódjai. Az elbeszélő én ebben a kötetben saját gyerekkori tudatának észleléseihez, képként, történetként vagy másfajta tudásként elraktározott és emlékként őrzött tapasztalati tudásához próbál hozzáférni. Identitástörténetét saját öntudatának és világalkotó képességének a működési folyamatoként ragadja meg, rakja össze és alkotja meg az elbeszélés folyamatában. A megismerő gyerek számára a külvilág nyitott tér. A családi viszonyokról, kapcsolatokról nem is leválasztható a saját alakuló én- és világképe. Az elbeszélő tehát a maga retrospektív technikájával egyrészt felidézi ennek a nevelődési folyamatnak a konkrét fázisait mint *világló részleteket, de ezek nem egy lineáris élettörténetbe vagy egy koherensen elbeszélte családtörténetbe épülnek bele. Ezek a részletek az emlékező és az elbeszélő én tudatfolyamának az elemei lesznek, maradnak.*

A második rész címe: *Marcellina feláldozása*. Ennek a címnek kulturális konnotációi vannak. Maga az elbeszélő is elmeséli azt a megrázó élményét, amikor hatévesen először látta Beethoven *Fidelio* című operájának előadását. Az opera szereplőinek álságos viselkedése, ahogyan becsapják és félrevezetik egymást, mélységesen felháborította. Külön felháborítóan tartotta, hogy Leonora megtévesztő játszmájához még mentségül is szolgál a férje kiszabadítása, hogy megfelelő indokkal az egyik ember becsaphatja a másikat. Nem tartotta hihetőnek, hogy Marcellina ilyen könnyen felül a látszatnak, és habozás nélkül elhagyja Jaquinót, akit tegnap még szeretett. Nem tartotta elfogadhatónak, hogy az emberek ilyen könnyen elárulják egymást, és azt sem, hogy ezek az egymás ellen elkövetett konkrét és személyes árulások, megtévesztő játszmák valamilyen előbbrevaló vagy fontosabbnak tartott szempontból még helyeselhetők is.

A gyerek ösztönös ellenérzéseit és tiltakozását megerősíti a felnőtt értelmezése: miért tartja valóban tévútnak azt a kulturális modellt, mely a személyesség és a személyes emberi viszonyok felől értelmezhetetlen fantazmagóriákra épít, a közjó nevében megfogalmazott erkölcsi szentenciákra, kitalációkra, látszatra.

Mi változik meg ebben a kötetben az előzőhöz képest? Ebben a részben az elbeszélő személyes emlékei jórészt annak a fiúnak a világtapasztalatával kapcsolatosak, aki megtapasztalja a látszat és a látszat mögötti valóság közötti különbséget. A szülei, a nagynénje és felnőtt családtagjai viselkedése mögött próbálja megérteni azt, amit elfednek, elhallgatnak vagy eltitkolnak. Az elbeszélő pontosan felidézi az első olyan esetet, amikor gyerekként rádöbben arra, hogy az unokatestvére és nagynénje rágalmozásával szemben nem tudja megvédeni a saját igazát a szülei előtt. Hogy a látszat ellene szól, de nem a látszat az igazság. A látszat által elfedett igazság megértésének igénye igazi fordulópontnak számít ennek a kisfiúnak a nevelődéstörténetében.

Vagy mindent jól látnak, jól értenek, s akkor a jóság lenne az álca, ez is felmerült. A felnőttek nem arcot, hanem maszkot hordanak. De nem azért viselik, hogy jók lehessenek, hogy jók legyünk, hanem azért viselik, hogy jól megfontolt és jól kiszámított gonoszságunk ne lehessen személyes boldogságunk akadály. A gonoszság édenében kell a gonoszság ellen védekeznünk. Nem is lett volna ellene kifogásom. Az örök béke érdekében viseljünk háborút. Ha nagy leszek, akkor majd én is ezt teszem. De addig mit kezdjek a viselkedési szabályok szigorával és a bombasztikus erkölcsi retorikával, ha egyszer a szavak miatt nem értem, hogy mit kéne megértenem (Nádas 2017, II. 204).

Ezzel a dilemmával való szembesülését az elbeszélő gyerekkori tapasztalataihoz köti, majd későbbi, felnőttkori tapasztalatai felől is megerősíti ennek a dilemmának a jelentőségét.

Ötven évnek kellett eltelnie, a világegésekről és a szisztematikus emberirtásokról szóló irodalmat soronként, valamennyi lábjegyzetével együtt kellett átböngészniem hozzá, hogy legalább Vrbával és Levivel együtt lelássak a szakadékba, amely az európai teológia, az európai humanizmus, az európai felvilágosodás és a mindenkori európai realitás között mozog (Nádas 2017, II. 206).

A gyerek valóságra eszmélésének története az egyik fontos szál, amit az elbeszélő itt nyomon követ. Egyfelől a szülei elvárásait és a szülei szempontjait próbálja megérteni. De ugyanakkor az iskolában is ki kell ismernie magát a szerepjátékok és hatalmi játszmák viszonyai között, ha meg akarja védeni magát

az osztálytársai erőszakos támadásaival szemben. A szülei elvárásai és a konkrét élethelyzet realitása az iskolásfiú tapasztalata szerint nincsenek összhangban egymással. Hogyan maradhatna jó és elfogadó anélkül, hogy ne válna az osztálytársai erőszakos támadásainak áldozatává? Vagyis az elbeszélő egyrészt saját nevelődésének fázisait, ennek a folyamatnak az emlékezetében megőrzött nyomait tárja fel.

A fiú önmagára eszmélésének történetével párhuzamosan nyomon követhetjük a szülők pályafutásának, politikai meggyőződésének és magánéletének alakulását is a negyvenes évek végétől az ötvenes évek első feléig, egészen halálukig. Ez a történet bizonyos pontokon ugyancsak az elbeszélő személyes emlékeire támaszkodik. De a személyes emlékeket későbbi forráskutatások egészítik ki. Az elbeszélő nemcsak a gyerek nézőpontjából szeretné szülei élet-történetét rekonstruálni, hanem azon reális és dokumentált tények ismeretében, melyek a gyerek számára nem voltak hozzáférhetők. Szülei szakmai és politikai pályafutásának történetét levéltári dokumentumokra támaszkodva pontosítja. A szülei tragédiája – anyja betegsége és halála, apja összeomlása és öngyilkossága – a gyermek szemei előtt zajlik, és ennek a családi összeomlásnak a története az elbeszélő személyes emléktárában fellelhető. De a szülei tragédiája mögött rejlő okokat, magyarázatokat a felnőtt értelme tudja megtalálni és megadni.

[...] ideáikat és utópiájukat csak úgy tudták átmenteni a következő hétre, ha ezen a héten még mindig személyes hibának látták a rendszerhibát, és mindenre találtak gyorsan egy bűnbakot. A tabu alatt tartott, később törvénytelenységnek elkeresztelt sorozatgyilkosságaik és tömeggyilkosságaik csak kevesek ínyére voltak, ez igaz, de mégis úgy hallgattak ezekről, mintha saját maguk követték volna el. Nem erről beszéltek, illetve mindig csak képletesen beszéltek erről. Volt miért hallgatniuk. A jogállam ellen elkövetett puccsal az embertelenség történetének új fejezetét nyitották meg, és ezt a fejezetet írták tovább a terrorral. Maradéktalanul, ez volt a szlogenjük, tévedhetetlen pártjuk utasításait maradéktalanul kell végrehajtani (Nádas 2017, II. 422).

Szülei tragikus története a magyarországi és részben európai baloldali mozgalmak történetébe ágyazódik, és szembesít a kommunista értelmiségi körök alapvető tévedéseivel, csúsztatásaival. Az elbeszélő nem a szülei jó szándékát, önzetlen segítőkészségét, a közösség iránti lojalitását és önfeláldozását kérdőjelezi meg. Megítélése szerint a szülei nem voltak képesek átlátni a kommunista ideológia alapvető tévedésein, valóságos lehetőségként fogadták el és tették magukévá azokat a szempontokat, melyeket a társadalmi gyakorlatban csak hatalmi eszközökkel lehetett alkalmazni. Ezért a politikai értelemben vett naivitásukért

és vakságukért komoly árat kellett fizetniük, éppen azért, mert a mindennapi tapasztalataik ellenében is komolyan vették elveiket, nem voltak képesek belátni ideológiai tévedéseiket. Az elbeszélő azt is belátja, hogy szülei saját társadalmi osztályuk hagyományaival, saját polgári kiváltságaikkal mentek szembe, amikor fiatalon bekapcsolódtak az illegális kommunista párt munkájába, és magukévá tették a kommunista nézeteket. A valóságként felfogott látszat olyan csapda, melybe az elbeszélő értelmezése szerint a szülei, nagynénje és hithű elvtársaik egyaránt belesétáltak. „Színjátékot mutattak be neki, s ő valóságként fogadta el” (Nádas 2017, II. 83). Az illegális kommunista mozgalom és a magyar fasisztaellenes mozgalom történetének körvonalai nemcsak az elbeszélő szüleinek élettörténetéből rajzolódik ki, hanem a tágabb családtörténetből és a családi hagyaték dokumentumaiból.

Nádas úgy ír családtörténetet, hogy a saját tudatmozgását követi, és azt is leképezi. Nem külső szempontokat követ, nem valamilyen külsődleges formai szabályokhoz igazodik, és nem veszi figyelembe az események kronológiai rendjét sem. Azokból a korai emlékképekből indul ki, melyeket a saját tudatában fel tud idézni, s később is a saját emlékei nyomvonalát követi. Ezeket az emlékképeket és az emlékezetében őrzött történeteket integrálja a később szerzett tudás keretébe, kiegészíti a mások által elbeszélte történetekkel, illetve a saját forráskutatási eredményeivel. Úgy ír családtörténetet, ahogy az ő tudata őrzi és feldolgozza a családi történeteket. Ezért beszélhet *emléklapokról* és ezért beszélhet *egy elbeszélő életéről*. Ezt az elbeszélőt nemcsak a saját szubjektív világa foglalkoztatja, hanem mindaz, amit egy elbeszélő képes lehet hitelesen elbeszélni. A felidézett gyerekkor ablakot nyit az egész család történetére. Az így elbeszélte családtörténetek pedig ablakként nyílnak azokra a történelmi korokra, korszakokra, melyben az egyes családtagok éltek és alakítottak. A szülők, nagynénik és nagybácsik élettörténete összefonódik az illegális kommunista mozgalommal, az ellenállási mozgalmakkal, a második világháború utáni politikai mozgalmakkal, a rákosi rendszerrel. A dédapja és dédapja öccsének élettörténete pedig a magyar polgári demokráciáért és az egyenjogúságért folytatott jogi és politikai küzdelmekkel. Az anyai nagyszülei élettörténete a pesti zsidó kispolgárok életformáját tükrözi. Anyai nagynénje ízlése és lakásának berendezése a modern magyar képző- és iparművészethez igazodik. Apai nagyapja kitart szociáldemokrata meggyőződése mellett, ügyvéd nagybátyja pedig következetesen a többpártrendszeren alapuló parlamentáris demokrácia jogrendjét képviseli az egypártrendszer diktatúrájával szemben. Az eszmélő gyerek nem egy, hanem többféle modellt lát maga előtt, és láthatja, ha gyerekként még nem is érti pontosan, szülei életének tragédiáját. A családtörténet mellett egy gyerek nevelődéstörténete is ez a könyv: mit és hogyan ért meg a világból, mit fogad el, milyen döntéseket hoz. A valamikori

gyerek és az elbeszélő igénye, szándéka lényegében nem különbözik: megérteni azt a világot, melyben él, megérteni a látszat és a valóság közötti különbséget, megérteni a sokarcú látszat mögötti valóságot. A látszatok mögötti valóság kérdése foglalkoztatja már a hatéves gyereket is. A sokféle látszattól eltakart igazság kérdése foglalkoztatja az elbeszélőt is. Szerinte ez nemcsak filozófiai vagy teológiai kérdés, hanem a mindenkori elbeszélő szakmai kérdése is. Az elbeszélés folyamán egy olyan úton indul el, mely ebbe az irányba vezet: megpróbál a családi, társadalmi és kulturális konvenciók mögé nézni. És ebbe a köztes térbe vezeti be az olvasót. A *Világló részletek* elbeszélője az elbeszélés köztes terében az önmegértés és a világ megértésének lehetőségeit mérlegeli.

Kiadások

- Nádas Péter. 1986. *Emlékiratok könyve*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
Nádas Péter. 1989. *Évkönyv*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
Nádas Péter. 2004. *Saját halál*. Pécs: Jelenkor.
Nádas Péter. 2005. *Párhuzamos történetek*. Pécs: Jelenkor.
Nádas Péter. 2011. *Fantasztikus utazáson*. Pécs: Jelenkor.
Nádas Péter. 2017. *Világló részletek I–II*. Budapest: Jelenkor.

Irodalom

- Assmann, Jan. 1999. *A kulturális emlékezet*. Budapest: Atlantisz.
Balassa Péter. 1997. *Nádas Péter*. Pozsony: Kalligram.
Bazsányi Sándor. 2018. *Nádas Péter: A Bibliától a Világló részletekig. 1962–2017*. Pécs: Jelenkor.
Heidegger, Martin. 2001. *Lét és idő*. Budapest: Osiris.
Tengelyi László. 1998. *Élettörténet és sorsesemény*. Budapest: Atlantisz.
Tengelyi László. 2017. *Őstények és világvázlat*. Budapest: Atlantisz.

Irena BANDI

OD PRISEČANJA DO PRIPOVEDANJA

Međuprostori u delu Petera Nadaša Világló részletek (Svetli detalji)

U ovom radu bavim se istraživanjem međuprostora u delu Petera Nadaša *Világló részletek*, odnosno pokušavam da istražim pravac kretanja svesti pripovedačkog ja. U prvom delu studije pokušavam da ukažem kako pripovedač prelazi granicu neposredne perceptivne svesti sadašnjosti, kako pronalazi uspomene iz prošlosti i kako može objektivno da posmatra i zabeleži sopstveno unutrašnje putovanje. Drugi deo rada takođe postavlja pitanje kako

narator prelazi svoja subjektivna iskustva i kako dolazi do iskustava o svetu koja nisu deo njegove direktne spoznaje. U drugom delu želim da otkrijem i kako pripovedač, ne koristeći alate fikcije i mašte, dolazi do zajedničkih priča, kako prevazilazi međuprostor koji kognitivni um neizbežno opaža između sveta *mene* i *tebe*, *mene* i *drugog*.

Ključne reči: lično pamćenje, kolektivno pamćenje, intersubjektivni prostor, životna priča, memoari

Irén BANDI

FROM REMEMBERING TO STORY-TELLING

Intermediate Spaces of Péter Nádas's Work Világló részletek (Bright Details)

In this study, I explore the intermediate spaces of Péter Nádas's work *Világló részletek* and more specifically, I try to explore the direction of consciousness movement of the first-person narrator. In the first part of the study, I attempt to grasp how the narrator crosses the border of the immediate perceptual consciousness of the present, how he finds the memories of the past and how he can objectively observe and record his own inner journey. The second part of the study also poses the question how the narrator transcends his own subjective experiences, and how he reaches world experiences that are not part of his direct cognition. So in the second part, I want to track how the narrator, without using the tools of fiction and imagination, comes to common stories, how he transcends the intermediate space that the cognitive mind inevitably perceives between the world of *me* and *you*, *myself* and the *other*.

Keywords: personal memory, collective memory, intersubjective space, life story, memoirs

Dalma VÉRY

Eötvös Loránd University, Faculty of Arts
Modern English and American Literature and Culture Doctoral Program
Budapest
dalmavery@gmail.com

READING THE FABRIC

The Hermeneutics of the Text as Fabric and James Joyce's Ulyssese

Olvasni a szöveget

A szöveg mint szöveg hermeneutikája és James Joyce Ulyssese

Čitanje tkanja

Hermeneutika teksta kao tkanja i Uliks Džejsma Džojsa

Although it seems to be apparent today that language is not a “transparent medium”, interpretations focussing on the narratives of texts still seem to outweigh the efforts oriented upon how the text actually addresses the reader. The plain investigations of narratives do not concern themselves with what the text says in the way it speaks, but concentrate on assumed threads of sense and on hidden symbolism. The hermeneutic task is to engage in a dialogue with the text by way of concentrating on the surface of its fabric as texture, i.e. to ask what way the text addresses the reader inasmuch as it speaks and how one hears it. In the attempt to unfurl the text as fabric, one has to lay bare the phenomenal sense of the sign, of speech as language, of hearing, but also of the text as space. In this way, one may actually follow the intertwining threads of perception, sense and affectedness throughout the process of reading, and may thus gain genuine insight into what the text as fabric reveals. Excerpts from James Joyce's *Ulysses* demonstrate how the eminent unfolding of the fabric requires attention to its diverse facets.

Keywords: hermeneutics, texture, eminence, hearing, textual space

Texture

James Joyce's *Ulysses* has been considered a work difficult, almost impossible to read. Although Joyce himself claimed that numerous puzzles and riddles are

embedded into his work, the difficulties the reader is confronted with while reading the text do not solely arise from these. Joyce's work, his oeuvre, makes one aware of language *as* thought, thus providing the possibility to realize that language is not a self-effacing medium for *conveying* one's thoughts, but that language as *speech* makes thoughts *happen*. That is to say, in the *how* of language as speech the *what* of thought reveals itself. This also means that there is no one-to-one relationship between *what* is said and *how* it is said: on the contrary, the complexity of the *how* is the point of departure for interpretation, so that an understanding of the *what* may be reached. Such interpretations may take various directions, given that there are always different points of view with regard to which an understanding develops. Joyce's works do not ignore this insight: they enable language to exhibit its own character, to reveal itself in the lingual relations of speech, so that by interpreting the manifested modes of speech, one is offered the option to understand the therein articulated relations of sense differently from the way one used to do. As Margaret C. Solomon formulates it,

In *Ulysses*, meaning is not discovered; it is produced by resonances which become producers of other resonances, so that the work of art, operating on its own effects, ends with a new dimension, a point of view from which it can be re-read. The distance of such a point of view from the elements which produced it enables the reader to measure the deviations between the elements and so to 'see' the laws underlying [...] the transversals which create the resonances without closing the distances (Schlauch 1974, 128).

In other words, Joyce's works compel the reader to come to terms with the diverse points of view offered by the *how* of language, so that (s)he may gain insight into *what* it hence may reveal. This makes *Ulysses* a difficult reading, since it is resistant to the orientation which considers language, thus speech, a transparent medium. If one fails to attempt to come to terms with the diverse manners of speech in which and the various points of view from which the text addresses us, it cannot but remain entirely opaque. The present paper aims to provide a hermeneutical approach of how the text compels one to adapt to its modes of articulation. It explores the multifaceted order of organization the speech of the text, as a fabric of textual relations, exhibits. In doing so, the paper seeks to expose that before speaking of *what happens* in *Ulysses*, one should first consider the ways in which *language happens*.

Ulysses, as a carefully modulated verbal work of art brings to light that language is not a tool that bestows "obvious meanings," but is always an event of speech which requires interpretation and thus implies the unfolding of sense.

As pointed out above, one is forced to adapt to the distinctive modes of logic surfacing in a text in order to be able to engage in a dialogue with it. With regard to the language of literary works, it is invariably the speech of the *text*, its diverse modes of articulation, which makes itself explicit, not the speech of an imagined authorial presence. The interpretive task one has to face up to in *Ulysses* is, hence, to understand the *way* it calls upon us: the way the text addresses us in its build-up of speech, the mode in which its interwoven facets of style throw light upon the potential relations of sense.

In order to realize the interpretive task, one should always consider the texture of the specific work of art one attempts to interpret, as it is the work of art which determines the paths of interpretation one has to take. The primary and fundamental role of the text throughout the process of interpretation is not emphasized only by philosophical hermeneutics, but also by representatives of semiology. According to Riffaterre, the unusual sense of the poetic sign is invariably rooted in its phenomenality. “[I]t can be lexical, grammatical, syntactical, figural, or intratextual, but whatever the linguistic mode may be, its actuality is always determined by its phenomenality” (de Man 2002, 34). As Paul de Man further elaborates,

Riffaterre has consistently held to the position that it is not sufficient for a poetic significance to be latent or erased, but that it must be manifest, actualized in a way that allows the analyst to point to a specific, determined textual feature which he can localize and which, in its turn, determines or overdetermines the response of the reader (de Man 2002, 33).

The phenomenality of language as speech constitutes and lays ground to the textual relations the fabric of the work exhibits.

Eminence

In order to lay bare the hermeneutic framework of textual relations, it is necessary to consider the issue of *writing*, since, as Gadamer underlines, “‘being written’ [*Geschriebensein*] constitutes the background of the word ‘literature’” (Gadamer 1993f, 244).²⁶ While writing in its everyday appearance usually serves as a reference to something to be discussed, reproduced or recalled, i.e. it indicates something or, in fact, is a reminder, writing as “literature” has a fundamentally different status. It is autonomous inasmuch as it is not dependent upon a given language situation for its sense and meaning, on the contrary. “The reader is

²⁶ All citations from German-language texts are presented in my translation – D. V.

not concerned with the speaker, but with the written [*Geschriebene*]” (Gadamer 1993a, 288). That is, as emphasized by Gadamer, the text as literature *is* literature “exactly because it does not refer back to the original communicative situation between the writer and the addressee” (Gadamer 1993h, 261). In other words, “now it is the written which speaks, and it does not obtain its force of expression only by referring back to the original discursive situation” (Gadamer 1993h, 262). Paul Ricoeur reached the same conclusions as Gadamer in his essay entitled “The Hermeneutical Function of Distanciation,” in which he claims that

[w]ith writing, everything changes. For there is no longer a situation common to the writer and the reader, and the concrete conditions of the act of pointing no longer exist. This abolition of the ostensive character of reference is no doubt what makes possible the phenomenon we call ‘literature,’ which may even abolish all reference to a given reality (Ricoeur 1981, 141).²⁷

This insight was developed elaborately by Jacques Derrida in his work entitled *Of Grammatology*. In the mentioned work the claim is made that writing erases a pre-established transcendental referent, so that it does not refer but to the multitudes of diverse possibilities of sense (traces) which may reveal themselves throughout the process of (re)interpretation.²⁸ Although Derrida and poststructuralist criticism emphasized the rhetorically indeterminate facet of speech made up of chains of traces, leaving the phenomenal nature of the text out of interpretive consideration, the closely affiliated field of semiology asserted the crucial significance of the text’s phenomenality. In Riffaterre’s view, “if the phenomenality of the text is allowed to disappear, there remains literally nothing to be read” (de Man 2002, 35). In other words, the interpretive effort should not leave the phenomenal facet of the text as fabric out of consideration, for the rhetorical relations of speech as language are actually anchored in the interpretation of signs as signs that appear to the reader in a particular way and correlation, not as mere locations of an uncontrollable proliferation of interpretations. Following from these insights, one may state that works of art as works of literature are texts which manifest themselves as self-sufficient pieces of writing: hence, instead of being reminders of something, or referring to a

²⁷ I slightly modified the translation – D. V.

²⁸ See Derrida, Jacques. 1994. *Of Grammatology*. Translated by Gayatri Chakravorty Spivak. Delhi: Motilal Banarsidass. I also have to note here, however, that the interpretation of the relation between language, speech and writing developed by hermeneutics and by deconstruction differ in crucial respects, the elaboration of which differences the present paper cannot undertake.

particular intention, they refer back to themselves in their particular modes of self-manifestation by way of which they address the reader.

In the “Lestrygonians” episode of *Ulysses*, the following excerpt surfaces: “Grafton street gay with housed awnings lured his senses. Muslin prints, silkdames and dowagers, jingle of harnesses, hoofthuds lowringigng in the baking causeway” (Joyce 1986, 137–138; 614–616).²⁹ The first sentence gives no direct hint regarding the speaking voice: the appearance of the words “Grafton street” would suggest an impartial narrator; however, these words are followed immediately by the expression “gay with housed awnings,” which bespeaks a particular mode of emotional involvement. It is the mere succession of the first six words therefore, which calls attention to the implied indeterminacy of the textual voice. Such implied indeterminacy of voice, allowed for by the mere arrangement of words, suspends the hitherto acknowledged fictional discursive order, directing back the reader’s attention to the text itself which presents the sole dimension of reference (s)he can rely on for interpretation. Although the end of the first sentence, “lured his senses,” gives a cue of narratorial speech by way of the third person singular possessive pronoun (“his”), the verb “lured,” again, dismisses the potential unanimity of speech, for the impartial narrator seems to adopt a word that is not customarily to be found among the options of narratorial turns of speech. From this point onwards, and at the beginning of the next sentence, the indeterminacy of the speaking voice is maintained. A string of noun phrases ensues in the company of a coined verb (“lowringing”), offering idiosyncratic impressions without any further discursive framework, whatsoever. Although the reader has been aware of Leopold Bloom’s silent thoughts throughout the preceding episodes and paragraphs, the indeterminacy of voice brought about by way of the demonstrated verbal arrangement suspends the significance of the actual speaker, concentrating attention on the expressions themselves which follow immediately thereafter:

Muslin prints,
 silkdames and dowagers,
 jingle of harnesses,
 hoofthuds
 lowringigng in the
 baking causeway.

²⁹The edition of Joyce’s *Ulysses* reprints the text of the 1984 critical edition. References after the page number indicate the number of lines.

Yet again, no hint is made to the who the speaker is, or what situation we find him in. Even the narratorial framework is thwarted. The reader must hinge upon the bare expressions and bare thoughts, forced to ponder the surface of the verbal texture itself, and hence its relations of sense. Literature, as a *written artefact*, then, is singled out by its *eminence*. As Gadamer puts it, it is the particular mode of manifestation, or rather, self-manifestation which makes one consider texts of literature as distinct from other, non-artistic texts.

[Literature] is text in an essential and demanding sense, namely, a text which does not refer back to a speech, be it thought or voiced, as its fixation, but is untied from its origin, claiming its own validity, as the ultimate authority on its own account for the reader and interpreter (Gadamer 1993a, 286).

In this sense, it comes to light in its significance that “the artistic or literary work seals its own unity, that is to say, it establishes its own autonomy” (Gadamer 1993f, 254). Texts, as works of literature, creating a different status of writing than it is customary in everyday use, articulate themselves as pieces of *opaque* writing, i.e. ones that necessitate the *conscious effort* of interpretation. As Gadamer makes it explicit from this perspective,

[t]he concept of the text is hermeneutic in itself. [...] It is in this respect that the most extensive concept of the ‘text’ is related to ‘understanding’ and is disposed to ‘interpretation’. But a text which is a literary artefact, seems to me a text in an *eminent* sense. It is not only disposed to, but necessitates interpretation (Gadamer 1993f, 248).³⁰

As such does the text become a fundamental hermeneutical concept. “It articulates the authoritative potentiality [*Gegebenheit*], to which understanding and interpretation have to measure themselves – it is the hermeneutical point of identity, which keeps every variable within bounds” (Gadamer 1993a, 289). As the example cited above also makes it clear, the work of literature resists any attempt which seeks to go beyond language, for the speech of the work refers back to itself in calling upon the reader to make sense of it in its indeterminacy. The eminence of such a mode of written articulation comes to light in its manner of exposing the potential of sense: the opening up of horizons and aspects of interpretation in an order of speech unexpected and hitherto unthought of. As Gadamer pinpoints it, poetry, as literature, is singled out for distinction insofar as

³⁰ The italics are mine – D. V.

in it the distance of designation falls away, and [...] due to this, the represented language says more than what the familiarity of saying would imply. It is a mysterious form of undifferentiation between what is said and the how of saying, endowing art with its specific unity and lightness, and with it, a particular mode of truth (Gadamer 1993a, 294).

The eminent text of literature, being overt self-articulation, is essentially speech. As written speech, the literary work can never be understood without hearing it as speech, without interpreting it as speech, calling upon us to engage in a dialogue with it. “The way therefore in which a word as ‘text’ is present unveils what the word is in its speech [*sagendes*], and hence, what its being as speech constitutes” (Gadamer 1997a, 124). Differently put, “[the] poetic word can never cease to become speech (or stammering) so that it can always play itself over to new possibilities of being” (Gadamer 1997a, 140). This is not mere *phonocentrism*, as Derrida’s criticism labelled the articulatory necessity inherent in speech, but the formulation of the insight that the text may speak to us only inasmuch as we *listen* to how it has to say what it says. According to Anthony Burgess, “Joyce counterpointed the narrative with a detached verbal melody” (Burgess 1973, 81). If the text does not speak, but merely recedes throughout the multitudes of infinite abysses that traces constitute, how would one hear the “detached verbal melody” of the text’s speech?

It is the *art of language* as the *art of writing* that endows the written with the capacity of self-articulation, manifesting itself as the self-sufficiency of speech (Gadamer 1993h, 263). As Ricoeur duly emphasizes, “[i]t is not by chance that, in German, *Wort* – ‘word’ – is also *Wort*, ‘speech’ (even if *Wort* and *Wort* do not have the same plural)” (Ricoeur 1974, 92). The self-sufficient, eminent speech of a literary text speaks (for) itself: it demands that the reader orient himself/herself upon it in hearing its address, and in such hearing-orientation speak together with it, i.e. to say what it says and also respond to it. The text, as Manfred Frank claims, is written speech (Frank 1990b, 127). “Reading is related to writing, to handwriting or to print, and writing has its origins in speech. Reading is allowing to speak [*Sprechenlassen*]” (Gadamer 1993d, 271).

Hearing

Being written, then, calls for being spoken, and being spoken also always means being *heard*: hearing the spoken, the speech of the text, to which one responds. Hearing, thus, is hearing-response. Speech, as articulation and as hearing, implies the necessity of response, which response commences and/or

continues a dialogue: the unfurling of speech throughout interpretive inter-action. Another excerpt from the “Lestrygonians” episode reveals what the significance of hearing the text is: “Wine *soaked* and *softened* rolled pith of bread **mustard** a **moment** **mawkish** cheese” (Joyce 1986, 143; 850–851).³¹ The endings of the words soaked–softened–rolled–bread–mustard create a verbal chain of rhyming and consonance which not only sets the dominant sound pattern of the sentence, but also serves as the background against which the alliterative correspondences between soaked and softened, and between mustard–moment–mawkish are highlighted. The muster of such simple sound patterning determines the manner the sentence is to be heard by the reader, for the articulatory significance of the words is given emphasis thereby. The sense of association between the words is anchored in the correspondences between their sounds. This also demonstrates that only through the response of hearing, by paying attention to that which addresses the reader as the speech of the text, may the work of literature open itself up to dialogue: only hence may the correlations and possibilities of sense an articulation implies be interpreted. As Manfred Riedel formulates it, “[t]o [the] form of unfolding [*Vollzugsform*] that is *légein* does *akúein* indissociably belong [*gehört*], listening in the sense of lending an ear to what is said [*Heraushören*] [...]. The word *légein* always already aims here at hearing and having-heard the *Dia-logos* [...].” (Riedel 1990, 114). One may also say that in order to allow the written to speak for itself, we have to orient ourselves on its event of saying, *we have to hear how* the text as speech addresses us in its articulation. As Gadamer formulates it, “I read a text with apt understanding only, if the characters are not only deciphered and transposed into sounds, but if the text is made to speak, which means that it is read in a modulated and articulated, formulated way, with an awareness of its sense” (Gadamer 1995a, 141). The text, we have seen, is eminent inasmuch as it is an autonomous, written artefact, addressing the reader in its explicit self-articulation. “It is really unique that a literary text speaks in its own voice, so to speak, on its own account and does not speak in anybody’s name [...].” (Gadamer 1997a, 130). Therefore, the text demands that we direct our attention onto its texture, onto the texture of writing woven of written words, so that its speech, the way it addresses the reader, may be listened to, deciphered, and may thus become intelligible, providing the possibility of insight. This is the way the eminent text, the hermeneutic point of identity as written speech, becomes a “communicative event” (Frank 1990b, 137).

However, the speech of the text is essentially *silent speech*. It speaks inaudibly throughout the complex process of visual perception, interpretation and silent

³¹ Highlights and italics are mine – D. V.

articulation. Thus, “[i]n the case of literature, the tension between the dumb signs of writing and the auditory nature of language is completely released. One does not only read the sense, one hears it” (Gadamer 1993d, 274). Gadamer makes this more explicit in the following way:

[w]riting is not the visual reproduction of voice. On the contrary, it is writing which demands that one lend voice to what is read. Language’s capability of writing is not merely a secondary phenomenon, and inasmuch as it is of significance and natural also that phonetic writing does not actually exist (Gadamer 1995b, 159).

Rather, the speech of the text is heard by the “inner ear” (*das innere Ohr*) as Gadamer terms it (Gadamer 1993a, 290).

This [...] does not mean that a real voice should be lent, that it should actually be heard. Or, better formulated, this voice is only like a voice-to-be-heard and it should be like one, as it cannot be any that is actually heard. This voice, only to-be-heard, never actually heard, is basically a pattern, a norm (Gadamer 1993h, 267).

This is the silent speech of the eminent text: the perceptual pattern and measure to which the reader’s textual hearing has to adjust itself. The following sentence is from the “Sirens” episode: “**Mr Dedalus, famous father, laid by his dry filled pipe**” (Joyce 1986, 216; 259).³² Seemingly, this sentence does not offer anything poetic. A simple, descriptive sentence with the interjection of a noun phrase incorporated into it. To those approaches of interpretation which consider the concept of the “inner ear” and the voice of the text mere metaphors of phonocentrism, it surely does not offer a discernible pattern. However, to those who are open to hear the speech of the text, the muster of strong stresses established by the order of words proves to be inescapable. Apparently, a stress pattern evolves, which amounts to an even rhythm of pulses, awarding the simple sentence a melodic base. A trochaic-dactylic strain of rhythm is set up, making the *music of diction* an unavoidable experience to the reader. This is one of the ways in which a work of literature compels its reader to pay attention, to hear what it has to say in its various modes of lingual manifestation. “It is not the understanding of an intended meaning which is at stake here, but just exactly the unfolding [of the literary word] as a lingual phenomenon. The word set down as literature is in this case determined by its being heard [*Gehörtwerden*]” (Gadamer 1993f, 246). We have to hear something in order to understand it

³²The highlights are mine – D. V.

and, conversely, we have to pay attention, to orient our understanding upon that which addresses us, in order to hear it. As Jonathan Culler asserts in *Theory of the Lyric*, for many lyrics “it seems important that the reader be not just a listener or an audience but also a performer of the lines – that he or she come to occupy, at least temporarily, the position of the speaker and audibly or inaudibly voice the language of the poem [...]” (Culler 2015, 37). With the help of the “inner ear,” the reader himself/herself voices the speech of the poem, as it addresses him/her: “A reader of verse, attentive to the rhythms and verbal patterning, produces or articulates the text as he or she hears it, occupying, however temporarily, the position of speaker” (Culler 2015, 138). Therefore, by lending an ear to the literary work, the eminence of its words acquires voice, unfolding the correlations and the possibilities of sense in their silent sounds and its rhythm. In this way may one engage in a dialogue with the work of art itself. Gadamer emphasizes that the work of poetry is “text” inasmuch as it is “woven” of the diverse threads of sense and sound, hence revealing that it is actually “gathered into a combined sequence of word and sound. Not only the integrity of the sense of speech (*Redesinn*) builds this unity, but also, in the same breath, that of a sound structure” (Gadamer 1993a, 290).

This fundamental insight was aptly revealed by Robert Frost in his letter to John T. Bartlett: “*The ear does it*. The ear is the only true writer and the only true reader” (Frost 1995, 677).³³ It is only the “inner ear,” or after the Frostian conception, the “reading ear” which unites the unfolding relations of sense with the phonetic makeup (Gadamer 1993a, 290). The word addresses our hearing in its complex mode of articulation, which articulation necessitates the silent unfurling of sound and rhythm, giving rise to the various relations and possibilities of sense unbound in the sound patterns of the words heard by the “reading ear.” “What singles out literature then, is the self-manifestation of the word, so that in it the sense of the whole gains utterance by way of the irreplaceable uniqueness of sound coupled with an indeterminable, multi-voiced nature of sense” (Gadamer 1993f, 253). Differently put, words are manifold “gestures of sense” (*Sinngebärde*) which determine the contours of the ways they may possibly sound (*Lautgestalt*) (Gadamer 1993b, 21). Conversely, by virtue of the sound shape of words, diverse perceptual associations and hence, relations of sense may also evolve within the fabric.

³³ For this reference I am indebted to professor Aladár Sarbu which I would like to thank once again. The italics are mine – D. V.

As the word ‘text’ actually means the interwovenness of threads into a fabric that keeps itself together and does not allow any longer for the emergence of the separate threads, so is a text ‘text’ in the sense that its elements gather into a unity of word and sound sequence (Gadamer 1993a, 289–290).

The text, therefore, is an indissolubly binding fabric, a *texture*, in which the facets of sense and sound are tightly interwoven (Gadamer 1993f, 253), compelling us throughout our attentive reading-hearing of it to understand what it may possibly say.

The work of art, thus, as an eminent text, *speaks* – it speaks through its *hearer* (Gadamer 1997a, 129). Therefore, it is justifiable to claim that “[b]eing able to hear means being able to understand” (Gadamer 1993d, 272). Herein does the hermeneutic task emerge in its ultimate significance. As Manfred Riedel exposes Gadamer’s interpretation,

[t]he *summa res* of hermeneutics [...] culminates exactly in exposing the fundamental relation [*Grundverhältnis*]: the hermeneutically possible and necessary multifaceted unfolding [*Vervielfältigung*] of the sense of every single text through allowing it to speak by way of interpretation” (Riedel 1990, 166).

To be able to engage in a dialogue with the text, to be able to read and interpret it, we have to allow it to articulate itself and thus, to become its hearers: and in hearing the text, we hear its speech, we hear the sound patterns and rhythms of its words and phrases as the unfolding of the possibilities of sense. “The mere reading of original or translated texts is in truth already interpretation through tone and speed, modulation and articulation – and all that lies in the ‘inner voice’ and is there for the ‘inner ear’ of reading” (Gadamer 1993e, 284). We hear the text as it emerges in its correlations of sense (*Sinnzusammenhänge*) which is woven into a texture of words. Hence is it hearing – as hearing-response dedicated to the text throughout reading – that allows for the self-presentation of the text’s speech (Gadamer 1993d, 274). Accordingly, as Manfred Riedel points out, “‘translating back’ the self-assigning utterance of speech [*Sichzusagende*] to the immediacy of hearing through the mediation of written records [is] the task of the acroamatical dimension of hermeneutics” (Riedel 1990, 176). It is in and through this self-assigning utterance of the speech of the text that the word exhibits itself as the ultimate, but ever-differently-unfolding *location of sense*, since the potential sense-creating jointures of its sound patterns and its rhythmic manifestations reveal to us the ever-changing possibilities of meaningful relati-

ons. In this regard also, eminent texts retrieve themselves into the possibilities of continually altering interpretations. One must engage in a dialogue with them over and over again, for neither their rhythmic and sound patterns, nor the sense relations involved in these are exhaustible: they compel us to reconsider how the potential relations of the texture may be understood, and which possible meanings one may arrive at with the help of interpretation. The “movement of sense” (*die Sinnbewegung der Rede*) (Gadamer 1972, 255) is anchored in the multifaceted nature of the texture.

Fabric

The work of literature, as texture, unfurls itself as a “formation of sense” (*Sinngebilde*). That is, throughout the process of reading – following the paths of articulation the text dictates –, an “entirety of sense” (*Sinn ganze*) builds itself up as a formation of sense (Gadamer 1997b, 192). In speaking together with the text, articulation allows for signs to gain sense, so that the potential sense of the expressions the chains of signs give rise to in its contextual particularity may come to light. In Manfred Frank’s brief formulation, “all interpretation is that of sign correlations” (Frank 1990a, 250). Signs build the expressions of the text, which expressions are to be made sense of in their textually developed arrangement, hence, in their textu(r)al relations. In other words, it is always in terms of given expressions that a sign is interpreted, with regard to the mode, role and hence, the sense of its particular manifestation. As Manfred Frank formulates it,

[t]he significance of (the sign) is [...] the work of structuring and segmenting (the expression) itself. It does not have precedence over the sign in the sense that the expression would specify it only subsequently. The significance of the sign creates itself at the point of intersection between the gliding layers of expression [...] and sense [...], which are synthesized with each other in one and the same movement so that they are ascertained, comprehended, and differentiated in themselves (Frank 1990b, 162).

Sign, sense and expression are in constant interplay throughout the process of reading-hearing-response, thus, they create the primary order of the literary texture. Interpretive articulation, then, opens up the difference of manifestation between the expression and its possibilities of sense, and it is in this difference where signs exhibit their own contextual significance. The

difference of manifestation between the expression and its potential of sense is thus anchored in the jointures of signs, since by way of such jointures are those (expression and sense) joined that belong together in their disunion. Let us consider the following sentence from “Sirens”: “At each slow satiny *heaving* bosom’s wave (her *heaving* embon) *red rose* slowly sank *red rose*” (Joyce 1986, 235; 1106–1107).³⁴ The most striking features of speech in the sentence are the alliterative, repetitional and visual cues that establish the main relations of sense between the expressions. The mentioned cues are all presented by the (re) appearance of specific signs and the jointures of speech they create. Alliteration appears in “slow satiny,” “slowly sank” and “red rose,” the latter of which is also involved in a pattern of repetition. The verb “heaving” is also repeated, its repetition involved in the visual frame of brackets, creating repetition with a difference by virtue of such visual segmentation. This range of alliterative and repetitional patterns allows for letters (signs) and words (expressions) to create an order of associations that shape the sense relations implied.

At each slow satiny
heaving bosom’s wave (her
heaving embon)
red rose
 slowly sank
red rose.

In the above segmentation of the sentence on the basis of alliterations and repetitions, one may notice how the segmenting function of bracketing is overturned, and how the text is thus deprived of the significance that an important facet of its framework implied. However, it is primarily the associative threads of speech winding through the alliterative and repetitional patterns that yield the dynamic of the sentence, halting the process of reading at each jointure of signs or expressions, and engendering further verbal movement by setting up the expectation of a sequence involving such patterns of jointures. The process of alternation between the *stasis* of jointures and the *kinesis* of expectation is the actual movement that making sense of the sentence itself constitutes. In this way, the sentence gradually evolves into an entirety of sense. This example also brings to light that “the expression [is] not simply an instrument for the reappropriation of the (articulated) sense through interpretation, [...] rather, it is the prerequisite of the possibility of such a sense” (Frank 1990b, 147), a prerequisite allowed for by the existence and nature of signs.

³⁴ Highlights and italics are mine – D. V.

All of us know how the evidence of well-understood sense builds itself up. It proceeds through many stations, through the spelling out of single letters, through the appropriate articulation of the formation of words [*Wortbildung*], and is eventually comprehended as a gathering of the whole, in which the manifoldness of signs is brought together. [...] It is justifiably called ‘concentration.’ One is oriented upon a centre [*Mitte*], out of which the entirety is organized into jointures of sense [*sinnhaften Gefüge*] (Gadamer 1995b, 161).

One may also say, that the self-manifestation of the literary text is such “concentration,” mustering jointures of sense on multiple planes of association and interpretation. These jointures of sense, as we have just seen, are anchored in jointures of written, i.e. visually perceptible signs and hence also in jointures of sounds. The interrelation between sign, sense and sound create the order of the text as texture. Therefore, the norm which the text establishes with the eminence of its written speech manifests itself as a texture, as a fabric of lingual relations which one must decipher in order to be able to follow the paths opened up in its composite mode of speech. “A text is the unity of a fabric [*Gewebe*] and it presents itself in its texture as an entirety” (Gadamer 1995b, 163). Manfred Frank duly emphasizes that the German etymology of the words *Werk* (‘work’) and *Text* (‘text’) refer back to *Flechtwerk* (‘wickerwork’) (Frank 1990b, 160). The threads of written speech, intertwined into a fabric, cannot be deciphered in a way that they, in their separateness, eventually yield a univocally determined meaning “behind” the text. As the work of literature unfolds its fabric of textual relations, it also becomes a “gathering of sense” (*Versammlung von Sinn*) (Gadamer 1993c, 339) or “concentration,” orienting the reader upon the binding threads between the diverse planes of the texture. The reader’s “reading ear” has to be attentive, since in such gathering of sense it is “the field intensity of words, the tension between the strength of their sound and their sense-energies which confront each other and interchange, and which, therefore, shape the work in its entirety” (Gadamer 1993g, 236).

Moreover, the visual arrangement of signs, yielding their own textual space, also builds a facet of the fabric. Thus, it becomes apparent once again that it is the interplay between the various perceptual planes, sense-relations and verbal patterns of the textu(r)al fabric that determines the modes in which the text articulates its speech, giving rise to the diverse possibilities of making sense of it. In Roland Barthes’s formulation:

Text means *Tissue*; but whereas hitherto we have always taken this tissue as a product, a ready-made veil, behind which lies, more or less hidden, meaning (truth), we are now emphasizing, in the tissue, the generative idea that the text is made, is worked out in a perpetual interweaving; [...] (Barthes 1998, 64).³⁵

It is the multiple facets of the textual fabric (of the texture) – presented by the various textu(r)al relations – which allow for the correlations of sense to unfold. There is no text without texture, there is no ‘meaning’ without the consideration of the interrelation between the diverse facets of speech and the various horizons of sense these facets unfurl. “Text means ‘texture,’ text means a fabric which is made up of separate threads interwoven with each other in such a way that the whole fabric amounts to a unique texture” (Gadamer 1993f, 254).

The speech of the text, thus, on the basis of its “order of organization” (*das Ordnungsgefüge der Rede*) (Gadamer 1997a, 132), may never be considered as the mere application of a set of linguistic rules. The literary text creates and constitutes its own requirements of interpretation, its own rules of speech, to which reading has to conform in an inventive way. Hence, the fabric of the literary text, as speech, distances itself from familiar verbal patterns, thereby opening new horizons of new sense relations for the reader to experience and to contemplate. Futurist aesthetics emphasized that art aims at “a shift in perception,” namely, “making the language and the form in which it is presented strange and uncomfortable so that the process of perception slows down and alters” (Lotman 2012, 343). This conception of *defamiliarization*, later developed by Russian formalism, was also elaborated upon by Roman Jakobson. For Jakobson, formal defamiliarization constitutes the development of a differential relation between the eminence of poetic speech and the function of conventional, denotational speech (Lotman 2012, 343). Poetic speech, thus, unfurls the presence of difference, the divergence between the familiar and the unfamiliar, the actual and the potential, the interplay of which creates an interpretive tension bestowing the unforeseeable presence of what one encounters as “unknown sense” (Frank 1977, 357).

In this way does the fabric address us in its multifaceted relations, compelling one to follow the distinctive logic involved in the textual patterns, i.e. the textual order of speech, which “guides us [...] like a self-developing dialogue in the direction of a never entirely coverable sense” (Gadamer 1993c, 344). In Manfred Frank’s words, “though sense takes its *place* [...] in the chain of signs, nevertheless,

³⁵ Italics in the original – D. V.

no single element of the chain may have a fixed *position* of meaning [...]” (Frank 1977, 308).³⁶ Ultimately, this “continual gliding of sense through writing” proves to be the unfolding of the literary text itself (Frank 1990b, 185). The “continual gliding of sense” does not mean gliding *out* of sense though. “A poem is and always remains,” as Gadamer writes, “a gathering of sense, even when it is only a collection of sense-fragments” (Gadamer 1993c, 339). The “continual gliding of sense through writing” is a “gathering of sense” that withdraws itself repeatedly into its own possibilities of development. As Frank explicates Sartre’s argument,

sense [...] is [...] an unspecified layer of sediment, the bottom of the text, which spouts up as a search for sense in consciousnesses [...] other than the consciousness of the ‘originary reader’ or ‘author’ and offers to disclose something in the words that were not embedded into them either by the dictionary, or by grammar, or by the author, or by the previous readers (alone) [...] (Frank 1990b, 140).

The gliding-gathering of sense through writing manifests that the process of reading as hearing-response cannot be other than a *detour*: a detour of reconsideration that the interrelations of the multifaceted literary fabric do not only allow for, but require. As Manfred Frank, following Lacan’s insight, puts it, “sense shifts under the expressions [...] and plainly finds, as Humboldt says, ‘no fixed location in writing [...]’ at all” (Frank 1990b, 177).

Texture and space

As language chisels thoughts into speech, a work of textu(r)al *relief* is developed. The following excerpt from the “Proteus” episode demonstrates how the structuring of the narrative alters the manners of verbal arrangement which evolves into a fabric of verbal-spatial significance in the course of interpretation:

He *coasted* them, *walking* warily. A porterbottle *stood up*, *stogged* to its waist, in the cakey sand dough. A sentinel: *isle of dreadful thirst*. Broken hoops on the shore; at the land *a maze of dark cunning nets*; farther away chalkscrawled backdoors and on the higher beach a dryingline with two *crucified shirts*. Ringsend: *wigwams* of brown steersmen and master mariners. *Human shells*.

He *halted* (Joyce 1986, 34; 152–158).³⁷

³⁶ Italics in the original – D. V.

³⁷ Italics mine – D. V.

The first two narratorial sentences and the last sentence describe Stephen and his immediate surroundings in well-rounded constructions, applying verb phrases predominantly. From the third sentence, a different mode of *diction* commences. Although the narratorial stance is also descriptive here, the sentences are built of fragmentary phrases. Noun phrases and prepositional phrases predominate, while verb phrases are avoided entirely. Metaphorical speech in phrases such as “isle of dreadful thirst” or “crucified shirts” surpasses the significance of action suggested by verbs in the preceding sentences. Narratorial speech following Stephen’s actions and Stephen’s own silent narration present diverging verbal textures and thus, different points of view from which sense relations are contextually considered. Thus, these two modes of diction are dissimilar not only from a syntactic point of view (the predominance of verb phrases as compared to the predominance of noun phrases and prepositional phrases), but also from the order of thoughts they constitute. The perspectives implied in the two modes of diction are oriented upon different horizons: the narrator is concerned with the description of Stephen’s mental and physical states, while Stephen is focussed on his perceptions and on their metaphorical elaboration. The well-rounded presentation of Stephen’s circumstances is in striking contrast with the fragmentary range of his “own” phrases. The diverging structures of syntax and the perspectives from which sense relations are presented create two different orders of thought that correspond to alternatives of diction. Moreover, these verbal alternatives are arranged in a way that the former serves as a background to the latter, inasmuch as the circumstances of thought and action illuminate the poetic significance of Stephen’s metaphors. In this way do the excerpt’s structures and textures interact.

However, style being in all the details does not only pertain to text understood as language, but also to the text understood as a *visual corpus* of written signs. Differently put, the space of writing which we orient ourselves in throughout the process of reading is the visual surface created by the verbal ordering of *textual space*. As the reader follows the strains of speech and the threads of sense through the paths of written signs on the page, (s)he also orients herself/himself in the textual space of verbal significance. Dieter Breuer elaborates the spatial or visual facet of the literary text as encompassing all the following relations:

Font type, font size, letter spacing, segmentation, punctuation in a narrow sense, spacing of lines, arrangement of lines (block of lines, strophe schemes), page size, colouring devices, margins, book covers, paper type, manner of folding, binding, etc. Visual devices in the narrow sense comprise the so-called ‘image’ [...] (Breuer 1990, 124).

Although the work of literature may appear in various editions with different typography, type-setting, page size and binding, it invariably creates a textual space of letters, lines and punctuation marks (or the lack of the latter), the visual paths of which the reader explores so as to uncover the diverse strains of speech, to collect the links of contextual correlations, and to discover the various potential threads of sense. The diction of textual space is not restricted to the phenomena of concrete poetry. The space of the texture is marked by its conspicuous, written locations of sense, by textual relations and terrains in which the interpretive process orients the reader visually. It is not by chance that one cannot point out a particular location of the text easily if one is not familiar with its layout, i.e. with the type-setting of the text presented in a specific edition, for the layout exposes the textual space of the work itself with which we have to familiarize ourselves in order to find its specific locations. This knowledge of textual space develops throughout the process of (re)reading and yields a map of textual paths and locations which (re)orient us visually within the fabric of sign and sense. Günter Figal elaborates on this aspect of the literary work of art in a most illuminating way:

Not least does it become clear that books are locations when one, referring to a textual location in a literary work, points at the book: Here it is. [...] With the edition one opts for [...], [one] has already decided in favour of it and its layout of the work, since it allows for the self-manifestation of the work in a specific manner [...].

The phenomenal spaces exposed by works of art are generally determined in multiple ways: they are both visual, acoustic, and hermeneutic spaces [...]. [...] [A]fter all, every work of art has its own space. [...] That this space belongs to the work of art itself instigates the supposition that a work of art does not only organize space, but is in itself spatial (Figal 2010, 249–250).

The diction of textual space, then, is always part of the work itself, it creates the visually perceptible space of writing, which has fundamental significance with regard to the work's sense-making potentiality.

The *textual space* of James Joyce's *Ulysses* exhibits itself conspicuously, inasmuch as its modes of segmentation modulate the sense relations of the textual layout. It is unavoidable for the reader to come to terms with the space of the text, since the work's visual body of signs is the primary order of speech that allows for the relations of sound and sense to manifest themselves. What *Ulysses*, as an eminent text, demonstrates, therefore, is the essentially phenomenal nature of the work of literature. Intertwining relations of sign, sound, verbal space

and sense, the necessity of engaging the reader in hearing-reading-response, the jointures created by the various correlations, horizons and dimensions all make it apparent that the text is not a “container” of words that express a “content.” The text is a self-sufficient fabric of textual relations which offer insight into our own existence if we are willing to follow their path.

References

- Barthes, Roland. 1998. *The Pleasure of the Text*. Translated by Richard Miller, with a note on the text by Richard Howard. New York: Hill and Wang.
- Breuer, Dieter. 1990. Vorüberlegungen zu einer pragmatischen Textanalyse. In: Rhetorik. Erster Band: Rhetorik als Texttheorie. 91–128. Herausgegeben von Josef Kopperschmidt. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Burgess, Anthony. 1973. *Joysprick: An Introduction to the Language of James Joyce*. New York and London: Harcourt Brace Jovanovich.
- Culler, Jonathan. 2015. *Theory of the Lyric*. Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press.
- Figal, Günter. 2010. *Erscheinungsdinge: Ästhetik als Phänomenologie*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Frank, Manfred. 1977. *Das Individuelle Allgemeine: Textstrukturierung und -interpretation nach Schleiermacher*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Frank, Manfred. 1990a. Das ‘einzelne Allgemeine’ des Stils: Anmerkungen zur Hermeneutik Jean Starobinskis. In: *Das Sagbare und das Unsagbare: Studien zur deutsch-französischen Hermeneutik und Texttheorie*. 239–255. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Frank, Manfred. 1990b. Was ist ein literarischer Text, und was heißt es, ihn zu verstehen? In *Das Sagbare und das Unsagbare: Studien zur deutsch-französischen Hermeneutik und Texttheorie*. 121–195. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Frost, Robert. 1995. *Collected Poems, Prose and Plays*. New York: The Library of America.
- Gadamer, Hans-Georg. 1972. Semantik und Hermeneutik. In *Kleine Schriften III: Idee und Sprache*. 251–260. Tübingen: Mohr-Siebeck.
- Gadamer, Hans-Georg. 1993a. Der ‘eminente’ Text und seine Wahrheit. In *Ästhetik und Poetik I: Kunst als Aussage*. Gesammelte Werke Band 8. 286–295. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Gadamer, Hans-Georg. 1993b. Dichten und Deuten. In *Ästhetik und Poetik I: Kunst als Aussage*. Gesammelte Werke Band 8. 18–24. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Gadamer, Hans-Georg. 1993c. Gedicht und Gespräch. In *Ästhetik und Poetik II: Hermeneutik im Vollzug*. Gesammelte Werke Band 9. 335–346. Tübingen: Mohr-Siebeck.
- Gadamer, Hans-Georg. 1993d. Hören-Sehen-Lesen. In *Ästhetik und Poetik I: Kunst als Aussage*. Gesammelte Werke Band 8. 271–278. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Gadamer, Hans-Georg. 1993e. Lesen ist wie Übersetzen. In *Ästhetik und Poetik I: Kunst als Aussage*. Gesammelte Werke Band 8. 279–285. Tübingen: Mohr Siebeck.

- Gadamer, Hans-Georg. 1993f. Philosophie und Literatur. In *Ästhetik und Poetik I: Kunst als Aussage*. Gesammelte Werke Band 8. 240–257. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Gadamer, Hans-Georg. 1993g. Philosophie und Poesie. In *Ästhetik und Poetik I: Kunst als Aussage*. Gesammelte Werke Band 8. 232–239. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Gadamer, Hans-Georg. 1993h. Stimme und Sprache. In *Ästhetik und Poetik I: Kunst als Aussage*. Gesammelte Werke Band 8. 258–270. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Gadamer, Hans-Georg. 1995a. Dekonstruktion und Hermeneutik. In *Hermeneutik im Rückblick*. Gesammelte Werke Band 10. 138–147. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Gadamer, Hans-Georg. 1995b. Hermeneutik auf der Spur. In *Hermeneutik im Rückblick*. Gesammelte Werke Band 10. 148–174. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Gadamer, Hans-Georg. 1997a. Von der Wahrheit des Wortes. In *Gadamer Lesebuch*. 120–140. Tübingen: Mohr-Siebeck.
- Gadamer, Hans-Georg. 1997b. Wort und Bild – ‘so wahr, so seiend.’ In *Gadamer Lesebuch*. 172–198. Tübingen: Mohr-Siebeck.
- Joyce, James. 1986. *Ulysses*. Edited by Hans Walter Gabler with Wolfhard Steppe and Claus Melchior. New York: Vintage Books.
- Lotman, Yuri. 2012. Defamiliarization. In *The Princeton Encyclopaedia of Poetry and Poetics*. Edited by Roland Greene, et. al. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- de Man, Paul. 2002. Hypogram and Inscription. In *The Resistance to Theory*. 27–53. London, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Ricoeur, Paul. 1981. The Hermeneutical Function of Distanciation. In *Hermeneutics and the Human Sciences*. 131–144. Edited and translated by John B. Thompson. Paris–New York: Maison des Sciences de l’Homme and Cambridge University Press.
- Ricoeur, Paul. 1974. Structure, Word, Event. In *The Conflict of Interpretations: Essays in Hermeneutics*. 79–98. Evanston, Illinois: Northwestern University Press.
- Riedel, Manfred. 1990. *Hören auf die Sprache: Die akroamatische Dimension der Hermeneutik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Schlauch, Margaret. 1974. Character as Linguistic Mode: A New Look at Streams-of-Consciousness in ‘Ulysses’. In: *Ulysses: Cinquante Ans Après: Témoignages Franco-Anglais sur le Chef-d’œuvre de James Joyce, rassemblés par Louis Bonnerot avec la collaboration de J. Aubert et Cl. Jacquet*. 111–130. Paris: Librairie Marcel Didier.

VÉRY Dalma

OLVASNI A SZÖVETET

A szöveg mint szövet hermeneutikája és James Joyce Ulyssese

Jóllehet mára nyilvánvalónak tűnik, hogy a nyelv nem „transzparens médium”, a szövegek narratíváira koncentráló értelmezések száma még mindig meghaladja azon erőfeszítéseket, melyek a szöveg beszédmódjainak feltárására helyezik a hangsúlyt. A csupán a szövegek

narratíváját vizsgáló interpretációk nem veszik figyelembe a kérdést, hogy a szöveg mit mond azáltal, ahogy beszél. Az értelmezés feltételezett fonalt és a szövegben rejlő szimbolikát kutatják. A hermeneutikai feladat abban áll, hogy dialógusba kerüljünk a szöveggel. A dialógus akképp jön létre, hogy a szöveg fenomenális felületét kérdezzük, azaz a szövegszöveget összefüggéseinek feltárására teszünk kísérletet. Vagyis fel kell tennünk a kérdést, hogyan szólít meg bennünket a szöveg, mikor az olvasás során hozzánk beszél, s ezt hogyan halljuk meg. Hogy magát a szöveget mint szöveget tegyük láthatóvá a hermeneutikai interpretáció során, a jel fenomenális értelmét, a nyelv mint beszéd értelmét, a meghallás jelentőségét, valamint a szöveg terének mibenlétét egyaránt fel kell tárnunk. Ilyenformán az olvasás során követhetővé válnak az észlelés, az értelem-összefüggések, valamint az érintettség összefonódó fonalai, s a szöveg mértéke szerint szabott betekintést nyerhetünk abba, ami benne rejlik. A James Joyce *Ulysses*-éből származó idézetek tanúsítják, hogy az irodalmi szöveg eminens kibontakozása során nem tekinthetünk el a szöveg fenomenális értelmezhetőségének eltérő vetületeitől.

Kulcsszavak: hermeneutika, szövegszöveg, eminens, meghallás, szövegtér

Dalma VERI

ČITANJE TKANJA

Hermeneutika teksta kao tkanja i Uliks Džejmsa Džojisa

Iako je danas prilično jasno da jezik nije „transparentni medijum“, interpretacije koje se fokusiraju na narativima tekstova i dalje prevazilaze nastojanja onih koji se bave time koliko se tekst zaista obraća čitaocu. Interpretacije koje su usmerene samo na naraciju ne bave se onim šta tekst kaže na način na koji govori već se koncentrišu na pretpostavljene niti značenja i na skrivenu simboliku. Hermeneutički zadatak je da stupimo u dijalog sa tekstom koncentrišući se na površinu njegovog tkanja kao tekture, tj. da se upitamo kako se tekst obraća čitaocu kada mu tokom čitanja govori, i kako ga čitalac čuje. U pokušaju da tekst rasplete čitalac mora da raščlani fenomenalno značenje znaka, značenje jezika kao govora, značenje sluha ali i teksta kao prostora. Na taj način se zaista mogu pratiti isprepletene niti percepcije, i tako možemo steći pravi uvid u ono što se u tkanju teksta krije. Odlomci iz Džojsovog *Uliksa* pokazuju kako eminentno raščlanjivanje teksta odnosno tkanja zahteva pažnju u njegovim najrazličitijim aspektima.

Ključne reči: hermeneutika, tkanje teksta, eminentno, čuti, tekstualni prostor

BARCSI Tamás

Pécsi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kar
Jogbölcseleti és Társadalomelméleti Tanszék
Pécs, Magyarország
barcsi48@gmail.com

NÉMETH Ákos

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
Pécs, Magyarország
nemeth.akos@hotmail.hu

OSWALD SPENGLER HATÁSA MÁRAI SÁNDOR ÉS KERTÉSZ IMRE CIVILIZÁCIÓÉRTELMEZÉSÉRE

**Uticaj Osvalda Špenglera
na interpretacije civilizacije u delima Šandora Maraija
i Imrea Kertesa**

**The Influence of Oswald Spengler on the Civilization
Interpretations of Sándor Márai and Imre Kertész**

Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy Oswald Spengler kultúra-, illetve civilizációértelmezése miként hatott két jelentős magyar író, Márai Sándor és Kertész Imre gondolkodására. Először bemutatjuk, hogy Márai különböző korszakokban keletkezett műveiben mennyiben érhető tetten a Spengler-hatás, miben ért egyet Márai Spenglerrel és miben vitatkozik vele. Ezt követően Kertész Imre konzervativizmusáról és Spenglernek *A Nyugat alkonyában* kifejtett felfogásával párhuzamba állítható megállapításairól lesz szó. Végül Márai és Kertész civilizációértelmezéseinek hasonlóságairól és különbségeiről írunk.

Kulcsszavak: Márai Sándor, Kertész Imre, Oswald Spengler, civilizáció

Bevezetés: A Spengler-hatás nyomában

Jean-Jacques Rousseau, Karl Marx, Friedrich Nietzsche mellett aligha akad még egy alakja a modern kor filozófiatörténetének, aki olyan intenzív és széles körű hatást gyakorolt volna kora és az azt követő évtizedek szépirodalmára, mint Oswald Spengler. Az író Rousseau-val, a költő Nietzschével és a „kritikai realizmus” normarendszerét megalapozó Marxszal szemben a német történet-filozófus irodalmi hatása ugyanakkor korántsem tűnik magától értetődőnek. A szerző fő műve, *A Nyugat alkonya* (I. 1918, II. 1922) szentenciáit olvasva gyanítható, hogy maga Spengler sem vágyott ilyen babérokra: „...ha az új nemzedék tagjai, jelen könyv hatására, a líra helyett a technika, a festészet helyett a tegezés és a megismeréskritika helyett a politika felé fordulnak, akkor szívem vágyát teljesítik; ennél jobbat az ember nem is kívánhat nekik” (Spengler 2011, I. 71) – szögezi le a gondolkodó, a humán műveltség és a művészetek hanyatlását vizionálva a civilizációs korszakába forduló nyugati „fausti” kultúrában.

Mi állhat e paradox jelenség hátterében? Mindenekelőtt a XX. század megújuló traumaélményei, illetve a jövővel kapcsolatos szorongásai, melyek időről időre felerősítették azt a fatalisztikus történet szemléletet, melynek leghatásosabb és legmódszeresebb kidolgozója Spengler volt. „Történelmi tájékozódást és filozófiai elmélyülést keresnek ma, a nagy földrengés után mindenütt, ahová elérték a világháború megrázkódtatásai. A mélyebb történelmi belátásért küzdő irodalom mint egy hatalmas tengely körül, Spengler történetfilozófiája körül kezd forogni” – állapítja meg szinte idejekorán a német filozófus történeti-relativista koncepciójának egyik legelső hazai ismertetője, Thienemann Tivadar (Thienemann 1922, 343). Ma már láthatjuk, hogy a válságba jutott nyugati civilizáció önreflexiója – Spengler várakozásaival ellentétben – épp a művészetben és az irodalomban csapódott le, többek között a korban népszerű negatív utópiák (H. G. Wells, George Orwell, Aldous Huxley), vagy az esszéisztikus, műfaji kereteket átlépő „fojtott hangú, önvizsgáló műfajok” (Paul Valéry, André Gide, José Ortega y Gasset, Salvador y Madariaga, Johan Huizinga) formájában (Cs. Szabó 1937b, 86). Ezek egyik legfontosabb inspirálójának a 20-as évek óta töretlenül a történelem spengleri víziója bizonyul.

Az irodalmi Spengler-recepció tehát hatásos cáfolatát jelenti a filozófus várakozásainak. E paradoxon végső eredője azonban magában Spengler nyelvében keresendő. „Földrengésből ocsúdtunk, arra figyeltünk legszívesebben, aki félrebeszél vagy a pusztulást tanította. Írásmagyarázó gyülekezetet tartotunk az Elsodort Falu [sic!] fölött, Goethe helyett Spenglerből szedtünk német szavakat” – idézi fel másutt ifjúsága nyugtalan éveit Cs. Szabó László, Spengler vonzerejének egyik legfontosabb tényezőjére, sajátos nyelviségére irányítva a

figyelmet (Cs. Szabó 1937a, 18). Ennél is tovább megy *A világirodalom történetét* író Szerb Antal, aki egyenesen „az újabb német irodalom legnagyobb alkotásaként” méltatja a német filozófus szintézisét (Szerb [2000], 832). Állítása szerint Spengler érdeme nem kevesebb, minthogy „a történelem egészét műalkotássá formálta, tökéletes szerkezetű épületté alakította az emberiség múltját, azt tette, ami csak a legnagyobb művészeknek adatik meg: értelmet vitt az értelmetlenségbe” (Szerb [2000], 834).

A kultúra mint „szimbolikus formanyelv”, „a külső lét egészét megformáló stílus élettörténetének” (Spengler 2011, I. 80–81) tanulmányozása objektivációiban, mint (mű)tárgyakban, valamint a kultúraközi analógiák merész képzet-társításai a történelem esztétikai szemléletének lehetőségét teremtették meg. Spengler asszociatív, gazdagon metaforikus nyelve a történelem konstrukciós jellegére, a historiográfiai szöveg fikciós narratívákhoz hasonló retorikus működésére irányítja a figyelmet, jó félszáz évvel előzve meg Hayden White elhíresült művét (White 1973).

„Spenglernek igaza van: a jó történetíró olyan, mint a költő: látomása van a világi cselekményről. Az a történetírás, amely csak megállapít és csoportosít, nem ad képet az élményről, melynek tartalma az emberi sors az időkön át, halott törmelékeket rakosgat, címkéz, skatulyáz” – állapítja meg Márai Sándor (Márai 2006a, 18). A Cs. Szabó által felemlített válságműfajok, a „regény-esszé, novella-esszé, kritika-esszé” (Cs. Szabó 1937b, 89) egyik leghatásosabb kortárs művelője Márai, legjelentősebb folytatóinak egyike pedig Kertész Imre volt. Tanulmányunkban e szerzők Oswald Spengler történetfilozófiájához fűződő, ellentmondásoktól sem mentes viszonyát mutatjuk be, és a két író közötti szellemi kapcsolat néhány aspektusára is rámutatunk.

Márai Sándor Spengler-olvasatai

Spengler *A Nyugat alkonyában* nyolc, egymástól függetlenül létező kultúráról ír (de részletesebben csak a nyugati-fausti, az antik-apollóni és az arab-mágikus kultúrával foglalkozik), amelyek nem hatnak egymásra lényegileg, de abban az értelemben „egyidejűek”, hogy azonos törvényszerűségeknek alávetve jönnek létre, teljeseznek ki, öregednek el, hogy végül elpusztuljanak. Spengler civilizációnak a beteljesedett, megmerevedett kultúrát nevezi: „Mikor eléri célját, s az eszme, a benső lehetőségek teljes gazdagsága beteljesül, s megvalósul a külsőben, akkor a kultúra hirtelen *megmerevedik*, elsorvad, vére megalvad, erői megtörnek – *civilizáció* lesz belőle” (Spengler 2011, I. 160). A kultúra előtti népek az ősnépek, a civilizáció korszaka után pedig történetietlen fellah-népek élnek az egykori kultúrnépek helyén (Spengler 2011, II. 199, 200). A nyugati

kultúra e teória szerint i. sz. 900 körül vette kezdetét, és a XIX. század elejétől Nyugaton a civilizációs időszakban vagyunk. A nyugati-fausti kultúra összím-bóluma a határtalan tér, a fausti lélek pedig a határtalan tér meghódítására, a távolság legyőzésére törekszik.

Nem tudjuk, hogy az első világháború utáni éveket Németországban töltő fiatal Márai Sándor mikor találkozott először Oswald Spengler nagy visszhangot kiváltó téziseivel, azonban kortársaihoz hasonlóan a pályakezdő író esetében is a ráतालálás élménye lehetett a meghatározó. Márai visszaemlékezése szerint már gyerekkorát is a „valami nincs rendben” alapérzése hatotta át a „sűrű, ferencjózsefi béke” utolsó éveiben (Márai 2000, 40, 47). Később a háború utáni évek válság-élménye előzte meg a spengleri teóriával való találkozást: „Úgy féltém, ahogy egy fiatal állat félhet a földrengés előtt. Akkor nem olvastam még Spenglert s nem gyűjtöttem »elméleteket«” – írja az *Egy polgár vallomásaiban* (1934–1935), húszas évek eleji németországi élményeit felidézve (Márai 2004a, 229). A német kultúrfilozófus szemléletének a fiatal alkotó kibontakozó írásművészetére gyakorolt hatását ugyanakkor mi sem jelzi jobban, minthogy az *Istenek nyomában* (1927) című útirajzot Lőrinczy Huba egyenesen „irodalmunk első ízig-vérig spengleriánus alkotásának” nevezi (Lőrinczy 1997, 281).

A Spengler-hatás fő vonásai már a fiatal publicista közel-keleti útirajzában tetten érhetőek. Itt mutatkozik meg elsőként az a Spengler, illetve Frobenius műveiben gyökerező kultúrmorfológiai szemlélet, amely később annyira jellemző lesz Márai látásmódjára. Az európai utazó Egyiptomot és a Mediterráneumot a nagy kultúrák, mint saját formanyelvet hordozó társadalmi-szellemi alakzatok évezredek óta tartó felvonulásának színtereként írja le. A Spenglert idéző „hatalmas kultúrák sokaságának színjátéka” (Spengler 2011, I. 42–43) a kairói múzeumban kiállított ókori kincsek, azaz egy letűnt arisztokrácia különleges igénnyel megformált használati tárgyainak bemutatása, vagy a pompeji ásatások során előkerült falfestmények jellemzése során is tetten érhető (Márai 2011, 64–67, 210). Mindezen tárgyakban, alkotásokban olyan szimbólumokat lát és láttat az elbeszélő, melyek általános érvénnyel képesek kifejezni az egyes kultúrák szellemét. A pompeji romok szemlélete a nietzschei–spengleri örök visszatérés és az egymást követő kultúrák homológiájának gondolatát is felidézi a narrátorban: „Az egész virágos, kosaras, fortunás cikornyát megtalálod Pompejiben, ahol valahogy minden a tizenharmadik század végére emlékeztet. [...] minden megismétlődik és visszajön az időkben, lehet, hogy a láva is” (Márai 2011, 210).³⁸

³⁸ „»Egyidejűnek« nevezek két történelmi tény, melyek – mindegyik a maga kultúráján belül – relatíve pontosan ugyanazon a helyen tűnnek fel, és ennek megfelelően pontosan ugyanaz a jelentőségük. [...] ...egy kultúra történeti képében egyetlen olyan, mély fiziognómiai jelleget, jelentőséget hordozó jelenség sincs, melynek párját ne lehetne fellelni a többi kultúrában, mégpedig szigorúan jellemző formában és egészen meghatározott helyen” (Spengler 2011, I. 167, 168).

„...a részben példázni az egészet, egy szemvillanásban az embert, az emberben a népet. Sokat ír egy képről, és ahogyan a képről ír, abban az egész képtár benne van” – jellemzi Márai elbeszélői módszerét Szabó Zoltán (Szabó 2001, 244). Mégsem lehet egyszerűen spengleriánusnak nevezni Márai szemléletét, hiszen az ironia mindenütt tetten érhető a kötet lapjain. A Goethe *Faustjának* egy gyűrött példányával útra kelő, a nyugati világból mintegy disszidáló ifjú, aki később a nilusi alkonyatban magányosan álldogáló tevéket hasonlítja a Nyugat hanyatlását jósló filozófushoz, nyilvánvalóan az elfogadva-elutasítás eltúlzott gesztusaival reflektál kora közkeletű válságfilozófiájára. Az útirajz gazdagon metaforikus, lírai elbeszélői tónusával fittyet hány a pesszimista kultúrfilozófus kora fiatalságához címzett „jótanácsára”, az ironikus viszonyulásnak azonban csak egyik oka Spengler nézeteinek irodalom-, illetve művészetellenes jellege. A kortársaihoz hasonlóan „neofrivol” huszoneves Márai általában szkepszissel viseltet mindenfajta monolitikus nagy elbeszélés iránt, amit legtömörebben a Palesztinában élő szamaritánusok egyikéhez címzett elképzelt monológjában összegez: „nem érdemes a betűért meghalni, szamaritánus, mert az igazság viszonylagos, s igazság, ha van, csak egy van, hogy élni kell, amíg és ahogy lehet” (Márai 2011, 127).

A fiatal, szkeptikus-ironikus szemléletű Márait megragadja Spengler kultúraelméletének relativizmusa³⁹, hiszen utazása minduntalan az európai fogalmak viszonylagosságára ébreszti: „Kairó az első város Keleten, ahol a poggyászból sok mindent ki kell dobálni, amit Európából hoztál magaddal, s amit itt már nem használhatsz teljes occidentális értelemmel” (Márai 2011, 63). E tapasztalatok azonban Spenglerrel ellentétes következtetésekre vezetik az utazót, hiszen pontosan a kultúrák egyenrangúsága alapján utasítja el a filozófus által szükségszerűnek tekintett gyarmatosítást: „nem lehet, mégsem lehet ésszel fölfogni és megérteni, hogy mi, európaiak mit művelünk a világban! Mi keresnivalója van itt a légiónak?” – teszi fel a kérdést a francia idegenlégió szíriai jelenlétének nyomait szemlélve (Márai 2011, 167). Márai Spenglerhez hasonlóan vallja az egyén kulturális meghatározottságát, ez azonban nem korlátozza a kulturaközi érintkezéseket, határhelyzetek iránti érzékenységét. Ez utóbbira a háború után francia tulajdonba került egykori német kivándorlóhajó, fedélzetén a németből franciává lett elzászi pincérrel, vagy a keleti metropoliszok kulturális hibriditásának alakzatai nyújtanak példát: „minden hamis és meghamisított, ami még tiszta Kelet, abba is belerágtá magát egy lélektelen civilizáció, s ami európai, azt elszennyezte a Kelet” (Márai 2011, 29–30). Jellemző, hogy Márai a végső soron szintén a maga nagy elbeszélését létrehozó kulturális relativizmusnak sem

³⁹ „Nincsenek örök igazságok. Minden egyes filozófia korának és csakis saját korának kifejeződése, és nincs két olyan korszak, melynek filozófiai szándékai teljesen azonosak volnának” (Spengler 2011, I. 72).

tulajdonít abszolút érvényt. Az életet, az önmagát igazoló „nagy szenvedélyt” és „egy nekikeseredett ifjúság minden meggyőződésével” a mindenkit megillető emberi jogokat és méltóságot, mint az emberi lét „végső szükségességeit” tiszteli (Márai 2011, 102–103).

Az *Istenek nyomában* Spengler-recepciója mindezek alapján – némiképp talán paradox módon – jellemzően liberális karakterű, mindenekelőtt a kulturális pluralizmus elfogadásának és az Európa-központú világgép elutasításának irányát jelezve a fiatal Márai gondolkodásában. Az író naplóbejegyzései és önéletrajzi műveinek megjegyzései ugyanakkor arról tanúskodnak, hogy hosszú élete során vissza-visszatérő olvasmánya volt a német kultúrfilozófus műve, s a vele való számvetést mindig jelenkorának eseményei inspirálták. Joggal merülhet fel a kérdés, miként változott Márai Spengler-élménye az évtizedek során, illetve milyen szerepet játszott az író konzervativizmusának elmélyülésében?

„Milyen szerencse, gondolom, hogy nemrégem olvastam újra Spenglert” – állapítja meg a *Napnyugati őrző* (1936) narrátora, utalva rá, hogy a 30-as évek társadalmi és világpolitikai változásainak horizontjáról a német kultúrideológus pesszimista jóslata új értelmet nyer (Márai 2004b, 11). A címadás által is *A Nyugat alkonyára* reflektáló útirajz elbeszélőjének iróniája néhol tán még a korábinál is élesebb: „Napnyugatra megyünk, a régi kultúra országaiba; mindenesetre viszek magammal szappant, hőmérőt, zsebkést s minden más apró használati tárgyat is, mert utolsó időben sokat olvastam a napnyugati birodalom hanyatlásáról, s telítve vagyok gyanakvással” (Márai 2004b, 11). Mindeközben azt is leszögezi, hogy „a könyv sokkal időszerűbb ma, mint volt tíz év előtt, mikor először akadtam össze vele, a könyv átkozottul aktuális, adatait nem tudom cáfolni többé, következtetései félelmesek, valószínűek” (Márai 2004b, 11). A francia és a brit társadalom 30-as évekbeli válságjelenségeinek felmérésére vállalkozó utas a civilizációba merevedő kultúrák szinte minden jelenségét diagnosztizálja (tömegesedés, életritmus felgyorsulása, metropoliszok kialakulása). Márai a civilizáció időpánikjának jelképét látja a Tour de Suisse-győztes kerékpárversenyzőben és a Párizs felé száguldó expresszvonatban egyaránt, de a Champs Elysées-n nyolcas sorokban „rohamra induló” tankszerű, áramvonalas autókat szemlélve és az üzemszerűvé váló párizsi kisvendéglőkben járva is ez az érzés kísérti. Jóval többről van azonban szó a spengleri tételek felmondásánál, hiszen a mű valójában Márai távolodását jelzi a relativista állásponttól. Az elbeszélő továbbra sem fukarkodik a kulturális különbségekre, mint a megismerhetőség korlátjaira vonatkozó ironikus reflexiókkal. Ezt példázzák az Albany street szürke munkásházai, az angol ételek, az angol orvosok, az oxfordi „jellemgyár”, sőt a londoni állatkert jól nevelt, illedelmes „angol majmai” is, melyek mind idegenül hatnak az utazóra. A nemzedékek által felépített európai polgári műveltségnek

és a nyugati ember által kivívott szabadságnak azonban olyan egyetemes értéket tulajdonít, amely nem kor- és helyfüggő, ezért a válságtünetek megítélése is más. A nyugati életforma változásaival szembeni kritikai attitűd a Spengler által szükségszerűnek, elkerülhetetlennek tekintett folyamattal való szembesze-
gülést fejezi ki: „Hinni akarok Nyugatban, az értelemben, a civilizáció önfegyelmező erejében” – szövegi le (Márai 2004b, 26). A ciklikus történelemkép és a nyugati kultúra eszkatológiájának nietzschei–spengleri igenlése helyett Márai analízise a folyamat be nem teljesedésére, vagy legalábbis késleltethető voltára keres bizonyítékokat: „Nem hiszek Spenglernek [...]. Európa, amelyet Spengler temetget, ezer életjellel szól még hozzám. Nem hiszek a nyugati kapitalizmus mai formájában, de hiszek abban, hogy ez a kapitalizmus ki tud még termelni új életformákat” (Márai 2004b, 27). Az író nézőpontja e tekintetben a német kultúrfilozófussal szemben sokkal inkább az évtized kultúrkritikai esszéirodal-
mával mutat rokon vonásokat.⁴⁰

„A pillanat, amelyet láttunk, nem éppen lelkesítő, de kétségbeesésre nincsen ok. Holnapra nem lesz vége a napnyugati műveltségnek, s bástyaival, hadihajóival, irodalmával és társadalmi megegyezéseivel megmarad talán holnaputánra is” – összegez útirajza zárlatában az elbeszélő (Márai 2004b, 143). Az írói identitás pozicionálása ekkor már az értékörzés jegyében áll, melynek legtömörebb összefoglalása az *Egy polgár vallomásai* zárlatában olvasható:

S utolsó pillanatig, amíg a betűt leírnom engedik, tanúskodni fogok erről: hogy volt egy kor és élt néhány nemzedék, amely az értelem diadalát hirdette az ösztönök felett, s hitt a szellem ellenálló erejében, amely fékezni tudja a csorda halálvágyát. [...] Minden, amit tudok, annyi, hogy e tanúskodáshoz, a magam kegyetlen-hűtlen módján, hűségese akarok maradni (Márai 2004a, 413).

A Márai által a 30-as évek során kialakított műfajtypusok: a szellemi örjá-
ratról számot adó útirajz, vagy a „jelenkori történetírás”, melyre a patinás híró *Pesti Hírlap*ban publikált *Vasárnapi krónika* (1936–1943) cikkei nyújthatnak példát, egyfajta összeurópai horizontú írói magatartást képviselnek a kor pusztító folyamataival szemben.⁴¹ „Baljós bölcsek jósolták pusztulásodat, Napnyugati

⁴⁰ „Amíg Nietzschénél és Spenglernél a történelem átértékelése, a kultúrfolyamatok újratagolása és a küszöbönálló eszkaton fenyegetése az apokalipszis sürgetésébe és az eszkatológiai folyamat végte-
len ismétlődésébe torkollik, és ebben az egyszerre tragikus és felszabadító periodikusságban keres gyógyírt, addig a 20-as, 30-as évek történetfilozófusai és moralistái [mindenekelőtt Julien Benda, José Ortega y Gasset, illetve Johan Huizinga – N. Á.] már többnyire az eszkatológiai processzus fékezésére, a folyamat eltérítésére törekednek” (Margittai 2005, 64).

⁴¹ „E cikkek írója a megjelenés pillanatában nem tudta, hogy – a maga módján, a közíró szerény és közvetlen eszközeivel – történelmet is ír” (Márai 2006c, 5).

Birodalom, Európa. [...] De ez csak egyik arcod volt, Európa. A másik, az örök, melyet szívemben őrzök, nagyszerű és emberi” – írja Márai a második világháború kitörésekor, elutasítva a spengleri jóslatot (Márai 2006c, 10).

Márai következő, kései önéletrajzi művében is megörökített Spengler-újraolvasására 1945 januárjában, a szovjet megszállás történelmi pillanatában került sor. „Máskor is, akkor is tapasztaltam, hogy az élet válságos helyzeteiben egy láthatatlan kéz sorsszerű válogatással adja kezünkbe az olvasmányt, amely – így vagy úgy, néha vargabetűvel – válaszol a pillanat problémáira. Valahogy ez történt most is, a különös hetekben, amikor újraolvastam Spengler nagy pesszimista könyvét” – állapítja meg az emlékiró (Márai 2006b, 103). Még ha a visszaemlékezés alapján kissé színpadiasan is hatna a házukban elszállásolt orosz katonák szomszédságában *A Nyugat alkonyát* olvasó szerző alakja, Márai 1945-ös *Naplója* megerősíti, hogy ezekben a hetekben csakugyan a német történetfilozófus műve jelentette egyik legfontosabb olvasmányát: „Spenglert olvasom, tizenöt év után másodszer. Időszerű” – szögezi le lakonikus tömörséggel (Márai 2006a, 7). Az ostrom heteit hozzátartozóival egy leányfalusi villában átvészelő író már a civilizáció végső fázisára jellemző, Spengler által jövendölt „télkorszak” beköszöntét látja az imperialista birodalmak háborújában (Márai 2006a, 12). A történetfilozófusra vonatkozó ítéletei azonban inkább elutasítóak: a történetírás Spengler által képviselt, elbeszélésszerűséget a középpontba helyező, „látomásos” formáját alapvetően pozitívan ítéli meg (Márai 2006a, 18), ugyanakkor példáit önkényesnek (Márai 2006a, 21–22), stílusát két ízben is „műkedvelőnek” nevezi (Márai 2006a, 27, 80). Ami ennél rosszabb, a „fausti lélek” meghatározásában félreérthetetlenül a náci ideológia előzményét látja: „A náciizmus köszönhet egy és mást Spenglernek” – állapítja meg (Márai 2006a, 39).

A *Napló*ból gyakran szóról szóra átvett mondatok, bekezdések jellemzik a Márai emigrációja idején már Amerikában publikált *Föld, föld!...* (1972) című önéletrajzi elbeszélést. Az újabb vallomások kötetére a válogatás, egyes, a naplói író által feljegyzett motívumok, ötletek részletező kifejtése, kontextusba helyezése jellemző, ugyanakkor a Spenglerre vonatkozó ítélete nem változik: „nem maradt meggyőző emléke” róla, idézi fel a két világháború közötti benyomásait (Márai 2006b, 102). Márai az összeomlás tragikus pillanata felől nézve a német filozófiatörténetben is a náciizmus genealógiáját fedezi fel, melyben kitüntetett hely illeti Spengler fő művét: „a háttérben valahol Nietzsche súgott, még mélyebben, a teuton lélek homályában, Fichte suttozta veszedelmes ígeit... és tíz év előtt Spengler könyve is segített a náciknak” (Márai 2006b, 102).

A *Nyugat alkonya* történetideológiájával szembeni kételyei mindezek ellenére nem akadályozzák Márait abban, hogy a kulturális idegenséggel való találkozásait némiképp spengleriánus módon beszélje el. Az oroszokban mindenekelőtt

a Kelet, mint egy autonóm és a nyugatitól teljesen eltérő logikát követő történelmi-társadalmi alakzat képviselőit látja: „Akkor délután én, személy szerint, megéltem valamit, amihez hasonló »élménye« Európában addig csak kétszer volt úgynevezett »szellemi munkásnak«: a kilencedik században, amikor az arabok előretörték Autunig és Poitiers-ig, s a tizenhatodik században, amikor a törökök elvándoroltak Győrre és Erlauig. Tovább akkor sem engedték a Keletet Európában...” – idézi fel az első orosz katonával való sorsfordító találkozás élményét (Márai 2006b, 14, 21), történelmi távlatból igyekezve választ adni arra, vajon hogyan felel majd a Nyugat az arab és az oszmán-török utáni újabb „keleti világnézeti betörésre” (Márai 2006b, 23). Az oroszok idegenségének legfőbb okát Márai a személyiségtudatuk határozatlanságában fedezi fel (Márai 2006b, 106–108), melyben a keleti és nyugati identitásformák közti szakadékot pillantja meg; míg a jövevények jellemzésében civilizáció (civilizálatlanság) és kultúra (műveltségtisztelet) spengleri dichotómiája köszön vissza (Márai 2006b, 50–51). Az oroszok órák iránti érdeklődéséről elmélkedve (Márai 2006a, 8–9; 2006b, 41–42) szintén eljátszik a spengleri értelmezéssel, de nem tud egyértelmű választ adni a kérdésre, vajon csakugyan a gépi civilizáció előretörése által kiváltott időérzés állhat-e mögötte, vagy jóval prózaibb okok: a hazai óragyártás kezdetleges mivolta, vagy a karórak magas csereértéke jelenti a fő motíváló tényezőt.

Márai Sándor írói munkásságára különösen jellemző, amint a nemzetközi krizeológia filozófiai, kultúrtörténeti nézőpontjait, vizsgálati aspektusait az irodalmi narráció eszközeivé formálja. Ennek során – mint Kakuszi B. Péter is megjegyezte – meghatározó a különböző eredetű: manni, nietzschei, spengleri (illetve ortegai, bendai) hatások összekapcsolódása (Kakuszi 2001, 15). Az író gondolkodásmódját jól jellemzi Szávai János az „iteráció” fogalmával (Szávai 2008, 7–19). A spengleri történetfilozófiához fűződő kapcsolatának jellemzésére is ez a megközelítés tűnik a legalkalmasabbnak, hiszen csak az időről időre visszatérő újraolvasások, nézőpontváltások és egymásnak ellentmondó értékelések metszetében válhat láthatóvá az elbeszélő viszonya a saját korában népszerű filozófus téziseihez.

Spengler és Kertész civilizációkritikájának összefüggései

Kertész Imre olvasta *A Nyugat alkonyát* (az sem elképzelhetetlen, hogy Spengler más írásait is), és viszonylag sok, a műben megfogalmazott gondolatokkal párhuzamba állítható megállapítást találhatunk Kertész esszéiben és naplóiban, illetve nyilvánvaló, hogy Kertész rokonszenvezett a politikai konzervativizmussal. Saját politikai meggyőződéséről – miután megállapítja, hogy az utolsó totalitá-

rius birodalom összeomlása után a politikai fogalmak kiüresedtek, kaotikussá váltak –, Kertész a következőket írja *A boldogtalan 20. század* című esszéjében:

[...] zsidó vagyok, de alig ismerem a zsidó hagyományt, s távol áll tőlem a zsidó nacionalizmus; konzervatív meggyőződésűnek érzem magam, de politikailag a liberális oldalon állok; a demokrácia mellett teszem le a garast, noha nem hiszek az emberek egyenlőségében, vonakodom elfogadni a többségi elvet, és kifejezetten irtózom a tömegtől, a módtól, ahogyan a tömeget irányítják, kordában tartják és szórakoztatják, valamint a tömegben rejlő fenyegetéstől, mely alapján veszélyezteti a mindenkori kevesek magasabb eszmeiségét, ami az értékeket mindig is létrehozta (Kertész 2001a, 26–27).

Spengler is úgy vélte, hogy a „mindenkori kevesek” hozzák létre az értékeket, arisztokratikus világfelfogását mutatja egyrészt, hogy *A Nyugat alkonyában* a „metafizikai taktusként”, „kozmosz-növényszerű életoldalként”, a „sors megérzett harmóniájaként” értett rassz főként a nemességben „jut kifejezésre”⁴² (Spengler 2011, II. 133, 195), koncepciója szerint a kultúra időszakát akkor váltja fel a civilizáció korszaka, amikor a nemesség helyett a polgárság szerepe válik meghatározóvá, de az értékek hanyatlása a „negyedik rend”, a tömeg megjelenésével veszi igazán kezdetét. Továbbá a *Poroszság és szocializmusban* egyfajta teljesítményalapú arisztokratikus szocializmust ír le ideális társadalmi berendezkedésként, amelyben mindenki az állam, az Egész, a közösség érdekeit szolgálja, és amely formailag monarchia, az uralkodó pedig az állam első szolgája (Spengler 2013a, 28–98).⁴³ *A döntés éveiben* is a teljesítményalapú porosz államot tartja leginkább ideálisnak az adott civilizációs viszonyok között (Spengler 2013b, 295–307).

Bár Kertész Spengler említett államelméletére nem reagál és íróként, esszéistaként a saját politikai filozófiai nézeteit sem fejt ki részletesen, de könyvei ismerői számára egyértelmű, hogy Kertésznek a Spengler által ideálisnak tartott berendezkedés nem lehet szimpatikus, hiszen az egyéni szabadság megőrzését mindennél fontosabbnak tekintette, Spengler porosz szocializmusában pedig a szabadság a szolgálat szabadságát jelenti elsősorban. Kertész szerint is problematikus a siker- és pénzcentrikusság, de azokat a porosz értékeket sem fogadja el – a feladat, a rang, az államért végzett hivatásként felfogott munka (az államban mindenki hivatalnokká válik) és a kötelesség –, amelyeket Spengler szembeállít

⁴² Nagy művében Spengler tehát nem a biológiai-antropológiai rasszfogalmat használja, és kifejezetten elutasítja a rasszizmust, a fajgyűlöletet (ami a metafizikai taktus megbicsaklásából fakad).

⁴³ Ez szemben áll az angol liberalizmussal éppúgy, mint a kommunizmussal.

az „angol” eszményekkel. Ahogy Spengler, úgy Kertész sincs jó véleménnyel a tömegdemokráciáról, de mégis megőrzendőnek tartja a demokratikus politikai rendszert, nyilvánvalóan azért, mert az egyéni szabadság tiszteletben tartása a demokratikus keretek között biztosítható leginkább. Spengler politikai gondolkodóként elveti a liberális demokráciákat, ugyanakkor történelemfilozófusként a demokráciát (1800 és 2000 között) szükségszerűnek tartja a civilizációs korszakban, amelyet szintén szükségszerűen a cezarizmus követ majd (2000 után), a XX. század diktatórikus tendenciái is ezt előlegezik meg (Spengler 2013b, 187–188). Persze ezen diktatórikus berendezkedések egy részére Spengler szimpátiával tekint, nem éppen a bolsevik rendszerre, de Mussolini erőnyeit kiemeli⁴⁴, bár a fasizmusra is csak átmeneti jelenségként utal. A nemzetiszocialista mozgalommal és állammal, illetve Hitler személyével kapcsolatban komoly fenntartásai voltak.⁴⁵ Kertész természetesen mind a bolsevik, mind a náci diktatúrát elutasítja, ugyanakkor a kétféle totalitarizmus eltéréseit is kiemeli. A kommunisták és a náciak is törvénysértést követtek el, semmibe vették az európai (a nyugati) civilizáció konszenzuálisan elfogadott morális normáit. Ez a törvény a felvilágosodás és az újkori forradalmak következményeképpen hozzátartozott a civilizáció „lényegét” megragadó elbeszélés szelleméhez, minden ezzel szembeni cselekedet, így a tevőleges antiszemitizmus is, botránynak számított. A náciizmus és a bolsevizmus különbsége abban áll Kertész szerint, hogy amíg a bolsevizmus (ideológiája szerint az elbeszélés szellemének beteljesítésére törekedve) a törvényt taktikai okok miatt törvénytelenül alkalmazta, addig a náciizmus kifejezetten szembeszállt az elbeszélés szellemével, és törvényen kívül helyezte a törvényt (Kertész 2001a, 45–59). Ugyanakkor mindkét totalitarizmus célja az „individuum eltírása” volt, tehát az, hogy az ember ne a saját sorsát élje (Kertész 2001a, 52).

A *sors* fogalma Spenglernél és Kertésznél is meghatározó fontosságú. Kertész ezt az önmeghatározás értelmében használja: a sorstalanság állapotában vagyunk akkor, ha „a ránk kirótt determinációnkat éljük végig valóságként”, és nem a szabadságunkból adódó saját sorsunkat (amely a tragédia lehetőségét hordozza) (Kertész 2001b, 18–19). Spengler a kauzalitással szembeállított sors alatt valamiféle irracionális, kozmikus életerőt ért, amely meghatározza az adott kultúrát, a sorseszmet a mechanikusan gondolkodó civilizált nagyvárosi ember veszíti szem elől (Csejtej–Juhász 2009, 101).

⁴⁴ „Mussolini nem pártvezér, jóllehet munkásvezér volt, hanem országának ura. [...] Mussolini mindezekelőtt államférfi, jéghideg és szkeptikus, realista, diplomatikus. Valóban egyedül kormányoz. Mindent lát – ez a legkritikább képesség egy abszolút uralkodó esetében” (Spengler 2013b, 295).

⁴⁵ De azért pl. független tanácsadóként szívesen segítette volna a náciakat hatalomra jutásukat követően, végül belső emigrációban halt meg 1936-ban. Spenglernek a nemzetiszocializmushoz fűződő viszonyáról részletesen lásd Csejtej–Juhász 2009, 361–373, 388–397).

Kertész nem különbözteti meg írásaiban egyértelműen a kultúra és a civilizáció fogalmát, sokszor ezeket egymás szinonimáiként használja, de nézetei mégis közel vannak Spengler felfogásához: például egy helyen Kertész a kultúrát egy nagyobb közösség univerzális kreativitásaként definiálja, amely kreativitás kimerült Nyugaton, és ez lehetővé tette a náci megjelenését (Kertész 2001a, 100).

Számos olyan utalást találhatunk Kertész esszéiben és naplóbejegyzéseiben, amelyek egyértelműen magukon viselik Spengler hatását. A *Valaki másban* azt olvashatjuk: egy arctalan massa hömpölyög „egy még mindig Európának nevezett múzeumban”, amelyben a művészeteknek, az irodalomnak már nincs sok jelentősége (Kertész 1997, 117). Kertész ír továbbá az értelem és az élet ellentétéről (Kertész 2001b, 132), az erő szerepéről (Kertész 2001b, 169; 2016, 96), illetve kifejezetten a nyugati kultúra hanyatlásáról (Kertész 1997, 117; 2001b, 335; 2017, 43–44, 225, 312), és mindarról, ami ezzel együtt jár, így a személyiség, a tehetség, az (alkotó)erő kulturális jelentőségének csökkenéséről (pl. Kertész 2017, 95, 112, 124, 398), illetve a nagy művészet megszűnéséről (pl. Kertész 1997, 107, 117; 2001b, 237, 242, 317; 2017, 63, 112, 294).⁴⁶

Spengler elmélete alapján a náci tevékenységét beleilleszthetjük a Nyugat hanyatlási folyamatába, hiszen mondhatjuk azt, hogy a náci is továbbviszik, illetve átértelmezik (a civilizáció mindig átértelmez – állítja Spengler) a nyugati kultúrát létrehozó fausti lélek alapvető jellemzőit, így a határtalan tér meghódítására való törekvést, az erőt, az akarat, a tett kultuszát, a nagy tevőleges emberek úrmorálját.⁴⁷ Spengler koncepciójában a kultúra elképzelhetetlen eszmények nélkül, viszont „a kései civilizációkban a legmeggyőzőbbnek tűnő eszme sem más valójában, mint a tisztán zoológiai hatalmi kérdések álcázására szolgáló maszk” (Spengler 2011, II. 62). Spengler nem érte meg a náci birodalom kiteljesedését, majd a bukását, és a holokausztot sem, de amit látott, egyre kevésbé tetszett neki, hiszen ő más keretek között gondolta el Németország civilizációs időszakát. A *Poroszság és szocializmus*ból is kiderül, hogy a civilizációs körülményeket különbözőképpen lehet kihasználni, többféle civilizációs állambe rendezkedés lehetséges (lásd Anglia és Poroszország szembeállítását). Spengler úgy vélte, hogy Hitlerék útja nem a kívánatos út, pl. a náci párt tömegmozgalmi jellege, romanticizmusa és nem utolsósorban primitív antiszemitizmusa miatt.⁴⁸

⁴⁶ Persze további bejegyzéseket is lehetne említeni. Kertész olykor közvetlenül hivatkozik Spenglerre (lásd pl. Kertész 2017, 41). Kertész a *Gályanapló* egyik bejegyzésében (Kertész 2001b, 193) bizonytalan abban, kinek a meglátása („talán Brandes?” – teszi fel a kérdést), hogy Tolsztoj Krisztust mond, de Marxra gondol. Ezt Spenglernél olvashatjuk (vö. Spengler 2011, II. 232).

⁴⁷ A fausti kultúra összimbóluma a határtalan tér, vö. Spengler 2011, I. 253, 421, 46.

⁴⁸ Erről részletesebben: Csejtei–Juhász 2009, 367–370.

Kertész a nácikról írva egyaránt hangsúlyozza azt, hogy folytatói voltak egy kulturális hagyománynak, és hogy tevékenységüket egy adott civilizációs keretben fejtették ki⁴⁹, de azt is, hogy a legalapvetőbb nyugati morális értékeket érvénytelenítették (lásd a már idézett megállapítást a törvény törvényen kívül helyezéséről), Kertész főként ilyen értelemben beszél a nácik kultúra- és civilizációellenességéről.

„*Ma mindenütt szégyen élni*” – Márai és Kertész

Márai Sándor és Kertész Imre egyaránt úgy vélte, hogy a fasisztoid diktatúrák kiépülése Európa szívében, majd a második világháború katasztrófája fordulópontot jelent a nyugati civilizáció történetében.

Márai a gyerekként, szülővárosában megélt építő, eleven kultúra felbomlásának kezdetét az első világháború határpontjához kapcsolta. A két háború között felgyorsult változások a technikai civilizáció előretörését és a fogyasztói társadalmak kialakulását eredményezték. A publicista és esszéíró már a 40-es években szembenéz a tömegkommunikáció megjelenésével, s vele együtt a társadalmi nyilvánosság átalakulásával, valamint az írókra nehezedő piaci viszonyok kényszerítő erejével. Mindezek következtében csökken az értelmiség befolyása – ami azonban nem menti fel az írók egyéni felelőssége alól:

Az irodalom bűnözött, mi, az írók bűnöztünk, mikor nem voltunk elég hősiések, s nem tudtunk ellentállani [sic!] az üzletnek, a gépiesedő ízlésnek, az olcsó élvezetvágnak, nem bélyegeztük meg idejében és minden alkalommal, mikor szemünk elé került, a hamisítást, nem tanítottuk meg az embereket, mi a különbség az álműveltség és a műveltség, az álirodalom és az irodalom, az üzlet és az alkotás között (Márai 2000, 79–80).

Az európai írók legtöbbször kiszolgálta a húszas évek könnyed ízlését, majd részgazságokra hivatkozva, a „kisebb rossz” jegyében túrta a totalitárius rendszerek kiépülését, ezért őket is felelősség terheli a nyugati értékrend, életforma

⁴⁹ Kertész a regényeiben ezt a folytonosságot egyértelművé teszi: a nácik túlfokozott tekintélytisztelőt, a kapott parancs meg nem kérdőjelezését, a foglyok alkalmazkodását megalapozta a tekintélyelvű apa-kultúra (lásd erről a *Kaddist*, Kertész 2002b), a koncentrációs táborok rendje a civilizáció során kialakult felügyeleti technikák alkalmazására épült (ez nyilvánvalóvá válik a *Sorstalanságban* és a *Kaddisban*, Kertész 2002a; 2002b), és persze a hatékony megoldásokra törekvő modern ipari technika tette lehetővé a halálgyárak (a gázkamrával kombinált krematóriumok) létrehozását is. Ezekről a kérdésekről bővebben lásd Barcsi 2018. A kirekesztés, a diszkrimináció az emberi méltóság tiszteletére épülő civilizációs morál érvényessége mellett is jelen volt számos vonatkozásban a nyugati társadalmakban (nők, kisebbségek, fogyatékkal élők, homoszexuálisok stb.), a nácik tehát a kirekesztés kultúrájára is alapozhattak, „a diszkrimináció totalitárius formája pedig a tömeggyilkosság” – állapítja meg Kertész *A Holocaust mint kultúra* című írásában (Kertész 2001a, 83–84).

bukásáért. Márai eközben számot vet a szellemi szabadság visszaszorulásának következményeivel. A diktatúrák cenzurális intézkedései vagy a piaci törvényeknek való megfelelés egyaránt paralizálóan hatnak a kultúrára: „Korokban, melyek szükségből vagy a szájás önkény parancsára ez eszméket megtagadják, rövidzárlat következik be a szellemi életben, a gondolkodás láthatára elsötétül” – jelentette ki *Ihlet és nemzedék* (1943) címen publikált akadémiai székfoglalójában (Márai 1992, 22–23). Az író *Naplójában* a nyilvánosság előtt vállalt elmarasztaló ítéleteknél gyakran még súlyosabb véleményt fogalmaz meg: „a magyar emberi anyag silányabb, mint képzeltem. A magyar társadalom nem pusztul el, de emberöltők munkája kell hozzá, míg valamennyire visszakapcsolja életébe a műveltség fegyelmező öntudatát” – állapítja meg az 1945-ös év utolsó napján (Márai 2006a, 371). Márai az egyedüli megoldást az oktatásban, a „nemzetnevelésben” látja, mely alkalmas lehet a magyar társadalom demokratikus politikai kultúrájának előmozdítására (Márai 2008). Az író ugyanakkor hol több, hol kevesebb esélyét látja a békés átalakulásnak; ezzel párhuzamosan merül fel az emigráció gondolata a szerző műveiben. Az 1945 és 1948 közötti évek során e tekintetben ellentétes álláspontokkal találkozhatunk, melyekben hol a remény, hol a kétely erősebb.⁵⁰ Az emlékiró az elhatározás sorseseleményszerű fordulópontját egy Goethe-idézethez köti, melynek nyomán rádöbben, hogy itthon nincs már lehetősége többé a polgári identitáshoz kapcsolódó saját sors megélésére. „Nem lehet saját sorsnak érezni, amikor felrobban egy atombomba, vagy egy diktatúra kimond egy társadalom felett egy maradi, ostoba ítéletet. Ezért el kell innen menni valahová, ahol – talán – egy ideig lehetséges megélni a saját sorsomat. Mert itt már csak számadat vagyok egy kategóriában” (Márai 2006b, 429).

Kertész Imre, a *Gályanapló* tanúsága szerint, a szocializmus évtizedeiben is gyakran olvasta Márai műveit. Kertész szellemi rokonaként tekintett Máraira, és „összetartozásuk” szimbolikus bizonyítékát látta Márai *Naplójának* egy 1944-es bejegyzésében. Márai Leányfaluból a Budapestre tartó HÉV-en utazott, és a vonat elhaladt a budakalászi téglagyár mellett, ahol az író látta az összegyűjtött zsidókat – az ifjú Kertész Imrét is itt tartották fogva. Márai tisztában volt azzal, hogy a hétezer Pest környéki zsidót deportálni fogják. „Ő negyvennégy éves volt, én tizennégy. Látta a sárga csillagos gyereket a téglaszárító pajták közt; s tudta, amit ez a gyerek akkor nem tudott, hogy hamarosan elviszik Auschwitzba” –

⁵⁰ „De a megvetés, amely teljesen eltölt most, mikor megismertem a magyar társadalom igazi arcát, olyan, hogy ebből már nem tudok kigyógyulni. El kell menni innen” (Márai 2006a, 34). Illetve: „...nem marad más tennivaló számomra, mint itt élni, a Rózsadombon vagy valamilyen más dombon, ahol magyarul beszélnek, ülni mint az ajándékba kapott pekingi faragás kínaija ül és olvas egy puszpángfa alatt. Ez a puszpángfa a magyar nyelv; s a magyar nyelv számomra egyértelmű a sorssal” (Márai 2008, 116–117).

írja Kertész a *Gályanapló*ban, majd ezt a részt átveszi Márairól szóló, 2000-ben született esszéjébe is (Kertész 2001b, 319, illetve 2001a, 239). Kertész számára azért különösen fontos Márai, mert úgy véli, hogy az író azon kevesek közé tartozott, akik nem hárították el a felelősségvállalást, és magukat is bűnösnek tekintették abban, hogy a két világháború közötti években megindult folyamatok szörnyűséges eseményekké fajulhattak: „Bűnösök vagyunk, mert európaiak vagyunk, és eltűrtük, hogy az európai ember tudatában megsemmisüljön a »humanizmus«” – idézi Kertész Márait (Kertész 2001a, 226). Kertész rámutat arra is, hogy Márai távozása Magyarországról, csakúgy mint korábban Thomas Manné Németországból, demonstratív vállalkozás volt, azonban Márai emigrációja nem váltotta ki „a nemzet csöndes szégyenét”, távozását magánügynek tekintették, illetve Márai a „karikatúraszzerű” magyar polgárság összeomlásából nem emelhetett a *Doktor Faust*hoz hasonló „templomot” (Kertész 2001b, 141–143, illetve 2001a, 236). Kertész úgy gondolja, hogy a magyar polgárság „sosem tudta betölteni modernizáló, mérséklő és civilizáló funkcióját”, Márai Sándor sorsában pedig „a soha el nem következett polgári Magyarország reprezentációja bukott el” (Kertész 2001a, 236). A *kudarc* című regényének alkotói időszaka alatt olvasta (újra?) Kertész az *Egy polgár vallomásait* – tudjuk meg a *Gályanapló*ból – és összevetette Márai művét készülő regényével: „A környezetrajz; hová is fajult ez *A kudarc*ban!”, és némileg módosítva idézi Márai gondolatát: „Ma mindenütt szégyen élni” (Kertész 2001b, 144).⁵¹

Márairól és Kertészről egyaránt elmondható, hogy nem osztották Spengler szimpátiáját a XX. század bizonyos diktatórikus tendenciái iránt, illetve a diktatúrák kialakulásának történelmi szükségszerűségében sem hittek. Mindketten elutasították a totalitáriánus berendezkedéseket, a személyes szabadságot alapvető értékek tartották, Kertész Márai nagyságát elsősorban individuális függetlenségében látja (Kertész 2001b, 142). Márai 1948-ban emigrált az országból, Kertész pedig az ötvenes évek második felétől visszavonultan, egy kis lakásban írja a Kádár-korszakban szinte teljesen visszhangtalanul maradó műveit.

A háború után először külföldre utazó Márai csendesen nyugtazza az európai kultúra örök értékeinek továbbélését: „Az olaszok csatáját Mussolini veszítette el; de Michelangelo nyerte meg s Leonardo da Vinci és Dante. A többi nem számít” (Márai 2008, 80). Ugyanakkor azzal is szembe kell néznie, hogy a háború fizikai és szellemi pusztítása után Európa többé már nem a régi: „Valamit elra-

⁵¹ Kertész nem jelöli meg a forrást, de feltehetően Márai 1943–44-es *Naplójából* veszi az idézetet, amelyet kissé módosítva közöl. Valószínűleg pontatlanságról és nem szándékosságról van szó, mégis érdekes és sokatmondó Kertész beszúrása („mindenütt”). Az eredeti szöveg: „Szégyen élni. Szégyen a napon járni. Szégyen élni” (Márai 1945, 114).

boltak Európából a vad erők, melyek acélseprőkkel sepertek végig a városok és csatateretek felett. Az emberek élnek, mert élni organikus lehetőség, Európában is. De az élet ihlet nélkül nem szerep, csak tenyészet. Európában nem csak a nemzedéknek, a földrésznek sincs közös ihlete többé” (Márai 2008, 110–111). A lerombolt épületeket, műemlékeket helyreállítják, a civilizáció mintegy „önjáró” módon tovább működik, de az értékteremtő eleven kultúra, a polgári életforma, erkölcs visszaszorulóban van. A szerepét vesztt, helyét kereső Európa jelképét az utazó egy mitologikus jelenetet ábrázoló XVI. századi bronz szoborban véli felfedezni, melyet Mussolini egykori palotájában állítottak ki; címe *Ratto d'Europa* – azaz „Európa elrablása”. Ettől kezdve mindvégig küzd a testet öltött látomással, mely útja során mindenütt kísérti: „Elrabolták, igazán? Kik és mit? [...] Mindenekelőtt a hivatástudatot; azt a tudatos vagy ösztönös zsiger-meggyőződést, [...] hogy Európának, tehát e földrész lakóinak valamilyen küldetésféle megbízatásuk és szerepük van a világban, s ezt a megbízatást az európai sorstól kapták örökségbe” (Márai 2008, 110).

Kertész bizonytalan abban, hogy a holokauszttal után még beszélhetünk-e egyáltalán nyugati civilizációról, vagy sem. Több értelmező rámutatott arra (erről lásd Barcsi 2018), hogy Kertész ellentmondásosan fogalmaz: olykor arról ír, hogy a nyugati civilizáció (illetve nyugati kultúrát is említ) túlélte a holokauszttal, és mivel Auschwitz e civilizációban jött létre, ezért elsősorban ennek keretein belül kell reagálni Auschwitzra, olykor pedig azt állítja: Auschwitz elpusztította a nyugati kultúrát, az európai értékeket, ezért azt egy új szellemi-erkölcsi időszámítás kezdetének kell tekintenünk. Bár Spengler úgy vélte, hogy a nyugati civilizáció hanyatlási folyamata még több száz évig eltarthat, vele vitatkozva akár tarthatjuk a holokauszttal e civilizáció végpontjának is. Azonban nyilvánvaló, hogy Kertész is része annak a kultúrának, amit néhol folytathatatatlannak vél, Auschwitz traumáját megragadni próbáló alkotásai sok tekintetben illeszkednek a nyugati kulturális hagyományba (Nietzsche, Thomas Mann, Kafka, Camus és még sok más európai alkotó hatása kimutatható a művein). Ő maga is elismeri *A száműzött nyelv*ben, hogy a német kultúra meghatározó befolyással volt rá, és így „a borzalmat, amit Németország zúdított a világra, ötven évvel később némileg a német kultúra eszközeivel formáltam meg és adtam vissza művészetként a németeknek” (Kertész 2001a, 294). Kertész a civilizációs megújulásra lát némi reményt: ahhoz, hogy Auschwitz ne ismétlődhesen meg, a holokauszttal kultúrává kellene válnia. Az író azonban nem fejt ki részletesen, hogy mit is jelent a holokauszttal mint kultúra, ez leginkább egy, a holokauszttal tapasztalatra alapozott morális közösségként értelmezhető. Kertész a holokausztról mint kultúráról írva mintha német felfogás szerint megkülönböztetné a civilizáci-

ót (amely valamilyen „külsődlegességet” jelent, technikát, tudományt, illem-szabályokat) és a kultúrát (művészet, vallás, filozófia, Kant szerint a moralitás eszméje is a kultúrához tartozik)⁵² és arra utalna, hogy a kultúrának kellene átalakítania a civilizációt (ez Spengler elmélete szerint lehetetlen, de Thomas Mann-nál és más szerzőknél találhatunk hasonló gondolatokat), vagy szükséges volna kulturális alapokon létrehozni egy új civilizációt. Persze, a holokauszt mint kultúra eseményeit illetően Kertész is megfogalmaz kételyeket, hiszen a reális életben ennek nem nagyon látni a nyomait, ugyanakkor – véli Kertész – „a fontos események nem mindig tükröződnek az egyidejű közvetlen realitásban” (Kertész 2001a, 91).

Irodalom

- Barcsi Tamás. 2018. A kudarc lehetősége: Kertész Imre műveiről erkölcsfilozófiai szempontból. *Partitúra* (2): 23–68.
- Csejtej Dezső–Juhász Anikó. 2009. *Oswald Spengler élete és filozófiája*. Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor.
- Cs. Szabó László. 1937a. Búcsú a vándorévektől. In *Levelek a száműzetésből*. 15–33. Budapest: Franklin Társulat.
- Cs. Szabó László. 1937b. Műfaj és nemzedék. In *Levelek a száműzetésből*. 86–95. Budapest: Franklin Társulat.
- Kakuszi B. Péter. 2001. *Márai Sándor és Németország*. Pécs: Pro Pannonia.
- Kertész Imre. 1997. *Valaki más*. Budapest: Magvető.
- Kertész Imre. 2001a. *A száműzött nyelv*. Budapest: Magvető.
- Kertész Imre. 2001b. *Gályanapló*. Budapest: Magvető.
- Kertész Imre. 2002a. *Sorstalanság*. Budapest: Magvető.
- Kertész Imre. 2002b. *Kaddis a meg nem született gyermekért*. Budapest: Magvető.
- Kertész Imre. 2016. *A néző*. Budapest: Magvető.
- Kertész Imre. 2017. *A végső kocsmá*. Budapest: Magvető.
- Lőrinczy Huba. 1997. Egy spenglerianus nyugati Keleten: Istenek nyomában In *Ambrustól Máraihoz: Válogatott esszék, tanulmányok*. 267–281. Szombathely: Savaria University Press.
- Margittai Gábor. 2005. *Nyugtalan klasszikusok: Ars Poeticák és arcpoétikák – Hagyománytudat Babits Mihály esszéművészetében*. Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor.
- Márai Sándor. 1945. *Napló 1943–1944*. Budapest: Helikon.
- Márai Sándor. 1992. *Ihlet és nemzedék*. Budapest: Akadémiai–Helikon.

⁵² A kultúra és a civilizáció értelmezéstörténetéről (német nyelvterületen) lásd Csejtej–Juhász 2009, 137–145.

- Márai Sándor. 2000. *Kassai őrzárát*. Budapest: Helikon.
- Márai Sándor. 2004a. *Egy polgár vallomásai*. Budapest: Európa.
- Márai Sándor. 2004b. *Napnyugati őrzárát*. Budapest: Helikon.
- Márai Sándor. 2006a. *A teljes napló: 1945*. Budapest: Helikon.
- Márai Sándor. 2006b. *Föld, föld!...* Budapest: Helikon.
- Márai Sándor. 2006c. *Vasárnapi krónika*. Budapest: Helikon.
- Márai Sándor. 2008. *Európa elrablása: Röpirat a nemzetnevelés ügyében*. Budapest: Helikon.
- Márai Sándor. 2011. *Istenek nyomában*. Budapest: Helikon.
- Spengler, Oswald. 2011. *A Nyugat alkonya: A világtörténelem morfológiájának körvonalai*. I. Ford. Csejtei Dezső–Juhász Anikó. II. Ford. Simon Ferenc. Budapest: Noran Libro.
- Spengler, Oswald. 2013a. Poroszság és szocializmus. In *Válságok árnyékában*. Ford. Csejtei Dezső–Juhász Anikó. 9–105. Budapest: Noran Libro.
- Spengler, Oswald. 2013a. A döntés évei: Németország és a világtörténelmi fejlődés. In *Válságok árnyékában*. Ford. Csejtei Dezső–Juhász Anikó. 155–325. Budapest: Noran Libro.
- Szabó Zoltán. 2001. Vigasztalásul útnak indulunk...: Magyar útirajzok. In Németh László. 2001. *Magyarok Romániában: Az útirajz és a vita*. 241–248. Marosvásárhely: Mentor.
- Szávai János. 2008. *A kassai dóm: Közéltések Márai Sándorhoz*. Pozsony: Kalligram.
- Szerb Antal. [2000]. *A világirodalom története*. Budapest: Magvető.
- Thienemann Tivadar. 1922. A Nyugat alkonya: Oswald Spengler és a Spengler-irodalom. *Minerva* 1 (8–10): 342–361.
- White, Hayden. 1973. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Tamaš BARČI–Akoš NEMET

UTICAJ OSVALDA ŠPENGLERA NA INTERPRETACIJE CIVILIZACIJE U DELIMA ŠANDORA MARAIJA I IMREA KERTESA

U ovom radu istražujemo kako su kulturne i civilizacijske interpretacije Osvalda Špenglera uticale na misao dvojice značajnih mađarskih autora, Šandora Maraija i Imrea Kertesa. Prvo predstavljamo u kojoj meri je Špenglerov uticaj uočljiv u Maraijevim delima pisanim u različitim periodima. U čemu se Marai slaže sa Špenglerom a gde im se razilaze mišljenja? Potom razmatramo zaključke u konzervativizmu Imrea Kertesa koji se mogu porediti sa interpretacijama koje Špengler iznosi u *Propasti Zapada*. Na kraju govorimo o sličnostima i razlikama između interpretacija civilizacije u delima Maraija i Kertesa.

Ključne reči: Šandor Marai, Imre Kertes, Oswald Špengler, civili

Tamás BARCSI–Ákos NÉMETH

**THE INFLUENCE OF OSWALD SPENGLER ON THE
CIVILIZATION INTERPRETATIONS OF SÁNDOR MÁRAI
AND IMRE KERTÉSZ**

In our study we examine how the culture and civilization interpretation of Oswald Spengler influenced the thought of two significant Hungarian authors, Sándor Márai and Imre Kertész. We first present to what extent the Spengler-effect is detectible in the works of Márai written in various periods. Where does Márai agree with Spengler and where does he argue with him? After this we discuss the conclusions in the conservatism of Imre Kertész that may be paralleled with the interpretation explained by Spengler in *The Decline of the West*. Finally, we write about the similarities and differences between the civilization interpretation of Márai and Kertész.

Keywords: Sándor Márai, Imre Kertész, Oswald Spengler, civilization

HATÁRTUDOMÁNYOK

TÁMBA Renátó

Reménysugár Habilitációs Intézet
Budapest, Magyarország
trenato87@gmail.com

GYERMEKJELENETEK A HELLENISZTIKUS GÖRÖG SZOBRÁSZATBAN

Predstavljanje dece u helenističkoj grčkoj skulpturi

Representations of Children in the Hellenistic Greek Sculpture

Jelen írásban a hellenisztikus görög szobrászat gyermekéletképeinek áttekintésére vállalkozom, azzal a szándékkal, hogy a gyermekkortörténeti ikonográfia módszertani eszközeivel rámutassak az alkotások mögött húzódó, a kor formálódóban lévő emberképét kifejező eszme- és társadalomtörténeti motívumokra, valamint a műveken tetten érhető specifikus gyermekszemléleti mintázatokra. Vizsgálataim során eszme-, társadalom-, művészet- és gyermekkortörténeti szempontokat egyformán figyelembe vettem, így mindenekelőtt szükségesnek látszott kijelölni az elemzések tárgyunk szempontjából mérvadó történeti kereteit. Vizsgálatom célja, hogy átfogó képet nyújtsak a kor szobrászatának gyermekábrázolásairól, egyúttal rávilágítva az alkotásokból kiolvasható ikonográfiai és ikonológiai jelentésekre, a művek mögött húzódó eszmei jelentéstartalmakra, kulturális utalásokra is, miután e művek a gyermekkor témáján túlmutatva reflektálnak az egzisztenciális kérdések irányába nyitott kor érzékeny, végső soron az etikai relativizmus ösvényén haladó kérdésfelvetéseire is.

Kulcsszavak: hellenizmus, gyermekszemlélet, individualista-naturalista ábrázolás, spinario, ephobos

Bevezetés

A klasszikus poliszdemokrácia megszűnésével és a hellenisztikus birodalmak létrejöttével gyökeresen megváltozott a hellénség emberképe. Míg a klasszikus kor embereszménye garanciát jelentett egyén és közösség organikus kapcsolata, addig a koiné földjén az individuum etikai tájékozódásában megszüntek

az egyértelmű orientációs pontok. Megkérdőjeleződött az egyén társadalomban betöltött szerepe, így előtérbe került az individuuum problémája. Ebben az ember természeti valója, élethelyzeteinek realitása felé nyitott korban válhatott lehetővé a gyermekábrázolások elszaporodása, hiszen a közfelfogás szerint a gyermekkor maga is számottevően természeti meghatározottságú volt.

Írásomban – egy átfogó munka részeként – e korszak szobrászatának gyermekéleteképeit tekintem át, az alkotások mögött megbúvó eszmetörténeti motívumok, gyermekszemléleti mintázatok feltárása céljából. Feltevésem szerint a tárgyalt alkotások rendre az általános szellemi bizonytalanság által kiváltott egzisztenciális útkeresés kérdésfelvetéseit hordozzák magukban, azokra reflektálnak, gyakran az ember természeti és ösztönvalójának kíméletlen feltárásával, olykor némi iróniával, illetve ironikus kulturális utalással elegyítve. Munkámban tehát arra is keresem a választ, hogy miféle képet közvetítenek e művek a kor emberszemléletével kapcsolatban és milyen kompozíciós eszközök révén. További kérdésként merül fel, hogy mi áll a gyermekábrázolások megnövekedett számának, illetve a gyermeki vonások megjelenésének hátterében, s e kérdés felé a megváltozott világnézeti tartalmak, esztétikai felfogások, formanyelvi jellemzők, valamint gyermekszemléleti mintázatok felől közelíthetünk. Elemzéseim során a gyermekkortörténeti ikonográfia általam kidolgozott módszerét alkalmazom (Támba 2017, 79–122; lásd még Endrődy-Nagy 2015, 35–100).

Az individualizmus irányába ható léttartalmak a hellenizmus társadalmában és kultúrájában

Az athéniak makedónbarát szónoka, Isokratés már Kr. e. 380 k. megfogalmazta, hogy a „hellén” megnevezés immár lelkialkatot és műveltségtípust jelöl, nem pedig vérrokonságot, tehát hellénnek tekinthető mindenki, aki átvette a görög kultúra hagyományait (Hegyi et al. 2002, 260). E felfogás már előkészítette a hellenizmus szemléletmódját, melynek meghatározó vonása Droysen szerint sem más, mint a hellén műveltségnek a nem görög etnikumokra történő átvitele (Hegyi et al. 2002, 261). E felfogás nyomán kibontakozott az egyetemes görögség eszméje az első világegység koncepciójának jegyében (Hegyi et al. 2002, 262), összhangban a hellénség egységes államszervezetbe tömörülésének arisztotelési elképzelésével (Hegyi et al. 2002, 311).

Éppen Arisztotelész volt a nevelője annak a makedón államférfinak, Nagy Sándornak, akinek apja, II. Philipposz Kr. e. 338-ban, a khairóneiai csatában megverte a görögöket, kivezetve őket a hellénség anarchikus állapotából (Castiglione 1996, 15). Nagy Sándor apjának a pánhellén szünmakhia kialakítá-

sára vonatkozó tervén (Zamarovsky 1980, 276) is túltéve kívánta megvalósítani a tanítója által említett államszervezet elképzelését, immár ökumenikus méretben, Isokratés szellemében kiterjesztve a hellénség határait egészen a Közép-Keletig. Kiemelte a kölcsönös kulturális hatás fontosságát (Hegyi et al. 2002, 312), s megfogalmazta annak kívánalmát, hogy az embert többé ne származása, hanem műveltsége alapján különböztessék meg (Bengtson 2009, 54), ezzel lerakva egy új korszak szemléletének alapjait. A hellenizmus kora azonban csak az uralkodó halálával (Kr. e. 323) kezdődött meg (Bengtson 2009, 7), hogy az ipszoszi csatát követően diadokhoszai a meghódított oikumenét felosztva létrehozzák a hellenisztikus birodalmakat (Castiglione 1968, 208; Castiglione 1996, 17).

Nagy Sándor államéletről szóló elképzelései nyomán tovább éltek ugyan a klasszikus görög polisz önkormányzati intézményei, ám a város immár alárendelődött az állami hatalomnak (Hegyi et al. 2002, 314). A poliszdemokrácia korszaka letűnt, s ahogyan a politikai irányítás feladata a poliszok kezéből a központi hataloméba került, úgy csúszott ki a közvélemény és a cselekvés befolyásolásának ereje a görög ember kezéből, aki többé már nem poliszpolgár volt, hanem az uralkodói parancsok engedelmes végrehajtója (Castiglione 1996, 21). A poliszállamok polgárai korábban szorosan kötődtek városuk közösségéhez, az élet lényegét pedig nem másban látták, mint a szűk hazához kötődő politikai létben (Németh 2004, 18), ám a poliszrendszer felbomlásával az egyén társadalomhoz való viszonya teljességében megkérdőjeleződött (Hoffmann 2009, 62). Így társadalmi érdeklődése beszűkült, s fokozatosan megszűnt a közösségi és a magánélet azonosságának eszméje is (Castiglione 1996, 21).

Az individuum mindinkább elidegenedett a societastól (Castiglione 1996, 7), s miután a hellenisztikus monarchiákat már nem tudta hazájának tekinteni (Hoffmann 2009, 62), érdeklődése az egyéni élet problémái felé fordult (Castiglione 1996, 22). Képlékennyé vált a hitrendszer (Bengtson 2009, 149), átértékelődtek a klasszikus erkölcsök a kalokagathia eszméjével együtt. Megkérdőjeleződött az igaz és a jó mibenléte (Hauser 1968, 74), a jóindulat, a szelídség és az emberbaráti gondolkodás értékének előtérbe kerülése pedig egyértelműen jelezte az individuum problémái iránti érzékenységet.

Az új szellemi áramlatok az egyéni úton történő boldogulásban vélték megtalálni a boldogságnak mint az élet végcéljának a kulcsát (Castiglione 1968, 219). Epikurosz elutasította „az isteni világkormányzás eszméjét” (Long–Sedley 2014, 155), s ennek nyomán a boldogság forrását a gyönyör elérésében vélte felfedezni (Long–Sedley 2014, 155), a lélek zavartalan állapotának elérése céljából (Falus, 2005) pedig a közösségi élettől visszavonult életmódot hirdette (Bengtson 2009, 58). Vele szemben a sztoikusok minduntalan hangsúlyozták a természettel össze-

hangolt, az erkölcsi jóság által vezérelt élet kívánalmát (Long–Sedley 2014, 484), valamint az emberszeretet fogalmát, az isteni gondviselés tanából (Long–Sedley 2014, 561) és a logosz elvéből kiindulva vallva az egész világra kiterjedő testvérség eszméjét (Bengtson 2009, 55; Swiderkowna 1981, 11). Ezzel szemben a cinikusok törekvése a polgári értékek és a vagyon jelentőségének tagadásában ragadható meg a társadalomban való függetlenség elérésére törekedve (Zamarovsky 1980, 312), a pürrhónizmus pedig ismeretelméleti alapot nyújtott az etikai és esztétikai értékítéllettől való tartózkodás gyakorlata számára (Zamarovsky 1980, 311; Long–Sedley 2014, 30). Egymás után formálódtak ki tehát a klasszikus értékeket megkérdőjelező szellemi áramlatok, melyek érzékenyen reflektáltak a kor emberének létélményére. E reflexiók a képzőművészeti ábrázolás szemléletmódjára is hamar átterjedtek, így aztán a kornak az individuum problémájára vonatkozó kérdésfelvetései a műalkotásokból is kiolvashatók.

Az eszmei-társadalmi tartalom és a formanyelv változásai a hellenisztikus szobrászatban

A hellén világ kitágulásával az egyén mindinkább eltávolodott társadalmi környezetétől, ezért aztán visszavonult belső világába (Falus 2005). A poliszpolgár identitástudatának megrendülése nyomán kiveszett a művészetből a tökéletes állampolgárról szóló felfogás (Castiglione 1968, 167), s az ókori Hellász szellemi egységét tükröző szemlélet helyett a művészek mindinkább az individuális lét felé fordultak (Castiglione 1968, 189), ahogyan azt az irodalomban Leónidasz epigrammaiban vagy Theokritosz idilljeiben is tapasztalhatjuk (Fox 1996, 372, 374, 381). A pheidiaszi plasztika önmagában nyugvó belső egyensúlyával, klasszikus zártságával (Castiglione 1996, 61–62), a poliszdemokrácia rendíthetetlen eszmei egységét tükröző nemes egyszerűségével szemben (Hauser 1968, 79) az új vizuális nyelv mind oldottabbá és szenvedélyesebbé vált, gyakran némi melankóliától terhelten (Castiglione 1996, 61–62). Az individualista-naturalista, szubjektív-emocionális jellegű ábrázolásmód irányába történő változás (Hauser 1968, 73, 81) gyökerei a késő klasszikus szobrászatra vezethetők vissza, hiszen a pergamoni és a rhodoszi iskola nagyrészt Szkopaszról táplálkozott, akinek kicsavarodott testű, fájdalmas arckifejezéssel ábrázolt, mozgalmas-patetikus nőalakjai (Sarti 2007, 37) „az élet küzdelmét” (Castiglione 1968, 191) hivatottak kifejezni, Praxitelész támasztékot kereső, kiegyensúlyozatlan figurái (Castiglione 1968, 173) pedig az alexandriai realizmus idillikus életképeire és női aktjaira gyakoroltak nagy befolyást. E szobrászok munkái már a Hellász világnézeti megrendülését fejezték ki szeszélyes, dinamikus ábrázolásmódjukkal, ám a hellenisztikus szobrászat számára a leglényegibb hatás Nagy Sándor udvari szobrásza, a

sziküóni-argoszi iskola képviselője, Lüszipposz felől érkezett (Castiglione 1996, 19). Lüszipposz leghíresebb kijelentése szerint ő az embert nem olyannak kívánja ábrázolni, amilyen, hanem olyannak, amilyenek látszik. Ez nem mást takar, mint hogy Lüszipposz eltávolodott az ember „tisza eszméjéből”, lényegi vonásaiból kiinduló alkotásmódtól, s mindinkább közeledett egy, az érzéki benyomásokból táplálkozó, az ember természeti valóságáról közvetlen képet nyújtó ábrázolásmód felé (Castiglione 1968, 211). Ez a koncepció a platóni ideatan értelmében a „látszat” kategóriájába esett az „igaz” művészi megformálásával szemben, hiszen az embert esetlegességénél és érző-szenvedő mivoltánál fogva kívánta bemutatni. Míg a heroizmustól és arisztokratikus szigortól meghatározott (Hauser 1968, 74), a klasszikus embereszmény nyomán az „igaz” kategóriáját működtető, klasszikus görög szobrászat az alakot kiemelte az időből, hogy áthelyezze egyfajta állandósággal és időtlenséggel bíró, a köznapi létől, a platóni értelemben vett „látszatvalóságtól” messze járó állapotba, addig Lüszipposz visszahozta az embert a köznapi, vagyis a pillanatokban való létezés közegébe. Így kerülhetett előtérbe az egyszerűség élménye az ember megismételhetetlen voltának felismerésével együtt (Hauser 1968, 74).

Lüszipposz *Apoxiomenosz* című alkotása immár nem a győztes atléta klasszikus ideálját nyújtja, hanem a versenytől megfáradt férfi érzékeny zsánerjeleket. E mű esetében a pszichológiai közvetlenség és esetlegesség érzetének – a testtartás és az arckifejezés rögzítésén túl (Castiglione 1968, 200) – a térbenyúlás gesztusa ad igazán érvényt (Castiglione 1968, 193), hiszen ennek révén a mű meghódítja a tér mindhárom dimenzióját (Castiglione 1996, 61–62), ezzel mintegy leszámolva a klasszikus szobrászatra jellemző egynézetű ábrázolásmóddal, mely korábban lehetővé tette a klasszikus embereszményről alkotott egységes képet zavaró vonások kirekesztését (Castiglione 1968, 219). A hellenisztikus szobrászaton inentől – egészen a II. századig – a többnézetűség határozta meg, amelynek értelmében a szobor által nyújtott kép egésze csak annak körbejárása nyomán válik felfoghatóvá. Ezzel a test kilépett a klasszikus görög plasztika állandóságélményétől meghatározott ideális térből a pillanatnyiság és az esetlegesség terébe, s ezt a fordulatot az átmeneti, állás és lépés között lévő mozgásállapot csak hangsúlyosabbá tette (Castiglione 1996, 61–62), ahogyan a kicsavarodott testtartás és a drapéria redői által keltett fény-árnyék hatás is ezen és más alkotásokon (Boardman 2007, 230).

Az esetlegesség érzetének irányába hat itt a lüszipposzi kánon is, melynek következtében a polükleitoszi arányrendszerhez képest a fej kisebbé, a végtagok hosszabbakká, karcsúbbakká és inasabbakká váltak, s ezzel a művész egy újabb lépést tett az érzékelhető valóság leképezése felé. Hiszen míg a klasszikus kor szobrászai a fej arányaiban történő megnagyításával kívánták jelezni az értelem

uralkodó szerepét (Castiglione 1968, 197), addig az új korszak művésze a természetes arányok használatával immár visszahelyezte figuráját a maga természeti valójába. Az új, közvetlen benyomásokon alapuló ábrázolás szemléletmódját támogatta meg a kor művészetszemléletét átható arisztotelészi miméziselmélet (Castiglione 1968, 200), s általában a kor Arisztotelésztől eredeztethető természettudományos felfogása is (Castiglione 1968, 204).

A lüszipposzi alapozás korszakát követően, a formálódás szakaszának dinamizmusát – a belső hatalmi harcok következtében (Castiglione 1996, 64) – a Kr. e. III. század elejének egyszerű, zárt koncentrációra törekvő stílusa szakította meg (Castiglione 1996, 65), melynek iskolapéldája Polüektosz Démoszthenész-szobra (Kr. e. 280 k.). Ezt követően a Kr. e. III. század szigorúan egyszerű, határozottan összefogott kompozíciói már visszatértek a természet esetleges jelenségeinek bemutatásához (Castiglione 1996, 66). Csak a század második felében vált jellemzővé a bonyolult testhelyzetek megjelenítése, különös figyelemmel „a saját tengelye körül megcsavarodó test ábrázolására” (Castiglione 1996, 67), gondolva itt például az *Űlő leányra* (Castiglione 1996, 73).

A hellenisztikus birodalmak fenyegettségének súlyosbodásával a Kr. e. III–II. század fordulóján szónokias lendület lett úrrá a művészetben, melynek iskolapéldája a *Gall hadvezér és feleségének csoportja* (Castiglione 1996, 75), mely a fény-árnyék kontraszt és a felfokozott drámaiság okán (Sarti 2007, 279) már a pergamoni barokkhoz sorolható (Castiglione 1996, 75). E stílus verisztikus áramlata gyakorta hajlott a nyomor, az öregség és a szenvedés bemutatására (Castiglione 1968, 241); ennek iskolapéldája a gall csoportot idéző gúlás kompozícióba foglalt *Részeg öregasszony* (Mürón alkotása) (Castiglione 1968, 241), mely az ábrázolt lelkiállapotának megragadása okán Lüszipposz örökségének továbbviteléről tanúskodik (Sarti 2007, 273). Hasonlóan realiztikus alkotás az *Öreg halász*, mely a groteszk vonások ábrázolásával immár az alexandriai realizmus szobrászatát dicséri (Sarti 2007, 278), mely irányzat javarészt Praxitelész felfogásából táplálkozott (Auboyer et al. 1986, 168).

Ugyanakkor az új művészeti irányzatok könnyűszerrel magukba fogadták nemcsak a szenvedés és a test elhasználódásának problémakörét, de a gyermekkor témáját is. Miután az ógörög gondolkodásban a gyermekkor maga is elsősorban természeti meghatározottságánál fogva definiált életszakasz volt, így magától értetődő, hogy e korban nyerhetett polgárjogot a számottevően örömaspektusainál fogva definiált kora gyermekkor ábrázolása a szépművészetekben. Ezek az ábrázolások – különösen az írásomban vizsgált zsánerjelenetek – egyfelől reflektálnak az individuális lét pszichés-morális problémáira, másrészt pedig szemléletesen tükrözik a kor gyermekszemléletét.

Gyermekszemlélet a klasszikus és a hellenisztikus görög társadalomban

Az ókori görögök roppant nagy értéket tulajdonítottak a gyermekkorak, hiszen a jövőhöz való kapcsolódás zálogának tekintették (French 1998, 49). Számos irodalmi leírás tanúskodik a kisded anatómiai és lélektani sajátosságainak, a gyermeki természet sajátosságainak megfigyeléséről, gyakran számot adva a gyermek testi gyengeségéről vallott felfogásukról, ahogyan azt Pindarosz ódájában is láthatjuk. A végtagok formálhatóságára vonatkozó felismerésüket pedig párhuzamba vonták a személyiség, a karakter alakíthatóságára vonatkozó elképzeléseikkel, többek között ezzel igazolták azon felfogásukat, mi szerint a gyermek testi és értelmi aspektusból egyformán nevelhető, a gyermek tehát tanítást igényel (French 1998, 51). Bár a gyermeket többnyire fegyelmezett, önuralomra képes lénynek tartották (French 1998, 52), a gyermek kialakulatlanságáról szóló elképzeléshez kapcsolódóan a kisdedet erkölcsileg befolyásolhatónak, hiszékenynek és tudatlannak vélték. Ugyanakkor számos alkalommal jelenik meg az irodalomban ártatlan, szeretetre méltó, vidám teremtésként (French 1998, 51), a csecsemő dédelgetéséről szóló leírások pedig tanúsítják a gyermekhez fordulás mozzanatát, mely a hellenizmus korában vált még hangsúlyosabbá. Ugyanis Plutarkhosz például már felhívta az anyák figyelmét a szoptatás jelentőségére a szeretetteljes kapcsolat formálódása szempontjából, az apákat pedig kevésbé szigorú bánásmódra intette (Pukánszky 2004, 39; French, 1998, 53–54; Fináczy 1922, 184).

Az ókori görög nevelési rendszerben az engedelmesség (French 1998, 52), a fegyelmezettség és az önuralom rendkívül fontos nevelési értékeknek számítottak, mégpedig a kalokagathia eszményének elérése érdekében, melynek meghatározó motívuma a testi szépség és az erkölcsi fejlettség (a jóság) egységének elve volt. A kalokagathia csakis a derekasság (areté) erénye révén fejlődhet ki az egyénben, mely pedig a komplex múzsai (irodalmi, művészeti) és gümnasztikai (testi, fizikai) nevelés révén valósulhat meg (Pukánszky 2004, 42; Fináczy 1922, 80). Ennek rendszereként fejlődött ki a klasszikus görög művelődés rendszerét jelentő paideia (Németh 2004, 18), mely a gyermek pszichés-morális karaktere fejlődésének kulturális bázisát nyújtotta. Ez a hellenizmus korában még hangsúlyosabbá vált, hiszen ebben a korban már többé nem a vérségi kötelék jelentette a hellén identitás (a „görögnek lenni”) zálogát, hanem a görög műveltség (nyelv, irodalom, retorikai képzettség) elsajátítása (Hoffmann 2009, 63). Már Isokratés is hangsúlyozta, hogy immár nem állhat az egész társadalom a magas fokú hellén műveltség birtokában, csak az válhat igazán hellénné, aki erőfeszítéseket tesz a komplex műveltség elsajátítására (Hoffmann 2009, 63), melynek

meghatározó eleme felfogása szerint a retorika volt (Hoffmann 2009, 64). Hellén műveltségre elvileg bárki szert tehetett, de a társadalmi rétegződésből fakadóan (lásd Pukánszky 2004, 43) valójában csak kevesen érhatték el a megkívánt magas szintet, melynek megszerzését a gymnasion és az ephebia biztosította (Hoffmann 2009, 63, 64).

A görög nevelés felfogását követve később Plutarkhosz is roppant jelentőséget tulajdonított az értelem kiművelését célzó kitartó gyakorlásnak és szorgalomnak az erkölcsi fejlődés és a jellemformálódás szempontjából, kiemelt figyelmet szentelve az irodalmi alkotások tanulmányozásának (Hoffmann 2009, 74). Ám ő már felhívta a figyelmet a pihenés jelentőségére is, óva intett tehát a növendékek túlterhelésétől (Hoffmann 2009, 74). Ezzel ő már voltaképpen előtérbe hozta az individuuum problémáját (Hoffmann 2009, 74; Fináczy 1922, 186), s nagy hangsúlyt fektetett a családi kapcsolatok jelentőségére, a kölcsönös tiszteletre, valamint a szülők nevelői felelősségére is (Fináczy 1922, 188). Plutarkhosz szemléletének megfogalmazásával egyúttal mintegy retrospektív látéleletet adott a hellenizmus átformálódott gyermek- és nevelésfelfogásáról, mely a gyermekábrázolások tanulmányozása során is roppant szembeötlő.

Gyermekéletrajzok a hellenisztikus szobrászatban

A gyermekek megjelenítésének az ógörög művészetben a késő klasszikus korig – Képhisodotos *Eiréné a gyermek Plútósszal* (Kr. e. 370 k.) és az ő fiának, Praxitelésznek *Hermész a gyermek Dionüszossal* (Kr. e. 330 k.) című márványkompozíciójáig – nem volt számottevő hagyománya. Amforákon, freskókon találkozunk ugyan játszó, illetve testi fenyítés alatt álló gyermekekkel, de ezeken gyermektelen arányokkal, mintegy „miniatürizált felnőttként” kerültek ábrázolásra a kicsik. A gyermekábrázolások a hellenizmus korában kerültek igazán előtérbe, s ekkor vált jellemzővé a gyermeki vonások megjelenítése is, ám ehhez a szobrászatot átható alapvető eszmei tartalom, s ennek nyomán az általános pszichikai beállítottság kellett hogy megváltozzon (lásd Tatarkiewicz 2006). Ahogyan a poliszdemokrácia elorvadásával az irodalomban a Szophoklésznál és Aiszkhülosznál még érvényes egyetemes igazságosságba és fátumba vetett hitet az esetlegesség és véletlenszerűség mozzanata váltotta fel (Hauser 1968, 75), úgy vette át a szobrászatban a kalokagathia eszméjét magában hordó idealizált atléta- és héroszábrázolás harmónián és klasszikus kontrapozton nyugvó ábrázolásmódjának helyét egy szenvedélyes, mozgalmas vizuális nyelv. Az új megjelenítésmód pedig a klasszikus görög embereszmény képlékennyé válását tükrözte, az ezzel együtt megjelenő új társadalmi érzékenységgel együtt.

A poliszdemokrácia megszűnésének, s azzal együtt az egyénnek a közösségtől való elidegenedésének következtében egzisztenciális válság bontakozott ki, melynek következtében jellemzővé vált a legkülönbözőbb társadalmi csoportok, élethelyzetek, lelkiállapotok és életkorok megfigyelése (lásd Tatarkiewicz 2006). E korban élte virágkorát a gyermekábrázolás is, hiszen e korszakban bomlott le az a klasszikus emberideál, melyet az örök érvényű erkölcsi tartalmak bizonyossága táplált, s ennél fogva eszmei gátját jelentette a lényegében – az e korban – a pillanatnyiségénél, befejezetlenségénél, esetlenségénél, gyámoltalanságánál fogva jellemzett gyermekkor (lásd French 1998, 51–52) ábrázolásának. Tehát az etikai relativizmusnak a szofistáknál már tapasztalható, ám a hellenizmus korában elmélyülő gyakorlata kellett ahhoz, hogy az emberléptékű gondolkodásmód nyomán (lásd Hauser 1968, 74) végre polgárjogra emelkedjen a gyermekábrázolás.

A nagy ideálok és bizonyosságok hanyatlásával tehát a figyelem a tünékenység és az érzékiség felé fordult, felértékelődtek az élet közvetlenül érzékelhető aspektusai, ahogyan a gyermekkor témája is a képzőművészetben. A gyermekfelfogás maga pedig életszerűbbé, közvetlenebbé vált, s ahelyett, hogy az eszmék felől közelítették volna meg a gyermeket, mind nagyobb figyelmet szenteltek a gyermeki természet megfigyelésének, a magánéletben és a műalkotásokon egyaránt.

Az átalakuló gyermekszemlélet és az áttételes kulturális utalások a gyermekéletképeken jelentkeznek a leghangsúlyosabban. A hellenisztikus gyermekzsáner egyik legismertebb példája a müncheni Glyptothekben őrzött, 84 cm magas *Libával birkózó kisfiú* című kompozíció⁵³, mely eredetileg bronzszobor volt, de pentelikoni márványból készült római másolat formájában maradt az utókorra. A vélhetően kis-ázsiai görög szobrász munkáján a liba feje modern kiegészítés (Castiglione 1968, 284). A mű stílusjegyei arra utalnak, hogy az eredeti munka a Kr. e. III. század második felében készülhetett; a fej Kr. e. IV. századi előképeket idéz. Plinius *Historia Naturalae* című munkájában a khalkedóni Boethost azonosítja mestereként, ám Castiglione szerint az ő alkotása kacsát fojtogató gyermeket ábrázolt. A zsánerjelenet egy kisfiú és egy liba ádáz küzdelmét mutatja be, amint a kisfiú megpróbálja legyűrni a libát. Miután a Kr. e. III. században élt költő, Hérondasz egy hasonló művet említ Aszklépeion fogadalmi ajándékai között, elképzelhető, hogy e jelenet eredetileg azt kívánta bemutatni, amint a kisfiú az üdvére felajánlott áldozati állatot igyekszik megölni (Castiglione 1968, 285).

⁵³ A kép forráshelye: Castiglione 1968, 232.

Mindenesetre a gyermek és a szárnyas küzdelmének ábrázolása e korban gyakori volt. E bájos párviadal mintha csak a korábbi századok népszerű atlétikai viadalainak paródiáját kívánná nyújtani (Auboyer et al. 1986, 164), e korban ugyanis már csak ironikus felhanggal gondolhattak az emberek az egykor dicsőséges sportra. A kétalakos csoport piramidális, spirálisan körkörös kompozíciója által úgy csúcsosodik ki a két figura küzdelme, akárcsak a hősi tragédiák nagy, pátosztól dagadó jeleneteiben, amelyekben élet vagy halál a tét (Castiglione 1968, 226), gondolva itt mindenekelőtt a *Gall hadvezér és feleségének csoportját* bemutató alkotásra (Kr. e. III. század vége). A pergamoni szobrászat realiztikus alkotása spirális szerkesztésmódja okán nemes, férfias pátoszt hordoz magában (Castiglione 1968, 224), ezzel szemben a libás fiú csoportjából legfeljebb az ezen hősi pátosz fölötti derűs ironia olvasható ki. Hiszen itt nem mondai vagy mitológiai hősök vívják a harcot, hanem „a baromfiudvar hőse” és a fejletlen, párnás testű, bájosan esetlen, éppen hogy járni képes „pufók kisgyerek” (Castiglione 1968, 226). Tehát azáltal, hogy e teljességgel hétköznapi zsánerjelenet a gall csoporthoz és más heroikus csoportokhoz hasonló kompozíciót kapott, e műben szóhoz jut egyfajta ironikus kételkedés a hősi tettek értelme fölött, ezzel együtt hirdelve az individuum mikrouniverzumba való visszavonulásának epikureus eszméjét (lásd Bengtson 2009, 58).

Mindezen túl e mű a kor azon gyermekábrázolásainak sorába illeszthető, melyek azon túl, hogy nagyfokú anatómiai ismeretről tanúskodnak, különös kreativitásra és érzékenységre vall a csontok és izomzatok plasztikus megformálása terén is. Ezt mutatja a gyermek hurkás lábain megfeszülő izmok és jóllakott, kerek pocakján a köldök ábrázolása, illetve a kitartó erőlködés feszült, gúlás kompozícióban történő megjelenítése is (Castiglione 1996, 86). A gyerekkori erőpróbát ábrázoló bukolikus hangú, már-már Theokritosz idilljeinek hangulatát idéző zsánerjelenet elevenségével, közvetlenségével hat, a gyermekkort pedig bájoságánál, esetlenségénél, inkompetenciájánál fogva mutatja be, s egyúttal képes kifejezni a felnőtt társadalomnak a gyermekkori bája iránti érzékenységét (French 1998, 51).

A hétköznapi életből meríti témáját a British Museumban őrzött, *Spinario* (*Tövishúzó fiú*)⁵⁴ néven jegyzett, eredetileg a Kr. e. III. században készült, de ma már csak a Kr. e. II. századból való, római kori márványmásolatáról ismert szobor is (magassága 69 cm, szélessége 40,5 cm, mélysége 35 cm). A mű egy kövön ülő, talpából egy tüskét eltávolítani igyekvő fiút ábrázol; jobb lába erőteljesen hiányos. A sziklán fúrt lyukak egykor egy szökőkút csöveinek adtak helyet (The British Museum é. n. a).

⁵⁴ A kép forrása: The British Museum. https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=460414&partId=1&object=20170&sortBy=imageName&page=1 (2019. jún. 11.)

A mű egy futóverseny utáni jelenetet ábrázol: a megfáradt versenyző leül, hogy kiszedje a versenyzés közben talpába fúródott tüskét; a hellenisztikus szobrászat köréből számos ehhez hasonló jelenet ismerünk (Auboyer et al. 1986, 159). A témából fakadóan a gyermek testi fájdalma kerül előtérbe a győzelem diadalával vagy a versenyzés lendületével szemben, eltávolodva a klasszikus kor atlétaábrázolásainak nemes pátoszától, vagy épp Polükleitosz *Dárdavivőjének* (Kr. e. 440 k.) „igazságot is felülmúló bájától” (Quintilianust idézi Panofsky 1998, 15) egy individualista-naturalista jellegű ábrázolásmód (Hauser 1968, 73) érdekében. A klasszikus embereszmény méltóságteljes voltával való leszámolást jelzi a végtagok szerteágazó elhelyezése (az egymásra vetett lábak, a talphoz rögzített karok) is a klasszikus szobrászat kontraposzt-tartásával, kiegyensúlyozottságot és harmóniát árasztó mozgáshelyzeteivel szemben.

Az alkotás – témájával és kompozíciójával – tükrözi a hellenisztikus birodalmak egyensúlyvesztett állapotát, s érzékelhetővé teszi azt az eszmetörténeti fordulatot, melynek értelmében a közösségi identitás helyére az individuum problémája került. A klasszikus poliszdemokrácia közösségeszményének eltűnésével megszűnt a nagy erőfeszítések mögött húzódó közösségi motiváció, így az ember önnön belső világa felé fordul (Falus 2005), jobban elmélyülve saját testi-lelki fájdalmaiban (Castiglione 1968, 189). A kalokagathia eszményének való megfelelni vágyás nyomában járó összpontosítást itt a szobor háttértörténetét képező futás mozzanata jelenti, a gyötrelmekkel való foglalatoskodást pedig a tüske motívuma teszi érzékelhetővé. E képlet szerint a futás mintegy a múlt klasszikus, közösségi eszményének szimbólumává válik, míg a tövishúzás lesz az egzisztenciális válságtól terhelt jelen létélményének, s egyúttal az individuum problémái felé való fordulás kifejezőjévé.

A *Spinarión* az izmok és inak anatómiailag hű kidolgozása, a lüszipposzi kánon nyomában járó nyúlánk testalkat ábrázolása egyaránt a naturalisztikus jelleg irányába hat. A tövishúzás műveletére való fókuszálást kifejező, s egyúttal zárt, befelé építkező kompozíciót eredményező görnyedt tartás és a feszült tekintet, valamint a szintén a koncentrációt kifejező félig nyitott száj nyomán érzékelhetővé válik a fiú belefeledkezése saját fájdalmába, s ezáltal az az érzésünk támad, mintha csak saját testének börtönébe volna zárva. A klasszikus szobrászat előretekintő atlétaival szemben e fiú tekintete immár nem a befogadóra, hanem saját gyötrelmének tárgyára irányul, kifejezve a fájdalomtól való megszabadulás törekvését, amely mögött már-már az epikureus bölcsélet hatása sejthető, mi szerint a boldogság elérésének feltétele a fájdalom kiküszöbölése vagy leküzdése (Zamarovsky 1980, 309). E figura ahelyett, hogy a klasszikus poliszdemokrácia közösségi embereszményét tükrözné, immár a közösségi élettől elvonult, önnön

problémájára fókuszáló individuum újfajta felfogását hordozza magában, s ez az új emberszemlélet mintha már valóban Epikurosz hatásáról tanúskodna (vö. Bengtson 2009, 58).

E mű tehát egy szűkösnek ható, a külvilágot kizáró individuális mikro-univerzumot jelenít meg, melyben a testi aspektus messze túlnő a lelki-szellemi dimenzión. Ráadásul az anatómiai jegyek tekintetében is távol áll ez az ábrázolás a klasszikus atlétaeszménytől, hiszen például *Kritiosz-kurosz* (vagy *Kritiosz-ephebosz* [Kr. e. 480 k., 86 cm magas]) egyenes testű, büszke tartású, egészséges testfelépítésű győztes ifjú alakjával szemben (lásd Boardman 2007, 132) itt egy magába görnyedt, satnya végtagokkal bíró, vézna, fejletlen fiúcskát látunk, aki még a serdülőkor éveit tapossa, a frontális beállítás nyitottsága helyett pedig mintegy introvertált melankólia lesz rajta úrrá.

A spinario-típus másik híres példája a firenzei Uffizi Galéria által őrzött *Tövishúzó fiú*⁵⁵, mely Lüszipposz hatását mutatja, többek közt az üres térrel való játék, valamint a gyermek előző ábrázoláshoz képest nyúlánkabb testalkata

⁵⁵ A kép forrása: Le Gallerie degli Uffizi. <https://www.uffizi.it/en/artworks/lo-spinario-or-boy-with-thorn> (2019. aug. 24.)

okán (Auboyer et al. 1986, 167). A szobor eredetileg a Kr. e. III. századból való, de a múzeumban őrzött, 84 cm magas változata a Kr. e. I. század végén készült, márványból. Egyik bronzváltozatát a modern időkben először a Kr. u. 12. században találták meg Rómában, de elképzelhető, hogy valójában ez az eredeti mű.

A mű háttértörténete szerint itt is futóverseny utáni jelenetet látunk. A naturalisztikusan kidolgozott, sűrű csigákba rendezett hajviselettel ábrázolt fiú figurájánál itt sem a győzelmen, hanem a fájdalomon van a hangsúly, illetve az attól való megszabadulás törekvésén, amely – a görnyedt testtartás okán – itt is zárt, befelé irányuló kompozíciót eredményez. E mű melankolikus töprengés a hősi tettek, nagy erőfeszítések értelme fölött, de az előző műhöz hasonló hedonista példázat is kiolvasható belőle, melynek tanulságaképpen balgaság a testi erők mindennemű túlzó összpontosítása (Zamarovsky 1980, 309).

Mint láthattuk, voltaképpen az előző jelenetek mindegyike magában hordoz egyfajta, a heroikus erőfeszítések fölött kételkedő magatartást, jelezve a klasszikus embereszmény régóta idejétmúlt voltát. Nincs ez másképp az Artemiszion-fok előtti tengerszakaszban, 1926-ban talált, gyermek lovas ábrázoló bronzszoborral sem, mely immár közvetlenül sportjelenetet ábrázol. Az *Artemiszion-foki gyermek lovas* bronzszobra a Kr. e. II. századból való (Sarti 2007, 276)⁵⁶, feltehető-

⁵⁶ A kép forrása: Sarti 2007, 276.

en Kr. e. 150–146 között készült, s egy elsüllyedt hajó rakományából került elő egy szigorú kori művel együtt (Castiglione 1996, 90). A szobron látható dedikálás alapján feltételezhetjük, hogy a mű egy vagyonos ember isteneknek szánt áldozati ajándékként készülhetett. A művet ma az Athéni Nemzeti Régészeti Múzeum őrzi.

A gyermek testének arányai már Lüszipposz stílusára jellemzőek, ahogyan a portrészzerűnek tetsző, aprólékosan kidolgozott gyermeki arc is, de a ló alakja a maga merev nyaktartásával és hosszú, keskeny fejformájával még a klasszikus kor modelljeit idézi (Sarti 2007, 276). Ugyanakkor „a klasszikus művészet méltóságteljes és kiegyensúlyozottan ritmikus lélegzésével szemben” e mű a pillanatnyiség, az esetlegesség jegyeinél (Castiglione 1996, 91) fogva jellemzett természeti való mimetikus rögzítésének szándékával készült, tehát itt már nem egy eszme tükröztetése, hanem a természeti való nyomán keletkezett benyomás, a lüszipposzi (vagy épp platóni) értelemben vett „látszat” visszaadása a cél (Castiglione 1968, 211). A pillanatszerűség kompozíciós eszközei közül ezen az alkotáson szembeötlő a mű zaklatott felülete, mozgalmassága, dinamizmusa, a „túlhajtottan” heves mozgás, valamint „a tér minden irányába sugárzó centrifugalitás” (Castiglione 1996, 91). A kompozíciót jellemző centrifugális szerkesztés lényege a szoborkompozíció irányából való kitekintés, a szerteágazó mozdulatok megjelenítése, ebből fakadóan pedig a többnézetűség és a körbejárhatóság. Mindebből fakadóan pedig az alkotást egyfajta naturalisztikusan szenvedélyes expresszivitás járja át (Castiglione 1996, 92).

Az ikonográfiai hagyományokat követve a fiatal lovas szőrén üli meg a lábakat kinyújtó állatot, amelynek minden tagja az izmokat, ereket és inakat átható feszültséget teszi érzékelhetővé. Ló és lovasa szélesebben, lendületesen vágtáznak a cél felé, a gyorsaságot jelzi a ló hátracsapott füle, de a levegőbe mintegy belehasító feje is. A fiú láthatóan a ló vékonyába vájja sarkantyúját, így ösztönözve őt nagyobb sebességre; eközben bal kezével meglazítja a gyeplőt, leengedett jobb kezével pedig hátranyúl ostoráért. A gyermek kócos hajtincsekkal borított feje balra fordul, jelezve, hogy a célba érés előtti pillanatokban az ellenséget keresi tekintetével. A fiú viseletét szolgáló övvel megkötött gyapjú khitón „valósággal lobog a sebes vágta keltette szélben” (Sarti 2007, 277).

A lovaglás a klasszikus görög nevelés rendszerében előkelő helyet foglalt el az ifjak által gyakorolt sportok között, s egyúttal ez volt az egyik legfontosabb eleme a nyilvános versenyeknek. A Parthenón frízének lovagló epheboszokat ábrázoló klasszikus részleteivel összehasonlítva feltűnő, hogy az artemiszioni lovas alakja már messze van a klasszikus görög lovas ideáljától, hiszen e fiú sovány testével, vékony tagjaival inkább már zsokének hat, a győzelemre irányuló erőfeszítés okán pedig arca mintegy eltorzul, csapzott hajzata és lihegést mutató

szája a verseny hevét, pillanatszerűségét jelzi. Így a szélesebb vágta lendületében lovával szinte eggyé vált gyermek lovas alakjából kivész mindaz, ami még az örök érvényűnek tekintett értékeket hordozó klasszikus görög szépségesszményt jellemezte (Castiglione 1996, 91). Az idealizált férfitestben összpontosuló klasszikus emberesszmény helyébe itt a mozgás esetlegessége kerül, az örök értékek harmóniája helyébe pedig a véghetetlen mozgás véletlenszerűsége (Castiglione 1996, 92). Ezen az alapon állítható szembe a delphoi fogathajtó bronzszobrának (Kr. e. 478 vagy 474; 180 cm magas) frontálisával és szertartásos merevségével (lásd Boardman 2007, 141) a gyermek lovas szeszélyes ábrázolásmódja.

Ahhoz hasonlóan, ahogyan azt Lüszipposz évszázadokkal korábban megfogalmazta, az artemiszioni gyermek lovas szobrása a fiút olyannak ábrázolta, amilyennek a valóságban látszott a maga érzéki aspektusainál fogva, s nem pedig az alakjához kapcsolható eszmei tartalmak tükrében (Castiglione 1968, 211). E figura – kicsavarodott testtartásánál, körbejárhatóságánál, drapériájának bőséges redőinél és az egész alak mozgalmasságánál fogva (Boardman 2007, 230) – immár a pillanatokban való létezés közegében mozog, messze jár már a „tisza eszmék” ideális világától. Ezáltal pedig előtérbe kerülnek itt a gyermekkor anatómiai, fiziognómiai és pszichés aspektusai (Castiglione 1968, 200), mint amilyen például a fiú csapzott haja és messzeségbe révedő tekintete. Alkotásunkon a gyermek élethűen, egy serdülő arányaival jelent meg, immár magában hordozva a hellenizmus arisztotelészi alapú természettudományos szemléletmódjának tanulságait (Castiglione 1968, 200, 204). A kalokagathia eszményétől való eltávolodást hordozó stílusjegyek ennél már csak a capitoliumi *Ökölvívó* bronzszobrán (Kr. e. III. sz., 1,28 m, Róma, Museo Nazionale Romano) szembetűnőbbek (lásd Siebler 2008, 90).

Ugyancsak a serdülő lét naturalisztikus ábrázolását nyújtja Diphilos *Tegezt hordó fiúgyermek* című 24 cm magas terrakottafigurája⁵⁷, mely már a hellenizmus legvégén készült, Myrinában, a kis-ázsiai Minorban, ma pedig a British Museum őrzi. A mű egy hattyú- vagy lúdfej formát öltő markolatgombbal díszített, nyíllal teli tegezt hordozó, rövid, göndör hajjal, nagy és hangsúlyos szemhéjakkal ábrázolt fiúgyermeket mutat. Ruházatát illetően egy vállán átvetett, vállánál egy levél alakú csattal rögzített, földig érő himationban került ábrázolásra, jobb kezét jobb oldalához tartva, bal kezét mellkasához fogva. A szobor barna agyagból, fehér mészből készült, a fiú himationján rózsamész figyelhető meg, a bőrön pedig narancssárga festékmaradvány. A mű hátán Diphilos szignatúrája látható (The British Museum é. n. b).

⁵⁷ A kép forráshelye: The British Museum. https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?assetId=363208001&objectId=460450&partId=1 (2019. jún. 11.)

A tegezshordozó fiú lépő mozdulatban került ábrázolásra, oldalra biccentett fejjel; mozgásának és tekintetének iránya egymással ellentétes, mintha csak egy figyelmét elvonó eseményt kémlelne. A fejnek a test tengelyétől való kitérése fokozza a mű elevenségét, pillanatszerűségét, érzékeltetve a gyermekkor valóságát. A fiú alakja a lüszipposzi arányok szerint került megszerkesztésre, így figurája nyúlánk, amit egybefüggő ruházata csak hangsúlyosabbá tesz. A ruha felületén kevés a ránc, ám a két láb között a mozgás hatására keletkező redők hangsúlyosak, fény-árnyék hatást eredményeznek, kiemelik a mozgás aktusát.

Testének nagy része takarásban van, ám lába mezítelen, ezzel érzékeltetve szegénységét, természetközeli életmódját, és így hangsúlyozva a vándorlás tényét. A gyermek arcvonásai nagyobb, serdülőkorú fiút sejtetnek, tekintete kissé fásult, a mindennapi élet szüsziphoszi ritmusába való beletagolódást, beletörődést érzékelteti. A mű a hellenizmus bukolikus költészetének hangulatát és tematikáját idézi, gondolva itt például Theokritosz költeményeinek atmoszférájára.

Szintén a hellenisztikus szobrászat aprólékosan kidolgozott, naturalisztikus gyermekábrázolásai közé tartozik a budapesti Szépművészeti Múzeum által őrzött *Kisfiú asztragalossal* című 101,8 cm magas márványszobor⁵⁸, annak ellenére, hogy e mű már a Kr. e. I. század utolsó negyedére tehető. A gyermek meghatározatlan, kétértelmű mozgáshelyzete Lüsziposzt idézi, ahogyan testének arányai is.

A kisfiú testével a jobb oldalánál elhelyezkedő fatörzshöz simul. Bár e mozzanatot Praxitelész Hermészének fatörzshöz támaszkodását idézi, a gyermek itt ahelyett, hogy külső támasztékot keresne a térben, a fatörzs oldalához simul, ez pedig leginkább a gyermekkor természetközeli létállapotára utal. A művész a gyermeki psziché iránti fokozott érzékenységgel ábrázolja, amint a fiú játékosan végigtapogatja a fatörzs oldalát: így ismerkedik ő a természettel. Ugyanakkor a mű konkrét játéktevékenységre is utal, hiszen a mellkasához szorított

⁵⁸ A kép forráshelye: Szépművészeti Múzeum. <https://www.szepmuveszeti.hu/mutargyak/kisfiu-astragalossal/> (2019. jún. 11.)

asztragalosz (a juh vagy a kecske hátsó lábaiban található csigacsont) az ókori görögök kedvelt játéka volt, melyet kockajáték (csúdözés) céljából használtak (Rózsa–Szigeti 2018, 78–79).

A gyermek kissé pufók felsőteste, pufók arca, széles orra, sűrű, csigákba rendezett hajfürtjei gyermekded vonásokat jeleznek, felhíva a figyelmet a korabeli társadalomnak a gyermekkor sajátos vonásainak rögzítésére irányuló erőfeszítésére, mely pedig a gyermekhez fordulás társadalmi méretű mozzanataról tanúskodik (Pukánszky 2004, 39; French 1998, 53–54; Fináczy 1922, 184). A fiú testhelyzete kissé bizonytalan, némi elmozdulást jelez a fatörzshöz képest, fejét oldalra biccenti, jelezve a gyermeki érdeklődés elevenségét, s egyúttal a pillanatszerűség benyomását kölcsönözve a szobornak. Végül a kisfiú gömbölyded testének formálhatónak tetsző végtagjai felidézik a görög nevelésfelfogás azon felfogását, mely szerint a gyermek testének alakíthatóságának analógiájára a gyermek egész lénye is formálható – ily módon, az anatómiai jegyek érzékletes kidolgozása révén hordozza magában e mű a nevelhetőség klasszikus, a hellenizmus korában is továbbélő eszméjét az abból fakadó tudatlanság és ártatlanság toposzával együtt (French 1998, 51).

Összefoglalás

A hellenizmus korának megnövekedett számú gyermekábrázolásai a gyermekkor anatómiai-fiziognómiai vonásainak természetes részletekben gazdag megjelenítését nyújtják, tanúskodva a kor gyermekség iránti fokozott érdeklődéséről. Az új korban a klasszikus korszak állandóságélménye által áthatott emberképével szemben a pillanatnyiség közegében mozgó ember természeti volta került előtérbe, így a javarészt érzéki vonatkozásainál fogva definiált gyermekkor ábrázolása is e korban prosperálhatott. Az írásunkban áttekintett gyermekéletrajzok azon túl, hogy a kor gyermekszemléletét közvetítik, magukban hordoznak bizonyos, a korszakra jellemző kulturális utalásokat, képesek megfogalmazni a kor egzisztenciális válságtól terhes hangulatát, időnként pedig rávilágítanak az új emberképet jellemző, olykor némi derűtől sem mentes felszabadultságélményre is. A *Spinario* és a *Gyermek lovas* például mintha egy letűnt történeti kor győzelemeszményének mondana búcsút, rávilágítva a kor individuumának gyötrelmeire és fájdalaira, illetve a fájdalomtól való megszabadulás epikureus kívánalmára, a *Libával birkózó kisfiú* alakja – egy, a spirális kompozíciójánál fogva felmerülő markáns művészettörténeti analógia okán – pedig ironikus kulturális utalás a kor és a korábbi korok hősi eszményeire. Mindenesetre a kor gyermekábrázolásai nem pusztán a gyermekkorról szólnak, hiszen önmagukon túlmutatva képesek rávilágítani bizonyos korszakos jelentőségű, átfogó érvényű narratívákra is.

Irodalom

- Auboyer, Jeannine és munkatársai. 1986. *A művészet története: Az antik világ*. Budapest: Corvina.
- Bengtson, Hermann. 2009. *A hellenisztikus világkultúra*. Szeged: JATEPress.
- Boardman, John. 2007. *Görög művészet*. Budapest: Glória.
- Castiglione László. 1968. *Görög művészet*. Budapest: Corvina.
- Castiglione László. 1996. *Hellénisztikus művészet*. Budapest: Corvina.
- Endrődy-Nagy Orsolya. 2015. *A reneszánsz gyermekképe: A gyermekkép reneszánsza 1455–1517 között Európában. Ikonográfiai elemzés*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Falus Róbert. 2005. *Az antik világ irodalmi*. Budapest: Neumann Kht. <http://mek.niif.hu/04700/04714/html/index.htm> (2019. aug. 12.)
- Fináczy Ernő. 1922. *Az ókori nevelés története*. Budapest: Hornyánszky Viktor.
- Fox, Robin Lane. 1996. A hellenisztikus kultúra és irodalom. In Boardman, John–Griffin, Jasper–Oswyn, Murray: *Az ókori görögök és rómaiak története*. 355–382. Budapest: Maecenas.
- French, Valerie. 1998. A gyermek hatásának története: ókori mediterrán civilizációk. In *A gyermekkor története – szöveggyűjtemény*, szerk. Vajda Zsuzsanna–Pukánszky Béla. 42–66. Budapest: Eötvös József Kiadó.
- Hauser, Arnold. 1968. *A művészet és az irodalom társadalomtörténete. 1*. Budapest: Gondolat.
- Hegyí Dolores–Kertész István–Németh György–Sarkady János. 2002. *Görög történelem a kezdetektől Kr. e. 30-ig*. Budapest: Osiris.
- Hoffmann Zsuzsanna. 2009. *Antik nevelés*. Veszprém: Iskolakultúra.
- Long, Anthony Arthur–Sedley, David N. 2014. *A hellenisztikus filozófusok*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Németh András. 2004. Az ember – és „világának” változásai. In Németh András–Pukánszky Béla. *A pedagógia problémátörténete*. 11–98. Budapest: Gondolat.
- Panofsky, Erwin. 1998. *Idea: Adalékok a régebbi művészetelmélet fogalomtörténetéhez*. Budapest: Corvina.
- Pukánszky Béla. 2004. Fejezetek a gyermekkor és a családi nevelés történetéből. In Németh András–Pukánszky Béla. *A pedagógia problémátörténete*. 259–330. Budapest: Gondolat.
- Rózsa Zoltán–Szigeti Judit. 2018. A pénz nem játék, vagy mégis? *Határtalan régészet* 3 (1): 78–80. http://epa.oszk.hu/03200/03255/00005/pdf/EPA03255_hatartalan_regeszet_2018_1_078-080.pdf (2019. jún. 11.)
- Sarti, Susanna. 2007. *Görög művészet*. Budapest: Corvina.
- Siebler, Michael. 2008. *Görög művészet*. Budapest: Vince.
- Swiderkowna, Anna. 1981. *A hellenizmus kultúrája*. Budapest: Gondolat.
- Tatarkiewicz, Władisław. 2006. *Az esztétika alapfogalmai*. Budapest: Kossuth Kiadó. https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_654_tatarkiewicz/adatok.html (2019. jún. 28.)

Támba Renátó. 2017. *Gyermekkor a vásznanon: A dualizmuskori gyermekszemlélet az alföldi iskola festészetében*. Budapest: Storming Brain.

The British Museum. (é. n. a). The Spinario. *The British Museum*. https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=460414&partId=1&object=20170&sortBy=imageName&page=1 (2019. jún. 11.)

The British Museum. (é. n. b). Figure. *The British Museum*. https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?assetId=363208001&objectId=460450&partId=1 (2019. jún. 11.)

Zamarovsky, Vojtech. 1980. *A görög csoda*. Budapest: Madách.

Renato TAMBA

PREDSTAVLJANJE DECE U HELENISTIČKOJ GRČKOJ SKULPTURI

U ovom radu nastojim da pružim presek predstavljanja dece u helenističkom grčkom vajarstvu, s namerom da pomoću metodoloških sredstava ikonografije u istoriografiji detinjstva ukažem na idejne i društvenoistorijske motive koji izražavaju tada nastajuću sliku o čoveku i provlače se kroz umetnička dela, kao i na specifične obrasce poimanja deteta koji se očitavaju u delima. Tokom istraživanja jednako su uzeti u obzir idejni, društvenoistorijski, umetnički i aspekti istoriografije detinjstva, stoga je pre svega bilo neophodno odrediti istorijske okvire relevantne za temu ovog rada. Cilj istraživanja je da pruži sveobuhvatnu sliku o predstavljanju deteta u datoj epohi, da istovremeno osvetli ikonografska i ikonološka značenja koja se očitavaju delima, zatim da ukaže na idejna značenja skrivena u delima kao i na kulturne reference, budući da ova dela nadilazeći tematiku detinjstva reflektuju pitanja tadašnjeg vremena otvorenog ka egzistencijalnim pitanjima, i u krajnjoj liniji prate put etičkog relativizma.

Ključne reči: helenizam, poimanje deteta, individualističko-naturalističko predstavljanje, spinario, efebos

Renátó TÁMBA

REPRESENTATIONS OF CHILDREN IN THE HELLENISTIC GREEK SCULPTURE

In this paper, I attempt to provide a cross-section of the representations of children in Hellenistic Greek sculpture with the aim of pointing out ideological and socio-historical motives through the methodological means of iconography in the historiography of childhood that express the then-emerging image of man, and flow through works of art, as well as specific patterns of understanding of the child that are noticeable in those artworks. During the research, ideological, socio-historical, artistic and aspects of childhood historiography were equally taken into account, therefore it was first and foremost necessary to determine the historical frameworks relevant to the topic of this paper. The aim of the research is to

provide a comprehensive picture of the representation of the child in the given era, at the same time pointing at the iconographic and iconological meanings seen in the works, then to point out the ideological meanings hidden in the works as well as the cultural references, since these works go beyond the subject of childhood to reflect questions of the time open to existential issues, and ultimately follow the path of ethical relativism.

Keywords: hellenism, understanding of the child, individualistic-naturalistic representation, spinario, ephebos

LAJOS Katalin

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem
Csíkszeredai Kar
Humántudományok Tanszék
Csíkszereda, Románia
lajoskatalin@uni.sapientia.ro

FORDÍTÁS ÉS KÖZELÍTŐ TÖRTÉNELEMKÉPEK⁵⁹

Erdély képe két mai román történetíró munkáiban

Prevod i približavanje predstava o istoriji

Predstava o Transilvaniji u radovima dva savremena rumunska istoričara

Translation and Approaching Images of History

*The Image of Transylvania in the Works of Two Contemporary
Romanian Historians*

Az egyes közösségeknek, csoportoknak egymásról és önmagukról kialakított és forgalmazott kollektív képzeinek a létrejöttét, az identitásnak és a Másikkal szembeni viszonyulásnak a kérdéseit vizsgálja az összehasonlító imagológia, ami részben interdiszciplináris módszer, részben önálló tudományágnak is tekinthető. A történelemtudomány a maga diskurzusával szintén forgalmazhatja, alakíthatja ezeket a kollektív képzeteket, s azáltal, hogy nem csak a szűk szakmai közösség érdeklődésére tarthat számot, pozitív és negatív módon befolyásolhatja ezeket a hagyományos imázsokat. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy az 1989-es romániai fordulat után tematizálódik-e a történészek között az, hogy milyen kép is forgalmazódik a két történetírásban a román és magyar nép történetéről (és magáról a népről), illetve azt is elemzem, hogy a történelemtudományi munkák fordításai hogyan járulnak/járuhatnak hozzá a két nemzet történelemképének közelítéséhez. Elemzésem fő tárgyát a magyar fordításban 2000 után megjelent jelentősebb román történelemtudományi munkák szövegelemzése képezi.

Kulcsszavak: imagológia, hungarológia, történelem, fordítás, kultúráközvetítés

⁵⁹ A tanulmány a 2016-os pécsi Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson elhangzott előadás szerkesztett, aktualizált változata.

Bevezető

A történelem sokarcú fogalom, nehezen hagyja magát definíciókba zárni, koronként, irányzatonként, diszciplínánként, sőt szerzőnként változhat, hogy mit tartanak fontosnak a történelem fogalmában, milyen oldaláról közelítik meg ezt a nagyon képlékeny jelenséget. Ki az, aki a történelemmel foglalkozhat? Ha csak azokat a tudományág-megnevezéseket tekintjük, amelyek utótagként tartalmazák a „történet” szót (politika-, kultúr-, filozófia-, irodalom-, nyelv-, hajózás-, mentalitástörténet, nemzetközi kapcsolatok története, bármilyen tudomány története stb.), láthatjuk, hogy mennyire szerteágazó azoknak a szakembereknek a sora, akik a történelem valamelyik aspektusával foglalkoznak.⁶⁰ Ilyen jellegű kutatási terület az imagológia is, mely az egyes népek, népcsoportok, közösségek egymásról kialakult és forgalmazott képét vizsgálja nemcsak a szinkroniában, hanem a diakroniában is. Így bárki, aki valamilyen tudományterülettel foglalkozik, kapcsolatba kerülhet (és gyakran ez a kapcsolat elkerülhetetlen) az adott terület és az érintkező tudományterületek történetével.

A történelem azonban nemcsak tudományos vizsgálatok tárgyát képezi, hanem a hétköznapi ember életének is része, a személyes élet, illetve a család történetén kezdve az őt körülvevő szűkebb és tágabb, formális és informális vagy nonformális közösségek történetén és az általuk forgalmazott történeteken és történelmeken keresztül behálózza életünket. A történelemről szóló szövegek pedig a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is számot tarthatnak, egy-egy tudományos munka témája, megközelítésmódjának hozzáférhetősége, gördülékeny stílusa és szerencsés időzítése akár bestsellerré is avathat egy ilyen könyvet.

A Sapientia Egyetem Humántudományok Intézetében működő imagológiai kutatócsoport az elmúlt években számos területen vizsgálta a nemzetek, etnikai csoportok egymásról kialakított képeit, de céljának tekinti azt is, hogy az imagológiai szakirodalom fontosnak ítélt szövegeit, tanulmányait lefordítsa, és magyarul is hozzáférhetővé tegye. Így került sor arra, hogy több kollégámmal együtt egy fordításokat tartalmazó gyűjteményes kötetbe Sorin Mitu egyik könyvének fejezetét lefordítsam. A fordítás során merült fel a kérdés, hogy ha elfogadott tény, hogy a fordítás nemcsak nyelvi, hanem kulturális közvetítés is, akkor ez fokozottan érvényes a történelmi munkák fordítására, és talán érdemes lenne vizsgálni, hogy az utóbbi évtizedek román és magyar történelemtudományi munkái között fedezhető-e fel valamiféle közeledés, illetve ha igen, ez

⁶⁰ És ekkor még nem beszéltünk azokról a tudományokról, amelyek előtagként tartalmazzák a kifejezést, illetve amelyek nem tartalmazzák, de egyértelmű, hogy érvényesül bennük a történelmi szempont: történelmi nyelvtan (és a nyelvtani részterületek különálló története: történelmi hangtan stb.), néprajz, szociológia stb.

tükröződik-e a történettudományi művek egymás nyelvére történő fordításában. A román és magyar nyelv közös hátránya ugyanis, hogy kelet-európai kis nyelvekként a csak ezeken a nyelveken megszülető tudományos termés elszigetelt marad, ha tehát valaki ki akar ebből törni, akkor vagy idegen nyelven írja a munkáit, vagy gondoskodik ezek lefordíttatásáról, vagy pedig olyan témát érint oly módon, hogy az felhívja magára a külföld érdeklődését, és lefordítják.

Ha a román történelemtudományi szerzők idegen nyelven megszületett tanulmányait és az azokban használt bibliográfiát nézzük, akkor látjuk, hogy a szövegeiket javarészt franciául írják, vagy franciára fordítják, illetve a francia nyelvű bibliográfia dominál. Még az utóbbi években is viszonylag ritka az angol nyelvű tétel. A magyarban a német nyelv uralkodik, az utóbbi időben mind a fordítás nyelveként, mind pedig a bibliográfiák tételeiben egyre nagyobb hangsúlyt kap az angol nyelv, a francia pedig szinte teljességgel hiányzik. Kissé talán éppen az erdélyi tudósok esetében áll másként a helyzet: itt román oldalon is meg-megjelenik a német nyelv, illetve a fiatal generáció tagjai egyre gyakrabban használják az angolt mint közvetítő nyelvet.

A fordítás eredményeként megszületett történettudományi munkák fordítás-tani elemzése egy lehetséges kutatási irány, izgalmas lenne azt megnézni, hogy a szerző és fordító kulturális és tudás-, illetve meggyőződésbeli különbségei hogyan befolyásolják a fordítást, ebben a dolgozatban azonban erre nem vállalkozom.⁶¹

A közeledés másik feltétele meglátásom szerint a forráskezelés, módszertan, elméleti keret terén létező közös alap. Más tudományterületeken is, de a történelemtudományban különösen nehéz párbeszédet folytatni, ha ezeket a kérdéseket nagyon másként látják képviselői. Érdemes talán megnézni azt is tehát, hogy azok a román és magyar szerzők, akiknek műveit lefordították a másik nyelvre, milyen mértékben állnak közel egymáshoz a módszertan területén.

A román és magyar történetírásnak közös és gyakran vitákat, nézeteltéréseket, konfliktusokat kiváltó témája Erdély története, illetve ritkábban a másik ország egészében vett történelmére vonatkozó tanulmányok. Első pillantásra úgy tűnik, hogy azokat a történelemtudományi munkákat fordítják le egymás nyelvére, melyek egybevágóan a célnyelvi ország történelemszemléletével, mintegy azt alátámasztandó, hogy a másik ország tudósai között is vannak hasonlóan gondolkodók. A más nézőpontot valló munkák vagy nem kerülnek a célnyelvi olvasóközönség elé, vagy nagy vitát kavarnak a szakmabeliek között, ami akár a sajtóban is megjelenhet, de a vitás művet továbbra sem fordítják le.

⁶¹ Elsősorban tankönyvfordítások kapcsán van olyan tapasztalat, hogy a román nyelvű történelemtankönyvek magyar fordítója megváltoztatja a román forrásnyelvi szöveg egyes elemeit, hogy a (magyar) történelmi hitelességhez közelebb kerüljön a célnyelvi szöveg. Ezeket a módosításokat tiltja a tanügyminisztérium, a román nyelvű tankönyveket, köztük a történelemtankönyveket is, változtatás nélkül kell lefordítani a kisebbségek nyelvére.

A történelemtudományi munkákról-vitákról szóló sajtóvisszhang nem csupán szakmai közönség elé jut el, hanem a tágabb olvasóközönséghez is, így alakítja azt a képet, amit az egyes közösségek gondolnak a másik közösség hozzáállásáról, szándékairól, hiteiről és meggyőződéseiről. Ez természetesen alakítja a másiról kialakult képet, valamint azt, hogy mit gondolunk, milyen kép él rólunk a másik közösségben.

Kutatócsoportunk azért gondolta fordításra érdemesnek Sorin Mitu *Transilvania mea* című könyvének két fejezetét, mert részben elméleti szinten is kötődik az imagológiához (lásd az *Összehasonlító imagológia: egy összefoglaló tudományág terve* című fejezetet Pieldner Judit és Tapodi Zsuzsa fordításában), másrészt egyes fejezetei (például az *Erdélyi barátok és ellenségek: románok, magyarok és egymásról alkotott képük* című fejezet, melyet én fordítottam)⁶² számunkra meglepő módon⁶³ egybevágnek elképzeléseinkkel, megerősítenek bennünket abban, hogy van lehetőség a közös gondolkodásra. A fordítás létrejöttének indítékai, motivációi között tehát a módszertani és tartalmi szempontok egyaránt megjelentek, és ez valószínűleg így van más történettudományi munkák fordításának esetében is. Jelen tanulmányban arra fektetem tehát a hangsúlyt, hogy melyek azok a sajátosságok, melyek a kiválasztott történészek munkáit magyar fordításra érdemessé, izgalmassá, és a két kultúra történelemszemlélete közötti hídszerep betöltésére alkalmassá teszi őket.

Románia történelme a magyar történetírásban, Magyarország történelme a román történetírásban

Az, hogy egy ország történelme hogyan jelenik meg egy másik ország történetírásában, sok mindent elárul e két ország egymáshoz való viszonyáról, földrajzi és történelmi, valamint ideológiai közelségükről-távolságukról. Szomszédos országok esetében nyilvánvaló, hogy ez a távolság jóval kisebb, mint egymástól távol eső országok esetében, és jóval nagyobb az érintettség – akár pozitív, akár negatív értelemben.

Megvizsgáltam, hogy 1989 után tematizálódik-e történészek között az, hogy milyen kép is forgalmazódik a két történetírásban a másik nép történetéről (és magáról a népről), mi ennek az alakulástörténete, ideológiai és tudomány-módszertani háttere. Két ilyen munkát emelnék ki, egyet a magyar, egyet pedig a román történelemtudományból. Magyar részről Bárdi Nándor plenáris előadását említeném a 2016. április 28–29-én tartott nagyváradi RODOSZ konferencián

⁶² Mindkét tanulmányfordítás megjelenési helye: Tapodi (szerk.) 2016.

⁶³ Mikor azt mondom, hogy „meglepő módon”, akkor természetesen arra az előítéletre utalok, mely a román történetírással szemben él a magyar köztudatban.

(a konferencia címe: *Új kihívások és válaszok az erdélyi történelemkutatásban*, az előadás címe pedig *Erdély, Románia és a romániai magyar kisebbség történetével foglalkozó 1989 utáni magyar nyelvű szakirodalom nagy témái és a kutatási programok* – az interneten elérhető bemutató rövid címe: *A XX. századi magyar történetírás Románia-képe*) (Bárdi 2016). Ebben az összefoglalásban az előadó bemutatja a XX. századi magyar történettudomány Romániával kapcsolatos alkotásait periódusonként, témánként, iskolánként és irányatonként, beszél az értelmezési keretéről és intézményi feltételekről. Ebből egy olyan kép rajzolódik ki, melyből az látszik, hogy a magyar (és itt magyarországi és erdélyi magyar egyaránt értendő) történetírás Romániával kapcsolatos műveiben jelentős helyet foglal el a romániai magyar kisebbség kérdésköre, és csak ezzel kapcsolatban értelmeződik az elsősorban erdélyi románság történetének témája. Hat munkát említ, melyek kimondottan a román történelemmel kapcsolatosak, és magyar szerzők tollából származnak.⁶⁴ Az előadó a plurális hagyományok kapcsán említi azokat a témákat és jelenségeket, melyek közösek-hasonlóak a két nép történelmében és történetírásában, többek között azt, hogy mindkét irányból megindult a nemzeti mítoszoknak és karakterológiáknak a lebontása, román oldalon Sorin Mitu és Lucian Boia nevét említi, magyar oldalon Trencsényi Balázsét.⁶⁵

A román történetírás Magyarország-percepciójáról Marius Turda és Constantin Iordachi ír átfogó és tematikus bibliográfiával zárt tanulmányt (Iordachi–Turda 2000). Ez a szöveg Bálintfi Ida és Bálintfi Ottó fordításában a *Regio* folyóiratban jelenik meg magyarul. Románul ugyanebben az évben jelent meg a marosvásárhelyi *Altera* folyóirat októberi számában – érzékelhető tehát, hogy a közös téma, illetve a közelítés szándéka rövid időn belül elvezet a másik nyelven történő publikáláshoz. A szerzők véleménye szerint a kommunizmus bukása után bekövetkező változások ellenére sem változott lényegesen az ebben a régióban levő országok egymásról alkotott képe, ezeket továbbra is a mítoszok és előítéletek határozzák meg. Miközben a kilencvenes évek elején tapasztalható konfliktusos viszonyt az évtized végére a politikai megbékélés és együttműködés váltotta fel, a két ország közvéleményében továbbra is a korábban kialakult képek élnek tovább. „Bejáratott közhelyek, előítéletek és kölcsönös megbélyegzések élnek tovább a kollektív emlékezetben, a közbeszéd – sőt ami még inkább figyelemre méltó – a történészek szakmai diskurzusában is” –

⁶⁴ A Bárdi által elemzett történelemtudományi munkák a következők: Gáldi–Makai 1941; Hunya et al. 1990; Raffai 1989; Miskolczy–Trócsányi 1992; Szász 1993; Balogh 2001.

⁶⁵ Érdekes, ugyanakkor érthető és várható volt, hogy Trencsényi válogatott bibliográfiájában olyan román szerzőkkel közösen szerkesztett könyvek szerepelnek, akik a mai román történetírás kiemelkedő (néha pedig vitatott) alakjai, és éppen az általam is vizsgált közeledést segítik munkájukkal: Sorin Antohi, Dragoș Petrescu, Cristina Petrescu, Marius Turda és Constantin Iordachi.

mondják a bevezetésben (Iordachi–Turda 2000, 130). A szerzők feltárják a téma historiográfiai kontextusát, és három román történész románok történetét összefoglaló művét mutatják be annak illusztrálására, hogy milyen típusú történelmi attitűdök érvényesülnek ezeknek a műveknek a Magyarország-képében. Következtetésük, hogy ez a kép e művekben felszínes, és érzékelhető, hogy nincs egyetlen román nyelvű *Magyarország története* könyv sem, melyre hivatkozni lehetne. Az 1986-ban nagy vihart kavart *Erdély története* könyvet sem fordította le senki románra, a Magyarországról szóló történelmi diskurzus pedig Erdélyre korlátozódik (Iordachi–Turda 2000, 135).

A XX. század utolsó évtizedének vége felé körvonalazódó legújabb irányzat képviselői (akik nem csupán egy generációhoz tartoznak), vizsgálják immár a román történettudomány elméleti elmaradottságát, a faktológiához való ragaszkodását, a nyugati történetírás irányzataival való párbeszéd hiányát. Ez az új beszédmód megjelent a tankönyvekben, a médiában és a politikai vitákban, de mindannyiszor nagy ellenállásba ütközött a történelem nacionalista szemléletének hívei között⁶⁶ (Iordachi–Turda 2000, 138). A 2000-ben végzett áttekintés következtetése, hogy a román–magyar politikai megbékélés (ami erre az időpontra jellemző volt, ma már kérdéses, hogy ez mennyire van így) nem hozta el a két ország historiográfiai megbékélését, hogy a nacionalista kánontól eltérő szemléletmódú tudósok nehezen tudnak érvényesülni a tudományosság igazán jelentős terein, például az egyetemeken. Nem valósult meg a román történetírás reformja elméleti szinten sem. A két ország egymásról alkotott képét a történelemtudományi munkákban továbbra is a nacionalista szemlélet uralja, bár megjelentek a mítoszokat, sztereotípiákat, előítéleteket lebontani kívánó megközelítések is, ugyanakkor léteznek a század végén olyan fiatal értelmiségi csoportok, akiknek kutatási tervei és értelmezési módjai azt sugallják, hogy van remény ennek a tudománynak a megváltozására (Iordachi–Turda 2000, 140–142).

Novák Zoltán Csaba 2016 márciusában a *Székelyhonban* megjelent interjújában hasonló következtetésre jut a jelen történelemtudományát illetően, nem sok változott tehát a 2000 óta eltelt 16 esztendőben sem e téren.⁶⁷

⁶⁶Lásd Sorin Mitu szerkesztésében megjelent XII. osztályos *Románia történelme* című tankönyvet (*Istorie. Manual pentru clasa a XII-a*), ami óriási botrányt keltett a román médiában.

⁶⁷Novák a román Akadémia marosvásárhelyi Gheorghe Sincai társadalomtudományi kutatóintézetének munkatársa a fiatal történészgenerációhoz tartozik, és úgy gondolja, hogy az az elmozdulás, ami a történelemtudomány jelenében tapasztalható, néhány kérdésben részben annak tulajdonítható, hogy van közeledés, egyre rendszeresebbnek mondható a kommunikáció a fiatal román és magyar történészek között, ez a generáció kölcsönösen megfordul egymás intézményeiben továbbképzések, doktori és posztdoktorális tanulmányaik során. Továbbra is kérdés marad ugyanakkor, hogy ezek a klasszikus és dogmatikus román történelemtudomány határait átlépő megközelítések mikor kerülnek be a köztudatba (például az oktatásba).

Történelem és imagológia két jelenkori román történész műveiben

Térjünk át tehát az általam vizsgált két román történész történelemképére, Magyarországhoz, Romániához és benne Erdélyhez való viszonyára, arra, hogy milyen reakciót váltanak ki munkájukkal, és ez megnyilvánul-e, s ha igen, hogyan abban, hogy milyen nyelvekre fordítják őket. Lucian Boia 1944-ben született Bukarestben, tehát az idős történésznemzedékhez tartozik, műveivel, értelmező módszereivel, témáival és nem utolsósorban stílusával kivívta a „sztártörténész” státust, műveit angolra, németre, franciára, magyarra, spanyolra, szlovákra fordították. Mégis Sorin Mituval kezdeném az eszmefuttatást, aki ugyan a fiatal generációhoz tartozik (1965-ben született Aradon), de jelen tanulmány szempontjából elsőbbséget élvez, hisz az ő munkája kapcsán jutottam a témához.

A Sapientia EMTE Humántudományok Tanszéke által két évente szervezett imagológiai témájú konferenciák kiindulópontja az összehasonlító irodalomtörténet volt, azt vizsgálták a konferenciák résztvevői, hogy mi módon jelenik meg a románok képe a magyar irodalomban, illetve a magyarok képe a román irodalomban. A két nyelvű konferenciák azt is feltételezték, hogy egymás szakirodalmának ismeretében tárjuk fel ezeket a kérdéseket. Ekként jutottunk el Andrei Oișteanu román és magyar nyelven egyaránt megjelent könyvéhez, mely a képzeletbeli zsidó témáját dolgozza fel (Oișteanu 2001; 2005).⁶⁸ Ugyanekkor találtunk rá Sorin Mitu könyvére (Mitu 2006), ami vállalt szubjektivitásával, Erdélyt érintő témájával, a vonatkozó nemzetközi szakirodalom ismeretével és használatával, tudatosan érvényesített imagológiai szempontjaival hasznos eszköznnek bizonyult kutatócsoportunk számára. Úgy gondoltuk ugyanakkor, hogy stílusa, olvasmányossága is érdemessé teszi, hogy a románul nem tudó magyar (szakmabeli és a téma iránt érdeklődő „laikus”) közönség számára is közvetítsük ezt a könyvet.⁶⁹ A két (típusú és nyelvű) közösség egymáshoz való közeledésében ugyanis játszhat szerepet az, hogy teljes terjedelmében olvashatnak anyanyelvükön olyan történelemtudományi szövegeket, melyek kiegyensúlyozottan, szakszerűen közelítenek meg egy olyan témát, mely a román–magyar történetírás ütközőfelülete hosszú évtizedek (lassan század is mondható) óta.⁷⁰

⁶⁸ Oișteanu könyve eredetileg 2001-ben jelent meg, azóta több kiadást is megért (2005-ben szintén a Humanitas, 2012-ben a jászvásári Polirom Kiadó adta újra ki), 2005-ben a Kriterion Kiadónál jelenik meg magyarul, Hadházy Zsuzsa fordításában.

⁶⁹ A 2016-os előadás óta megjelent Mitu könyve teljes fordításban: Sorin Mitu. 2018. *Az én Erdélyem: Történetek, mentalitások, identitások*. Ford. Sebestyén Mihály. Marosvásárhely: Mentor Könyvek.

⁷⁰ Alina Mungiu-Pippidi jegyzi meg 1999-ben, hogy „melyik az a tárgykör, amely mindannyiunkban a legprimitívebb érzéseket hozhatja felszínre, ha nem Erdély? E régió a két nemzet politikai vitájának, valamint nemzet- és azonosságépítő törekvéseinek szíve, amelytől mindannyiunk önbecsülése függ” (Mungiu-Pippidi 1999, 11–12).

A könyv egy tizenegy oldalas bevezetőben tárgyalja a szerző érintettségét, személyes viszonyát a témához (milyen értelemben „az én Erdélyem” az, amiről szó lesz), hozzáállását a történelemtudományi trendekhez-irányzatokhoz, az osztrák–magyar uralom hatását az erdélyi kultúrára, családi hagyományainak Kelethez és Nyugathoz való viszonyát, illetve személyes intellektuális utazását a román nacionalizmustól (mely meghatározta gyermekkorát) az intellektuális értelemben vett liberalizmusig. A román humán tudományokban szokatlan ez a fajta önreflexív hozzáállás a kutatás témájához. Miután elmondja, hogy a könyv egyes fejezetei mit tartalmaznak, kitér a magyar személynevek helyesírására, melyben „a nyelvtani udvariasság jegyében” és az erdélyi román helyesírás hagyományaihoz híven a családnév megelőzi a keresztnévet. Ilyen bevezetés után természetesen azt érzi-érezheti a románul tudó magyar olvasó, hogy itt nemcsak a szerző, hanem az olvasó, a magyar olvasó Erdélyéről is szó lesz, és ez üdítően hat a román történelemírásról élő előítéleteink között.

Hogy ízelítőt nyújtsak a fordítandó könyv szerkezetéről: hat fejezetből áll, melyben az első a történetírói diskurzus Romániában releváns témáit vizsgálja, és itt idézi az e témával kapcsolatos szakirodalmat: a történész és történelemtudomány státusát értelmező munkák között az általam is említett szerzők és munkáik is szerepelnek: Sorin Antohi, Constantin Iordachi, Trencsényi Balázs és mások (Murgescu 2000; Zub–Antohi 2002; Iordachi–Trencsényi 2000). Az ezredforduló évében oly fontosnak tűnő téma hat évvel később is aktuális, és egy történelmi munkát író szerző nem kerülheti meg a reflektálást a kommunista nacionalizmus alapjaira építő konzervatív és a modernizmushoz közelítő, liberális felfogás és csoportok párhuzamos létére. Ebben a fejezetben tárgyalja az identitás problematikáját, a levéltárak, a nagyközönség és a történészek kapcsolatát, az összehasonlító imagológia módszertanát⁷¹ is, illetve a „másik képét” a szimbolikus földrajzokban.

A második fejezet olyan kérdéseket érint, amelyekben Erdély ütközőpontként szerepelt a kultúrák között: Erdély decentralizációja, autonómiája, föderatív átszervezése körüli vita 1997-től kezdődően, a kolozsvári egyetem és az 1848-as forradalom körüli konfliktusok. A harmadik fejezetben a modern kori Erdély történelmének alapvető témáit járja körül: a haza, Európa, a forradalom és az ünnep fogalmait. Az alfejezetek címei (A haza gondolatának felépítése az erdélyi románoknál; Európa képe az erdélyi románoknál; Miért csináltak a román parasztok forradalmat?; A sajtó és az [ellen]forradalom; Ünnep, másság és társadalmi konfliktus) jól szemléltetik a fejezet gondolatmenetét, és talán

⁷¹Ez a részlet jelent meg Pieldner Judit és Tapodi Zsuzsa fordításban, amint azt már a korábbiakban említettem (Mitu 2016, in Tapodi, 2016, 45–83).

kissé betekintést nyújtanak a szemléletmódjába is.⁷² A negyedik nagy fejezet a mentalitástörténet eszközeivel közelíti meg az erdélyi történelem kérdéseit: a szerelem helye az erdélyi paraszti mentalitásban, az egyházi cölibátus jelenségeit a görög katolikus egyházban, az osztrák császár erdélyi nőkben élő képe és a nemzeti érzés, Avram Iancu magyar kedvesei, azok a témák, melyeket körüljár ezekben. Az ötödik fejezet címe: Erdélyi barátok és ellenségek: románok, magyarok és egymásról alkotott képük. A „kitalált hagyomány” hobsbawni elméletére alapozva kísérel meg egy bevezetést egy román–magyar imagológiatörténethez (ez az első alfejezet címe), majd két következő alfejezetben a románoknak a magyarokról forgalmazott sztereotípiáinak⁷³, illetve a magyarok románokról alkotott képének történeti elemzését végzi el (az alfejezetek címe: Román sztereotípiák a magyarokról, valamint Románok a magyarok szemében: egy etnikai kép keletkezése). A további alfejezetek Horea felkelésének magyar történelemtudományban való megjelenését, Ürmösy Sándor unitárius lelkész Havasalföldi utazásairól írt naplóinak és a benne élő románsággépnek az elemzését, Kőváry László történész munkáiban a román történelemmel kapcsolatos szemléletét, Jókai Mór román témájú publicisztikai és irodalmi műveinek bemutatását, a román nőről forgalmazott magyar képek megjelenését, valamint Dálnoky Incze Józsefnek az 1848-as forradalomról szóló önéletrajzi munkájának az elemzését tartalmazzák. A hatodik nagy fejezet témája a Nyugat képe az erdélyi románoknál: a franciák képe a középkori erdélyi paraszti mentalitásban, e képnek a megjelenése a hivatalos propagandában és a népi gondolkodásmódban, Itália képe az 1850-es évek közgondolkodásában, a carbonari mozgalom és a román forradalmi mozgalmak közötti kapcsolat, az ír modell és az erdélyi románok viszonya a XIX. században, Amerika és benne Benjamin Franklin képe az erdélyi románoknál. A zárszó első bekezdése visszatér az elméleti keretek tudatosítására, és ezt mondja:

Nagylelkű episztemiológiai csillagzat alatt élünk. Kutatásainkat a legváltozatosabb modellek, kérdések és elméletek irányítják, arra tanítva bennünket, hogy hogyan keressük az igazság ezer arcát. Ez a túlságosan is tágas tér csapdákat rejt magában, és kétségkívül nyugtalanító hatással van

⁷² A román történészek között nem egyedülként a harmadik alfejezetben közel egyoldalnyi lapalji jegyzetben tárgyalja az 1848-as román forradalomként tárgyalt eseménysorral kapcsolatban, hogy miért nem lehet forradalomnak nevezni ezeket, és mi mindennek lehetne inkább nevezni, mint forradalomnak. A negyedik fejezet címe is ezt sugallja.

⁷³ Első mondata: „A románok magyarokra vonatkozó képei olyan téma, mely szinte teljességgel hiányzik a szakirodalomból.” Majd lapalji jegyzetben fejezi ki szándékát egy ilyen jellegű tágabb vizsgálat lebonyolítására, amelynek első nehézsége az előzetes kutatások hiánya lesz (Mitu 2006, 229; 2016, 109).

azokra a történészekre, akik hozzászoktak az olyannyira kényelmes tiszteletre méltó igazságaikhoz. Nem fér kétség azonban hozzá, hogy a módszertani pluralizmus és relativizmus legalább egy jelentős elégtélt okoz: a korlátok nélküli szabad gondolkodás örömét, azt a gyönyörűséget, hogy szabadon hajózhatunk a kíváncsiságunk előtt tágra nyílt tengereken (Mitu 2006, 431).⁷⁴

Ezt a recenziószerű másfél oldalt azért tartottam érdemesnek leírni, hogy érzékeltessem, milyen jellegű mű az, amit fordításra érdemesnek tartunk. Igen fontosnak gondolom ugyanis, hogy a román–magyar történelem közös témáit is érintő nagyobb lélegzetvételű román művek eljussanak ne csak a szűk szakmai közönséghez, hanem a tágabb olvasóközönséghez is, ezt pedig elsősorban a magyar fordítás biztosíthatja.

A román történelemtudomány manapság talán legdivatosabb, az idősebb generáció tagjai közül magyarra legtöbbet fordított szerzője Lucian Boia, a mítoszromboló történészek közé tartozik, ez pedig a történelem iránt érdeklődő román és magyar közönség soraiban egyaránt népszerűvé teszi. Ráadásul stílusa rendkívül olvasmányos, lendületes, a román tudományos nyelv nehézkességétől mentes, szinte kínálkozik a fordításra.⁷⁵ A *Vesztesek és győztesek – Az első világháború újraértelmezése* című könyvét összefogó papírszalagon ez áll: „Az első világháború a román sztártörténész szemével.” Műveiben a történelem relativista felfogását vallja, és bár ez a szemléletmód jó ideje elfogadott Nyugat-Európában, a kilencvenes évek második felében a román történetírásban újdonságnak számított. Egyes műveiben a román történelemírásnak azokat az axiómáit veszi górcső alá, melyek megkérdőjelezése hosszú évtizedeken keresztül tabunak számított, és ma is nagy port kavart a nacionalista érzelmű körökben. Ez a tabudöntögetés azonban jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy párbeszéd alakulhasson ki a román és nyugati történetírás között, hogy a román és magyar olvasóközönség konfliktusosként megélt történelemképe közelíthessen egymáshoz.

Történelem és mítosz a román köztudatban című 1997-ben megjelent könyvében, amit 1999-ben már le is fordítottak magyarra (Boia 1997; 1999), abból indul ki, hogy a száraz adat- és eseményfelsorolásként értelmezett, objektívnek feltételezett történelemtudományon túl létezik egy olyan történeti diskurzus, ami a saját vagy közösségi történelemképet közvetíti. A történelemtudományban mint relatív tudományban nagy szerepe van a mítoszoknak és ellenmítoszoknak, melyek mindig az adott kor szükségletei szerint kelnek életre, virágoznak, illetve hanyatlanak. A könyv első fejezete a román történetírás XIX–XX. század romániai

⁷⁴ Saját fordítás.

⁷⁵ Lucian Boia magyar fordításban is megjelent műveinek sorát lásd a bibliográfiában.

történetírásának és az ezt kitermelő társadalomnak a jellegzetességeit vizsgálja meg. A XIX. század második felének modernizációs törekvései témájánál kitér az urbanizáció kérdésére, illetve az etnikai arányokra a román nagyvárosokban és Erdélyben. A két főváros, Bukarest és Jászváros nem ortodox vallású (katolikusok és zsidók) lakóinak magas aránya az urbanizáció és kozmopolitizmus fokmérője, Erdélyben pedig a román lakosság magyarokhoz és németekhez viszonyított kisebbségi létét emeli ki. Ez utóbbi elismerése nem általános jelenség a román történelemtudományban. A felülvizsgált mítoszok között szerepel a dákoromán kontinuitáselmélet, a Vitéz Mihály vajda nemzetegyesítő tette körüli mítosz, a nacionalizmus mítosza, a román egység mítosza, a román lélek és nemzeti sajátosság mítosza, a különböző történelmi korszakok idegen nemzetekkel kapcsolatos mítoszai (franciák, németek, cigányok, zsidók, magyarok képe az adott kor és a jelenkor román köztudatában), a nemzeti panteon alakjainak mítoszai. *A románok és a többiek* című fejezetben külön alfejezet foglalkozik a románokkal együtt élő nemzetiségek kérdéskörével: „*Három érzékeny dosszié: a cigányok, a magyarok, a zsidók.*” Az itt felsorolt témák között szinte mindegyik érinti a romániai magyar kisebbség „érzékenységét”, hogy csak néhány példát említsek: Erdély történelmi hovatartozását illetően a dogmatikus történelemtudomány a kontinuitáselmélet alapján nevezi bevándorlóknak az erdélyi magyarokat, és az etnikai feszültségekkel terhes időszakokban erre alapozva küldi Ázsiába őket a szélsőséges irányultságú közbeszéd. Vitéz Mihály 1599–1600-ban végrehajtott tette, mely során egy kézben egyesíti Moldva, Havasalföld és Erdély területeit, a kommunista történetírásban úgy jelenik meg, mint Románia első egyesítése, annak bizonyítéka, hogy az országegyesítésre való törekvés és a román egység tudata már a XVI. században létezett, hogy Erdély már ebben az időben román ország volt, így ez az időpont nemzeti ünnepként is szerepel a romániai ünneptárban.

Drăgan Traian a könyv 1997-es megjelenése után írt elismerő recenzióját a következővel zárta: „A végén megkockáztatok egy javaslatot: érdemes lenne magyarra fordítani ezt a munkát!” (Traian <http://www.c3.hu/~klio/klio992/klio022.html>). Ez a felhívás jól érzékelteti, hogy nemcsak magyar, hanem román oldalról is erős igény él annak felmutatására, hogy a „mainstream” történetírás változóban van, vannak fontos hangok, amelyek a román–magyar történelmi megbékélés, a közelítő történelemképek kialakulásához vezethetnek. Rövid két év múlva a fordítás meg is jelent, hisz valódi érdeklődésre tartanak számot ezek a művek – most már a szerzőjük hírneve is elegendő, hogy az újan megjelenő Boia-könyveket rövid időn belül magyarra fordítsák. A szerző jelen tanulmány bibliográfiájában feltüntetett magyarra fordított könyvei mind érintik valamilyen formában a magyarság, elsősorban az erdélyi magyarság kérdését, ezt kiegyensúlyozottan, a történelmi források és kontextusok tiszteletben tartásával teszi.

Zárógondolatok

Boia, Mitu és egyre többen a román történészek közül lebontják a régi történelemtudományban történelmi tényként kezelt mítoszoknak a falát, megmutatják mitikus voltukat, beillesztik abba a történelmi-ideológiai kontextusba, amelyben mítosszá váltak, vázolják, hogy hogyan alakultak a különböző korokban, illetve azt, hogy milyen funkcióval rendelkeznek ma. A kiegyensúlyozott megközelítés, a történelmi dokumentumok objektivitásra törekvő kezelése a román laikus közönség számára is egyre fontosabb. Az ilyen jellegű könyvek, cikkek megjelenése körüli olvasói értékelésekben román részről is az érzékelhető, hogy igény van erre, és pozitívan méltányolják ezeket a teljesítményeket. Annál is fontosabb tehát ezek eljuttatása a magyar olvasóközönséghez. Itt pedig jelentős szerepe van/lehet a fordító(k)nak, illetve annak, hogy van-e erre támogató közeg, illetve intézményi stratégia.⁷⁶

Novák Csaba Zoltán történész úgy látja, hogy a nagyobb lélegzetvételű, monografikus jellegű munkáknál erre mindenképpen szükség van, és úgy tűnik, hogy a felkapottabb történészek esetében ez meg is történik. A román kiadók közül a bukaresti Humanitas és a iași-i Polirom az, ahol látható egy tudatos vállalkás ezeknek a műveknek a megjelentetésével kapcsolatban. A romániai magyar kiadók között a kolozsvári Koinónia és a bukaresti meg kolozsvári székhellyel működő Kriterion könyvkiadók végzik ezeknek a könyveknek a magyar nyelven történő kiadását. A legújabb romániai magyar történészgeneráció tagjai közül vannak olyanok, akik maguk gondoskodnak arról, hogy megszülető szövegeik rövid időn belül románul vagy angolul is elérhetőek legyenek, ugyanis a szakmabeliek csoportján belül már az angol nyelven való megjelenés is segíti az információk áramlását. Ennek köszönhetően egyre nő azoknak a román fiatal történészeknek a száma, akik munkáikban hivatkoznak a romániai magyar kollégáik munkáira. Ez elsősorban a jelenkor történelmére igaz. A szélesebb körű román olvasóközönséghez azonban csakis a román nyelvre lefordított magyar szövegek juthatnak el, és elsősorban ez segítheti a történelemképek közelítését nemcsak a szakmabeliek szűk csoportján belül, hanem a kérdés iránt érdeklődő tágabb közösségek között is. Nem látom azt a kiadói vagy kutatóintézeti fórumot, ami ezt a feladatot magára vállalná. Kissé egyoldalúnak tűnik tehát a folyamat: elsősorban magyar (ezen belül is romániai magyar) erőfeszítések történnek a román történelemtudomány jelentős eredményeinek közvetítésére a tágabb közösség felé, román irányból kevésbé látványos az, hogy lenne olyan

⁷⁶ Külön kutatás témája lehet, hogy a fordítás eredményeként megszületett történelemtudományi munkák hogyan viszonyulnak forrásnyelvi eredetijükhöz, vannak-e, és ha igen, milyen jellegűek a fordítói változtatások, ezeket mennyire befolyásolja a fordító előítélet-rendszere. Ezt román–magyar és magyar–román irányban egyaránt érdemes lenne elemezni.

kiadói tendencia, mely a magyar történelemtudomány eredményeit közli román nyelven. Elsősorban sajtóhírek szólnak a jelentősebb kiadói eseményekről, a *Székelyföld története* (Salamon et al. 2012) című tankönyv olvasható román fordításban is, bár nem világos, hogy ki a fordítója, és maga a fordítás eléggé gyenge. A könyv körül kialakult viták mind magyar, mind román, mind laikus, mind pedig szakmai körökben azt erősítik meg, hogy a történelem nem csupán szűk szakértői körök érdeklődési szférájába tartozik, s így a kiválasztott szövegek fordítása sem csupán a tudományközi kommunikációt szolgálja, hanem a közösségek egymásról kialakított képét is formálja.

Végül meg kell fogalmaznunk azt a tényt, hogy legnagyobb hatása az előítéletek, sztereotípiák és tabuk leépítésére az iskolai történelemoktatásnak van. Ha a konstruktív és szakszerű nézőpontok beszivárognak az oktatásba, akkor van esély a történelemképek igazi közelítésére. Ez pedig talán a legnehézkesebb folyamat: egyetemi tanári, tantervi, tankönyvbeli, tanári nézőpontváltásra van szükség, és ez érzelmileg-ideológiailag kevésbé érintett tantárgyak⁷⁷ esetében is lassú folyamat.

Radu Lupescu kolozsvári magyar történész, a Sapientia EMTE oktatója 2013-ban tett kijelentésével zárom soraimat, hogy érzékeltessem, sokakat foglalkoztató kérdés ez, és lassú megoldódása során (mert hiszem, hogy ez lesz a jövő) jelentős szerep jut a nyelvnek, a nyelvi közvetítésnek:

az erdélyi történészek a román és a magyarországi szakemberközösségnek egyaránt méltó tárgyalópartnerei. A rendszerváltás óta sorozatban jelennek meg a hiányzó erdélyi magyar forrásmunkák. Egyetlen nagy probléma, hogy az erdélyi múltat feltáró forrásmunkák csak magyar nyelven látnak napvilágot, így nem hozzáférhetők a román nyelvű szakma számára. [...] ezt átmeneti állapotnak tartja, a magyar forrásmunkák megjelenését követően rövidesen eljön az az időszak is, amikor az erdélyi múlt hangsúlyosan szerepel majd angol nyelvű szakirodalomként, és román nyelven is hozzáférhető lesz. Az ördögi körből az erdélyi magyar történészek közreműködésével lehetne továbblépni, ha a szakma komolyan veszi a román és a magyar történetírás közötti híd szerepét. Lucian Boia sikernek örvendő könyvei előkészíthetik a terepet a nyitásra. Más út nincs, mert – ahogy Boia fogalmaz – hazugságokra épített társadalmaknak nincs jövője (*Erdélyi Napló*, 2013. 2. 8.).

Az erdélyi magyar történelemtudomány felismert híd-szerepének megvalósításában tudnak segíteni a fordítók, akik nemcsak magyarra fordítják a román

⁷⁷ Elfogadni azt, hogy Románia történelme is egy a tantárgyak közül, illetve, hogy ennek a romániai kisebbségek történelme is részét kell hogy képezze, nem kis lépés e tudományterület és tantervi megvalósulása számára.

tudományosság fontos műveit, hanem románra is fordítják a magyar tudományosság azon műveit, melyek szerepet játszhatnak abban, hogy a párbeszéd tere lehessen ez a tudományterület. Ugyanakkor, ha igaz az, hogy a hungarológia a különböző tudományok magyarsággal foglalkozó területeit foglalja össze, akkor nyilvánvalóan feladata azoknak a külföldi, nem magyar nyelven született munkáknak, megközelítéseknek a feltérképezése, esetleg hozzáférhetővé tétele is, melyek a magyar kultúra valamely szeletével (esetünkben a magyar történelemmel) foglalkoznak. E feladat megvalósításában szintén nagy szerepe van a fordításnak.

Irodalom

- Balogh László. 2001. *Románia története*. Budapest: Aula Kiadó Kft.
- Bárdi Nándor. 2016. *Erdély, Románia és a romániai magyar kisebbség történetével foglalkozó 1989 utáni magyar nyelvű szakirodalom nagy témái és a kutatási programok: Előadás az erdélyi történész doktoranduszok konferenciáján 2016. április 28–29.* https://www.academia.edu/24874562/Rom%C3%A1nia_a_XX._sz%C3%A1zadi_magyar_t%C3%B6rt%C3%A9net%C3%ADr%C3%A1sban_v%C3%A1zlat_ (2016. jún. 6.)
- Boia, Lucian. 1997. *Istorie și mit în conștiința românească*. București: Humanitas.
- Boia, Lucian. 1999. *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Bukarest–Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó.
- Boia, Lucian. 2012. *De ce este România altfel?* București: Humanitas.
- Boia, Lucian. 2013. *Sfârșitul occidentalului*. București: Humanitas.
- Boia, Lucian. 2014. *A Nyugat hanyatlása*. Kolozsvár: Koinónia Kiadó.
- Boia, Lucian. 2014. *Miért más Románia?* Kolozsvár: Koinónia Kiadó.
- Boia, Lucian. 2014. *Primul război mondial: Controverse, paradoxuri, reinterpretări*. București: Humanitas.
- Boia, Lucian. 2015. *Vesztesek és győztesek: Az első világháború újraértelmezése*. Budapest: Cser Kiadó.
- Drăgan, Traian. *A román történelmi tudat*. <http://www.c3.hu/~klio/klio992/klio022.html> (2019. máj. 3.)
- Gáldi László–Makkai László. 1941. *Románia története: különös tekintettel az erdélyi románokra*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat.
- Hornyak Árpád–Vitári Zsolt (szerk.). 2009. *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Kutatási füzetek 14. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Hunya Gábor–Réti Tamás–R. Süle Andrea–Tóth László. 1990. *Románia 1944–1990: Gazdaság- és politikatörténet*. Budapest: Atlantisz Kiadó.
- Iordachi, Constantin–Turda, Marius. 2000. Reconciliere Politică versus discurs istoric: Percepția Ungariei în istoriografia românească, 1989–1999. *Alteră VI* (2000. okt.) (14): 153–174.
- Iordachi, Constantin–Turda, Marius. 2000. Politikai megbékélés versus történelmi diskurzus: az 1989–1999 közötti román történetírás Magyarország-percepciója. *Regio: Kisebbség, politika, társadalom* 11 (2): 129–157.

- Iordachi, Constantin–Trencsényi Balázs. 2000. A megújulás esélyei: a román történetírás tíz éve (1989–1999). In Iordachi–Trencsényi szerk.: *A román történetírás kihívásai. Replika X* (2000. nov.) 40–41, 165–194.
- Iordachi, Constantin–Turda, Marius. 2000. A megújulás esélyei: a román történetírás tíz éve (1989–1999). *Replika* (2000. nov.) 41.
- Lupescu, Radu. 2013. A román történelem hiányzó ezer éve. *Erdélyi Napló* http://www.erdelyinaplo.ro/aktualis/riportok/a_roman_tortenelem_hianyzo_ezer_eve (2016. máj. 21.)
- Miskolczy Ambrus–Trócsányi Zsolt. 1992. *A fanariótáktól a Hohenzollernekig: Társadalmi hanyatlás és nemzeti felemelkedés a román történelemben, 1711–1866. Két tanulmány.* Budapest: ELTE.
- Mitu, Sorin. 1998. *Illúziók és valóság Erdélyben.* Ford. Singer Júlia. <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/98/09/06mitu.htm> (2016. jún. 16.)
- Mitu, Sorin. 1999. *Istorie: Manual pentru clasa a XII-a.* București: Sigma.
- Mitu, Sorin. 2006. *Transilvania mea: Istorii, mentalități, identități.* Iași: Polirom.
- Mitu, Sorin. 2008. Szakítás a nacionalizmussal. Ford. Kántor Erzsébet. *Korunk*, január. <http://korunk.org/?q=node/8773> (2016. jún. 16.)
- Mitu, Sorin. 2016. Összehasonlító imagológia: egy összefoglaló tudományág terve. Ford. Pieldner Judit és Tapodi Zsuzsa. In *Imagológiai olvasókönyv*, szerk. Tapodi Zsuzsa. 45–83. Kolozsvár: Scientia Kiadó.
- Mitu, Sorin. 2016. Erdélyi barátok és ellenségek: románok, magyarok és egymásról alkotott képük. Ford. Lajos Katalin. In *Imagológiai olvasókönyv*, szerk. Tapodi Zsuzsa. 103–131. Kolozsvár: Scientia Kiadó.
- Mitu, Sorin. 2018. *Az én Erdélyem: Történetek, mentalitások, identitások.* Ford. Sebestyén Mihály. Marosvásárhely: Mentor Könyvek.
- Mungiu-Pippidi, Alina. 1999. *Transilvania subiectivă.* București: Humanitas.
- Murgescu, Bogdan. 2000. *A fi istoric în anul 2000.* București: Editura ALL Educational.
- Nagy Mihály Zoltán. 2009. A múltszemlélet „színeváltozása” Romániában. A közös hagyományoktól a kirekesztésig. A magyarságkép változása a romániai történelemtankönyvekben 1947–1989 között. In *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*, szerk. Hornyák Árpád–Vitári Zsolt. Kutatási füzetek 14. 411–430. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Oișteanu, Andrei. 2001. *Imaginea evreului în cultura românească. Studiu de imagologie în context est-central european.* București: Humanitas.
- Oișteanu, Andrei. 2005. *A képzeletbeli zsidó a román (és a kelet-közép-európai) kultúrában: Imagológiai tanulmány.* Ford. Hadházy Zsuzsa. Kolozsvár: Kriterion Kiadó.
- Raffai Ernő. 1989. *Vajdaságoctól a Birodalomig: Az újkori Románia története.* Szeged: JATE.
- Salamon Alpár Ferencz–Hermann Gusztáv Mihály–Gyöngyössi János et al. 2012. *A székelység története: Kézikönyv és tankönyv az általános iskolák 6. és 7. osztályai (valamint minden érdeklődő) számára.* Csíkszereda: Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont.
- Szász Zoltán. 1993. *A románok története.* Budapest: Bereményi Kiadó.
- Tapodi Zsuzsa szerk. 2016. *Imagológiai olvasókönyv.* Kolozsvár: Scientia Kiadó.

Zahorán Csaba. 2009. Rivális nemzeti narratívák. A román és a magyar középiskolai történelemtankönyvek összehasonlító elemzése. In *A magyarsággép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*, szerk. Hornyák Árpád–Vitári Zsolt. Kutatási füzetek 14. 431–470. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.

Zub, Alexandru–Antohei, Sorin. 2002. *Oglinzi retrovizoare: Istorie, memorie și morală în România*. Iași: Editura Polirom.

Katalin LAJOS

PREVOD I PRIBLIŽAVANJE PREDSTAVA O ISTORIJI

Predstava o Transilvaniji u radovima dva savremena rumunska istoričara

Komparativna imagologija bavi se stvaranjem i širenjem kolektivne slike o određenim zajednicama i grupama o sebi i drugima; takođe proučava pitanja identiteta i odnosa prema Drugima. S jedne strane, komparativna imagologija je interdisciplinarni metod, dok se s druge strane može posmatrati i kao zasebna naučna grana. Naročiti diskurs istoriografije može da formira i širi ove kolektivne predstave, i zahvaljujući tome što može biti zanimljiv ne samo za struku nego i laike, može da utiče na tradicionalne koncepte kako na pozitivan tako i na negativan način. Rad se bavi analizom nekoliko značajnih radova rumunskih istoričara posle 2000. godine objavljenih u prevodu na mađarski jezik. Cilj rada je da prikaže na koji način ti radovi doprinose predstavljanju rumunske i mađarske istorije. Takođe se analiziraju prevodi na polju istoriografije u smislu njihovog doprinosa zajedničkom razumevanju istorije ova dva naroda.

Ključne reči: imagologija, istorija, prevod, kulturna razmena, hungarologija

Katalin LAJOS

TRANSLATION AND APPROACHING IMAGES OF HISTORY

The Image of Transylvania in the Works of Two Contemporary Romanian Historians

The comparative imagology deals with the formation and spreading of collective images of some communities and groups about others and themselves; it studies the issues of identity and relations with Others. The comparative imagology, on the one hand, is an interdisciplinary method; on the other hand, it can be seen as an individual branch of science. The special discourse of the historiography can form and spread these collective images, and due to the fact that it can be interesting not only for the professionals but also for common readers, it can influence these traditional conceptions either in a positive or negative way. In my paper I will analyze some important works of Romanian historians after 2000 published also in Hungarian translations to show what kind of image is presented about the Romanian and Hungarian history. I will also analyze the possible contribution of translations in the field of historiography to the mutual understanding of these two nation's image of history.

Keywords: imagology, history, translation, cultural exchange, Hungarian studies

TÓTH GLEMBÁ Klára

Tartományi Felsőoktatási és Tudományos Kutatási Titkárság
klara.glemba@gmail.com

A KULTURÁLIS POLITIKA AZ ÁLLAMHATALOM ÉS A SZABADSÁG HATÁRÁN BRANKO PRNJAT⁷⁸ MŰVEIBEN

**Kulturna politika kao moć države i granice slobode
u delima Branka Prnjata**

**Cultural Policy Between State Power and Freedom
in the Works of Branko Prnjat**

A kulturális politika a tudat ébredése az új értékek szükségességéről.

(Branko Prnjat)

A kulturális politika nem új keletű fogalom, felismerhető az időszámításunk előtti időszakban is, majd végigkísérhető a történelem folyamán egészen napjainkig. Kutatásának szükségességét és időszerűségét alátámasztja a kulturális életben mind jobban megnövekedett szereplők és jelenségek száma, amelyek állandó kihívásként hatnak a témát kutatókra. Branko Prnjat, a kulturális politika szerbiai úttörője nemcsak felismerte a fogalommal való foglalkozás szükségességét és indokoltságát, hanem megalapozta az egyetemi szinten való oktatását is. Általa jutott a kulturális politika olyan magas szintre, amely manapság mint tudatébredést definiálja, magába foglalja nemcsak az új értékek feltárását, hanem útmutató is egyben ezekhez az értékekhez. A többkultúrjú (multikulturális) közösség – amely ugyanakkor többnyelvű

⁷⁸ Dr. Branko Prnjat nyugalmazott egyetemi tanár a belgrádi Politikai Tudományok Karán a kultúrpolitika és a kultúrszociológia tárgyakat tanította. Nevéhez fűződik a kulturális politika tantárgy, majd később a szakirány bevezetése is, jelentőséget adva ezzel is a kultúra, valamint a kulturális politika területén elért kutatásainak. A posztgraduális és a specializációs képzések is az ő irányításával folytak. Később az újságíróképzés és a politikai szociológia tanszékvezető tanára lett. A belgrádi Művészeti Akadémián kulturologiát is tanított. Tanulmányait többnyire szerb nyelven írta, ezért ez a nyelvterület tudta teljes egészében megismerni az általa megfogalmazott tudományos felismeréseket, de műveit lefordították angolra, németre, franciára, spanyolra, olaszra, oroszra, portugálra, arabra és magyar nyelvre is.

közösség is – teljes kibontakozása, identitásának megvalósulása csakis az államhatalom által gyakorolt kulturális politika egyenrangú alkalmazása, a kultúrák kölcsönös tiszteletben tartása alapján történhet meg.

Kulcsszavak: kulturális politika, államhatalom, multikulturalitás, identitás, társadalom

Témaválasztásomat az indokolta, hogy összhangban a konferencia⁷⁹ témakörével, a más nyelvű (többségi nyelven) megírt kutatási eredményeket feltárjam egy olyan témakör kapcsán, amely szinte minden pontján található a nyelvekkel. Jóllehet a Branko Prnjat által megalapozott és továbbfejlesztett kulturális politika szakirány számos szakembert, majd tudományos fokozattal rendelkező, a kulturális politikában jártas kutatót készített fel, kevés tudományos eredmény került át a magyar nyelvterületre. A kulturális politika meghatározott irányvonalai és tudományos eredményei megismerésének és alkalmazásának hiánya mély űrt hagy maga után a kulturális életben, rosszabb esetben pedig még hátráltatja is a többnyelvű, kisebbségi helyzetben élő közösség kulturális életét, mintsem elősegítené fejlődését.

A kisebbségi helyzetben élő, kulturális politikával foglalkozó kétnyelvű, a többség nyelvét jól beszélő kutatók számára fontos szerepet játszanak a többség nyelvén megjelent tanulmányok, segítségükkel olyan tapasztalatokat tudnak szerezni, kutatási eredményeket megismerni, amelyeket könnyűszerrel átvihetnek a saját kisebbségi területükre is. A kétnyelvűség révén ilyen módon előnyt szereznek az új tudományos felismerések megosztásában. Ez történik a mi esetünkben is, amikor a kulturális politika kiemelkedő szakértőjéről, annak tudományos munkásságáról értekezünk. Nem ez az első eset, hogy magyar nyelven olvashatjuk Branko Prnjat műveit. A *Létünk* folyóirat 1981-ben *A kulturális élet monopolizmusa* címmel közölte Branko Prnjat *Kulturna politika* című könyvéből egy hosszabb tanulmány fordítását, amellyel a többség nyelvén megjelent művek alapján, a magyar nyelvterületen is kezdetét veszi a kulturális politikával való foglalkozás. Már ebben a tanulmányban is körvonalazódik Prnjatnak a szabadságra vonatkozó felismerése, különös tekintettel az álszükségletekre (reklámokra), amelyek sajátos (a szabadsággal ellentétben álló) diktatúrával befolyásolják az ember viselkedését, veszélyeztetve ezzel az autentikus kulturális szükségletek kialakulását (Prnjat 1981, 174). Sajnos, a magyar nyelvterületre nem jutott el más tanulmány, így a kulturális politikával való megismerkedést, foglalkozást csakis a szerb nyelv közvetítette. Ugyanakkor ez az első tanulmány, amely magyar nyelven értekezik Prnjatnak az alkotás szabadságáról szóló elméletéről.

⁷⁹ A tanulmány 2018. november 6-án, a Nyelvek mezsgyéjén – a két- és többnyelvűség interdiszciplináris megközelítése – nemzetközi tudományos konferencián hangzott el, a 26. Egyetemi Nyelvészeti Napok keretén belül.

Branko Prnjat műveinek központi témája a szabad ember, az alkotás szabadsága, az egyén alkotói kiteljesülése, a kulturális szükségletek fejlődése, a kultúra demokratizálódása, valamint az a kulturális politika, amellyel az állam a művészet szabad kibontakozását és az új értékek megteremtését segíti. Szerinte a kulturális politika a kulturális fejlődés feltételeit és lehetőségeit határozza meg (Ljubojev 1995, 43). Prnjat a kulturális politikát a humanizmus és emancipáció szemszögéből kutatja, amelyekben a kulturális szükségletek szabad fejlődését látja (Mitrović 2008, 14). A teoretikus Prnjat szemlélete *A politikai kultúra enciklopédiájában* is helyet kapott, amelyben a fogalom meghatározását, fejlődését, valamint a kulturális politika modelljeinek körvonalazását s a kultúra demokratikus jellegét hangsúlyozza (Prnjat 1993, 885–888).

Amikor a kulturális politikáról beszélünk, mindig a társadalom életbevágó fejlődési fázisaira gondolunk, arra a stratégiára, amely a szellemi és az anyagi megújódást eredményezi (Prnjat 2012, 6). A kulturális politika időbeli elhelyezése, felismerése, valamint a demokratikus állam tevékenységének meghatározása jelentette azt a kiindulópontot, amelyről Branko Prnjat kutatásaiban elindult. A korábban megjelent műveiben (*Kulturna politika i kulturni razvoj: Uvod u kulturnu politiku*) már világosan felismerhető volt a szerző azon törekvése, hogy a kulturális politika céljaként az alkotás szabadságát tűzze ki. Meghatározásaiban a művészetek, alkotások szabadságát az alapvető jogok közé sorolta, és ezentúl csakis így szemlélte a kulturális politikát.

Azzal a céllal, hogy a kulturális politika eltávolodjon a represszív és destruktív politikától (amire a történelem során tapasztalt számos példa is utal: könyvégetés, az alkotók üldözése stb.), Prnjat még a terminológiai változás lehetőségét is felveti, és a *kultúra politikája* meghatározást fontolgatja (Prnjat 2006, 47). Ana Birešev véleménye szerint, ha ragaszkodunk a kulturális politika fogalmához, akkor a fogalom alatt a kulturális életnek csak azon tevékenységei értendők, amelyek kulturális fejlődést, alkotótevékenységet, szabadságot és önállóságot eredményeznek (Birešev 2006, 189). Stevan Majstorović úgy látja, hogy a kulturális politikát az állam kettős funkciója befolyásolja: egyidejűleg ösztönzi és fékezi is az alkotók szabadságát (Majstorović 1997, 219). Mindenesetre a kulturális politika fogalom meghatározásáért szállnak síkra Milena Dragičević-Šešić és Branimir Stojković is, amikor a kulturális politika fogalmát a politika fogalmával összefüggésben taglalják. Ennek értelmében, ha a politika tudatos tevékenység, társadalmilag hasznos és elismerhető célok érdekében, amelyből következően beszélhetünk gazdasági, egészségügyi és oktatási politikáról is, akkor a kultúra ilyen szempontból való megközelítését is szabadon nevezhetjük kulturális politikának (Dragičević-Šešić–Stojković 2003, 36).

Branimir Stojković tovább elemzi a kulturális politikát, és megállapítja, hogy annyi kulturális politika van, ahány állam, így több modell is kirajzolódik: a liberális, állami bürokratikus-felvilágosodási, állami presztízis és felvilágosodási, nemzeti emancipációs, regionális-nyelvi és etnikai modell (Stojković 1993, 36). Szerinte minden társadalomnak szüksége van olyan sajátos kulturális politikára, amely a kulturális tevékenységekhez kötődik, mint pl. a színházi vagy a könyvtári kulturális politika stb. (Stojković 1995, 36).

Továbbgondolva az itt felvetett elképzelést, a kisebbségekkel szembeni sajátos kulturális politika (a törvényhozás területén, a kisebbségek kulturális intézményeinek, humán erőforrásának biztosítása területén stb.) hozná meg azt a szabadságot a kultúrában, amelyet Prnjat a műveiben boncolgat.

Történelmi visszatekintéseiben Prnjat a kulturális politika alapjait a hellenizmus koráig vezeti vissza (mint pl. Werner Jaeger), valamint a Krisztus előtti időszakra, amelyről nagyon keveset tudunk, de szerinte Jaeger felismerte a zsarnokoskodás folytonosságát és szabályszerűségét, amelyek állandó ismétléséből a kulturális politika kezdete figyelhető meg (Prnjat 2006, 35). Periklész (i. e. 500–429) elméletéből megismerhetjük az állam szerepét, szerinte az állam feladata az általános műveltség megszerzésének díjmentes biztosítása. Periklész nevéhez fűződik a *theorikon*, amely a szegényebb rétegek számára a színházi helyek megvásárlását jelentette. Szerinte minden kulturális politika, ami az emberi élethez kötődik (Prnjat 2006, 38). Prnjat az ógörög filozófusok műveiben is felfedezte a kulturális politika alapjait. Platón (az *Állam* és a *Törvények*) felismeri az alkotás és a művészet közönségre gyakorolt spontán hatásának fontosságát és szerepét a társadalomban, de ugyanakkor azt az állam az általa meghatározott szabályok alá rendelné, nevelői és oktatói szereppel ruházná fel, a cenzúra szerepét hangsúlyozva, az ellenkezők tevékenységét pedig betiltaná (Prnjat 2006, 8).

Prnjat értekezéseire messzemenőleg Platónnak a művészet és az állam kapcsolatáról szóló tanítása volt a legnagyobb hatással. Nyomon követi Platón azon álláspontját, amely szerint a művészetekről mint küldetésről beszél, valamint a művészi alkotások szükséges átértékeléséről (Prnjat 1999, 259). Az ógörög filozófusok közül Prnjatot még Arisztotelész zeneelmélete foglalkoztatja, amelyben úgyszintén az alkotás szabadságát véli felismerni.

A *Politika* című művében Arisztotelész a zene meghatározása révén ismeri fel az alkotás szabadságát, és azt állítja, hogy a zeneművészet az emberi

lélek etikai jellemzője, vélemény a zenéről is csak az mondhat, aki megismeri, a megismeréshez pedig szükséges az állam által létrehozott oktatási rendszer, ami nem más, mint a kulturális politika (Prnjat 2006, 26).

Branko Prnjat a görög filozófusoktól továbblépve John Milton (*Areopagitica*) művében is fellelte a szabadságra vonatkozó eszméket. John Milton az emberi jogok, a szabad vallásgyakorlás szószólója volt, az írott sajtó szabadságáról szólva a cenzúra ellen emelte fel a hangját. Az irodalmárt az angol parlament által jóváhagyott *cenzor* szerepe és feladata készítette arra, hogy rámutasson, a cenzúra nemcsak a tudomány, hanem az igazság kibontakozását is elértekteleníti (Prnjat 2006, 26). Prnjat szerint Milton műveinek legkiválóbb adaléka a cenzúra bírálata.

Milton a cenzor és az alkotó kapcsolatát elemezve arra a következtetésre jutott, hogy a cenzor, aki politikailag felülbírált egy művet, csakis olyan személy lehet, aki állandóan azt olvassa, amit mások alig tudnak elolvasni: ezért a jövőben ezt a szerepet csakis a tudatlanok, a megalkuvók és a gyengék tölthetik be (Prnjat 2006, 31). Ezzel ellentétben állnak az alkotók, akik a tudományt önmagukért szeretik, és az emberiség hasznára válnak. John Milton álláspontja még ma is időszerű a cenzúra ellenzői körében, a francia forradalmárok az emberi jogok és a szólásszabadság kapcsán is John Milontól merítették az ötletet (Prnjat 2006, 34).

A második világháború utáni politikai viszonyok nyomot hagytak a társadalmi élet minden területén. Meglátszott ez a kulturális politikán is, különösen az akkor érvényben levő kulturális politika állami modelljén.

A politika és a művészet viszonya ebben az időszakban különösen alakult: a művészeti alkotás helyzetét és szabadságát az aktuális politika határozta meg (Prnjat 2012, 7). Prnjat felismerése szerint csak az ötvenes évek hoztak eredményt ezen a téren, azt a látszatot keltve, hogy az állam lehetőséget ad a demokratikus és a szabad alkotók megnyilvánulásának (Prnjat 2012, 7). Azonban csak egy új kulturális politika körvonalazódott, mégpedig a külpolitika területén; nemzetközi színházi és filmfesztiválokat alapítottak a fővárosban, amelyek révén a hazai publikum első kézből szerezhette tudomást a világ legújabb alkotásairól, de a belső művészi szabadság kibontakozása nem jutott kifejezésre (Prnjat 2012, 7). Amennyire toleráns volt a kulturális politika a külpolitika irányában, annyira nem kedvelte a belső művészi szabadság kibontakozását, hiányzott a már meglévő művészi hagyaték iránti szenzibilitás, az alkotás szabadsága, amely a demokratikus társadalom kulturális politikájának alappillére (Prnjat 2012, 8).

Mindezeket összegezve Prnjat a demokratikus kulturális politikáért száll síkra, előtérbe helyezi az alkotás, a gondolat és a kommunikáció szabadságát. Számos tanulmányában a jövő felé fordul, és nagy hangsúlyt helyez a fiatalok alkotóerejére. Mindez azért fontos, mert a kultúra egy állam kulturális identitásának legrangosabb, leglátványosabb bemutatkozási formája (Prnjat 1986, 24).

Gondolatait továbbbővízve megállapítja, hogy a modern korban a kultúra a piacgazdálkodás törvényei közepette fejlődik és alakul, amelyben a cél csupán a profit megszerzése, nem pedig a kulturális értékek bemutatása.

A piacorientált kultúra pedig már nem a kultúra terjesztését segíti, hanem a profitra helyezi a hangsúlyt, ezért vele kapcsolatban már nem is lehet szabadságról beszélni. Segédeszközként jelenik meg a reklám, amely a fiktív szükségletek kialakítása, melyek fokozatosan és közvetlenül behálózzák az embert, anélkül, hogy tudatában lenne e folyamatnak, a mesterséges szükségletek favorizálásával pedig az autentikus kulturális szükségleteket fojtják el (Prnjat 1981, 174).

Az új társadalmi, gazdasági és politikai kihívások új kulturális politikát igényelnek. Ennek hiányát ismerte fel Prnjat; a *Politika* napilap hasábjain értekezve arra a következtetésre jutott, hogy a kulturális politika állami modellje a társadalmi élet peremére szorulva képtelen lépést tartani a kultúra természetes és ösztönző tényezőivel (Prnjat 2018, 18).

A kulturális politikával mint jelenséggel való foglalkozás egyik legteljesebb, legátfogóbb meghatározását kínálta fel Branko Prnjat, amikor a filmművészetről és a tömegkulturális eszközökről értekezett, amelyben a kulturális fejlődés és alkotás a meglévő társadalmi viszonyok összehangolásában mutatkozik meg (Ljubojev 1995, 43).

A kulturális politika azonban a politika új kutatási területeként nincs kellőképpen tudományosan kidolgozva (Prnjat 2006, 49). Hiánya, valamint a kulturális élet marginalizálása pedig a társadalmi élet más területeire is kihat. A legkívánatosabb társadalmi fejlődés az, amelyben a kultúra (tehát a művészet is) természetes, ösztönző komponens (Prnjat 2012, 8), amelyben kibontakozhat az egyén alkotói és kulturális értékek utáni vágya (Prnjat 1981, 171).

Prnjat elemzéseivel a kultúra visszakerült a társadalom vérkeringésébe (Sretenović 2007, 22), hangsúlyozva annak demokratikus jellegét.

Összefoglaló

Tanulmányomban a Branko Prnjat által meghatározott kulturális politikát az államhatalom és az alkotás szabadságának tükrében vizsgáltam. Tettem ezt annak érdekében, hogy a szerb nyelven megjelent tanulmányok, elemzések eredményeit közelebb hozzam a magyar nyelvterületen élő és alkotó kutatók számára. Az elemzés kiterjedt a Prnjat által megfogalmazott érvelésekre, valamint olyan kutatók álláspontjainak ismertetésére, akik behatóan foglalkoznak ezzel a témakörrel. Jóllehet a kulturális politika nem új keletű fogalom, a terület nincs kellőképpen tudományosan feldolgozva olyan értelemben, amely a kulturális életet visszahozná a társadalom vérkeringésébe. A kulturális politika állami modellje már nem alkalmazható a mai modern világban. Hogy lépést tartson az új társadalmi, gazdasági és politikai kihívásokkal, a demokratikus államban olyan kulturális politikára van szükség, amelyben kibontakozhat az alkotás és a fejlődés szabadsága. A szerb nyelvterületen a kulturális politika témakörrel megjelent kutatási eredmények és tanulmányok folyamatos és rendszerezett magyar nyelvű fordítása és feldolgozása, majd annak publikálása még várat magára. A kulturális politika kutatói számára ez még egy jövőbeni kihívást jelenthet.

Kiadások

- Prnjat, Branko. 1981. A kulturális élet monopolizmusa. *Létünk* 11 (1): 170–188.
http://adattar.vmmi.org/cikkek/2347/letunk_1981.1_13_branko_prnjat.pdf (2018. aug. 31.)
- Prnjat, Branko. 1986. *Kulturna politika i kulturni razvoj*. Beograd: Savremena administracija.
- Prnjat, Branko. 1999. Politička valorizacija umetnosti. *Zbornik radova fakulteta dramskih umetnosti* (3): 259–263.
- Prnjat, Branko. 2006. *Uvod u kulturnu politiku*. Novi Sad: Stylos.
- Prnjat, Branko. 2012. Politika i umetnost. *Kultura i društveni razvoj* 3–8.
- Prnjat, Branko. 2018. Kultura bez kulturne politike. *Politika* febr. 24. 18.

Irodalom

- Birešev, Ana. 2006. *Kulturna politika u teoriji: Kultura*. I Čitanje muzike; II Kulturna politika. 116–117. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.
- Dragičević-Šešić, Milena–Stojković, Branimir. 2003. *Kultura-menađment, animacija, marketing*. Beograd: Clio.
- Ljubojev, Petar. 1995. *Evropski film i društveno nasilje*. Novi Sad–Beograd: Matica srpska–Prosveta.
- Majstorović, Stevan. 1997. *Kultura i demokratija*. Beograd: Prosveta.

Mitrović R., Ljubiša. 2008. Između kulture zavisnosti i traganja za sopstvenim modelom 1: *Nova srpska misao: Kulturna politika u Srbiji* (1): 7–27.

Prnjat, Branko et al. 1993. *Enciklopedija političke kulture*. 885–888. Beograd: Savremena administracija.

Sretenović, Mirjana. 2007. Na mrtvoj straži. *Politika* máj. 12. 22.

Stojković, Branimir. 1993. *Evropski kulturni identitet*. Niš: Prosveta.

Klara TOT GLEMBA

KULTURNA POLITIKA KAO MOĆ DRŽAVE I GRANICE SLOBODE U DELIMA BRANKA PRNJATA

Kulturna politika nije moderan pojam, prisutna je tokom čitave naše istorije, kako pre naše ere, tako do današnjeg dana. Sve više učesnika i aktivnosti na polju kulture i kulturnog stvaralaštva motiviše istraživača da se uvek iznova bavi definisanjem ovog pojma. Jedan od najznačajnijih teoretičara, utemeljivača kulturne politike na ovim prostorima Branko Prnjat, ne samo što je prepoznao nužnost i opravdanost bavljena istraživanjem pojma, nego je u mnogome doprineo da se predmeti kao što su sociologija kulture i kulturna politika nađu među nastavnim predmetima, na postdiplomskim studijama na fakultetima širom Srbije. Zahvaljujući njemu, kulturna politika je postigla onaj nivo istraživanja, na kojem se prilikom definisanja pojma, prepoznaje buđenje svesti kako prema pronalaženju novih kulturnih vrednosti tako i u davanju putokaza do njih. Ispoljavanje, ostvarenje i razvoj identiteta multikulturnih društava, koja su istovremeno i višejezična društva moguće je jedino od države prihvaćene i podržane kulturne politike koja se ostvaruje u uzajamnom poštovanju i uvažavanju kultura.

Ključne reči: kulturna politika, državna moć, multikulturalizam, identitet, društvo

Klára TÓTH GLEMBA

CULTURAL POLICY BETWEEN STATE POWER AND FREEDOM IN THE WORKS OF BRANKO PRNJAT

Cultural policy is not a novel concept, it existed long before before our time and its development can be traced through history until today. The increasing number of social actors and phenomena in cultural life today justifies the need for research in this area and also presents a constant challenge for researchers. Branko Prnjat is the Serbian pioneer in cultural policy, the first not only to recognize the significance of exploring the concept of cultural policy but also to lay the foundations for teaching cultural policy at university level. Prnjat is also responsible for the definition of cultural policy in terms of awakening, which includes not only recognizing new values but also reaching them. A multicultural community, which is at the same time also a multilingual community, can only flourish and its identity can only be forged if cultural policy is equally exercised by the state power, if there is mutual respect for cultures.

Keywords: cultural policy, state power, multiculturalism, identity, society

IMRE Attila

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem
Műszaki és Humántudományok Kara
Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Marosvásárhely, Románia
attilaimre@ms.sapientia.ro

A FORDÍTÓK SZAKMAI ETIKÁJÁNAK KIHÍVÁSAI

Izazovi profesionalne etike prevodilaca

Challenges of Translators' Professional Ethics

Az online világban a fordítás iparrá nőtt ki magát, amelyben a fordítók etikai kódexe segítséget nyújthat a professzionális fordítóknak hivatásuk minőségi gyakorlására. Mindazonáltal komoly kihívásokkal is szembe kell nézni, hiszen az etikai kódex nem lehet kötelező erejű, és be nem tartása sem jár komoly jogi következményekkel. Tanulmányunkban kitérünk a fordítói magatartást befolyásoló tényezőkre (szöveg, ügyfél, társak és személyiség), majd néhány következtetést fogalmazunk meg.

Kulcsszavak: fordító, etika, szöveg, ügyfél, szakmabeli

1. Bevezető

Nagy a kísértés, hogy egyre gyorsuló és változó világunkban sok mindent idejétmúltnak és kevésbé fontosnak, sőt egyenesen lényegtelennek tekintsünk. Ezt az érzést csak erősíti, hogy a technikai forradalom globalizációja egyfajta elrejtőzést biztosít az online világban, tehermentesítve a felhasználót (gyártót és fogyasztót egyaránt) a személyes kapcsolatoktól.

Tanulmányok sokasága jelzi a közvetlen kapcsolatok hiányából fakadó felelősségérzet csökkenését, hiszen tárgyalópartnerünk fizikai távollétében könnyebben teszünk kevésbé etikus dolgokat. Fokozottan igaz ez a fordításra, hiszen a fordító elsősorban a fordítandó szöveggel áll közvetlen kapcsolatban, míg a megrendelő többnyire online várja a terméket, amit gyakran nem is a fordítótól, hanem egy közvetítőirodától kap meg.

Egy másik fontos észrevétel, hogy a fordítószakma nem végzettséghez kötött; elvileg bárki lehet fordító, bár a minőség alapján (amely természetesen szubjektív is lehet) kiemelkednek a szakfordítók, akik szakvizsgákon bizonyították rátermettségüket, és képesítést nyertek.

Jelen tanulmányunkban nem térhetünk ki a fordító státusára, szakmai elismerésére, bár a legtöbb etikai probléma ezzel kapcsolatos: nehéz szakmai etikát megkövetelni és betartani, ha nem mesterségként sajátítjuk el a fordítást, alacsony a státusa (a hiedelem szerint bárki könnyen az lehet) és végső soron kliensorientált. A minőségi munka szubjektív, hiszen olyan fordítást kell létrehozni, amely biztosítja a további megrendelés lehetőségét. Ez viszont Spinozát idézi: „Az emberek mindent valami cél érdekében tesznek, tudniillik azért a haszonért, amelyet megszerezni vágnak” (Spinoza 1997, 74). Természetesen nem kell vele feltétlenül egyetérteni; a kanti etikát sokan előnyben részesítik (mint az utilitarista és univerzális ellentéte), hiszen Kant szerint cselekedeteink önmagukban jók vagy rosszak, következményektől vagy kontextustól függetlenül (Baker 2011, 280).

Bermann (2005, 1) találóan állapítja meg, hogy mai világunk viszont teljesen kontextusba van ágyazva: a technika fejlődésével gazdasági, katonai, kulturális szálak már olyannyira szövevényesen egybefonódnak nyelvvel és állampolgársággal, hogy az értelmezőnek (fordító vagy tolmács) a szálak mentén kell jelentést keresnie. A továbbiakban Bermann kifejti, hogy a fordítás a másságot kell megragadja, és ez kimondottan etikai kérdésekhez vezet. E másság megragadása felelősséggel jár, és nem csupán nyelvi kérdés, hiszen a fordítónak egész sor norma, szabály vagy törvény mentén kell(ene) kifejtenie tevékenységét, és aktívan részt kellene vállalnia potenciális konfliktuskezelésben is. Ezért Pym roppant fontosnak látja egy szakmai etikai kódex betartását (Pym 2001, 134), ugyanakkor elismeri, hogy egy ilyen szabályrendszer a legkomolyabb nehézségekbe ütközik a szakma jellege miatt. A Pym által szerkesztett gyűjteményes kötet következő tanulmánya pedig Chesterman kísérletét tartalmazza (Chesterman 2001), nem kevesebbet, mint a fordítóknak szánt jeromosi esküt, a hippokratészi eskü mintájára.

A fogadalom megszerkesztésére tett kísérlet egyértelműen jelzés arra, hogy a fordítók egyre növekvő tábora egy elismertebb társadalmi státust remél, függetlenül attól, hogy mennyire terjed el a fogadalom szakberkekben. Egyik legfontosabb kérdésünk ezzel kapcsolatban rajzolódik ki. Tudjuk, hogy Carroll és Ivarsson (1998) csupán arra törekedett, hogy minimális irányelveket⁸⁰ szabjon a filmfeliratozás terén (kevesebb, mint két oldal terjedelemben), és ez sem hozta meg a kívánt hatást, mint azt Díaz Cintas meg is fogalmazta (2005, 20). Tény,

⁸⁰ Egész pontosan: *Code of Good Subtitling Practice*, vagyis A jó feliratkészítés irányelvei.

hogy a helyzet ma sem mondható jobbnak, tekintve, hogy a fordítás annyira diverzifikálódott, hogy adott esetben már csak termékkiegészítő (pl. videojátékok esetében).

A jeromosi eskü próbálkozásának gyökere viszont régebbi keletű, és megkockáztatjuk, hogy a fordítók részéről nem meglepő ez a „védekezési mechanizmus”, hiszen már eleve félreértések származhatnak a gondolatok közléséből⁸¹, amit a félrefordítások csak tetéznek (nem véletlen az explicitációs hipotézis). Mindezek fényében felmerül az a kérdés is, hogy mennyire szakemberek a fordítók, hiszen George Steiner egyenesen azt jelenti ki, a fordítások 90%-a már Babel óta rossz (Steiner 1998, 400). Bár a felelősség nem csupán a fordítókat terheli, a fordítás megrendelője általában a fordító feladatai közé sorolja a forrásszöveg „megfelelő” értelmezését is.

Következő kérdésünk tehát a fordítói kompetenciára is vonatkozik, és ezalatt nemcsak azt értjük, hogy mit „kell” tudjon a fordító, hanem azt is, hogy kinek a kompetenciája megítélni a fordító kompetenciáját? A megrendelő anyagilag érintett, a szakberkekben meg a konkurencia hozhat szubjektív döntést, a fordító meg önmaga dönt arról, hogy fordítónak tekinti magát vagy sem. Inghilleri (2009, 103) meggyőzően állítja, hogy a professzionális fordító a nyelvismereten túl hatékony szabadúszó, és sikeresen működteti vállalkozását, és szerinte a fordítás művészet és képesség keveréke, amelyhez szakmai etika meg továbbképzési vágy is társul. A gond csak annyi, hogy hozzáteszi a végén: végzettséget vagy szakmai követelményeket nem támasztanak a fordítókkal szemben (mint az tapasztalható az ügyvédek vagy orvosok esetében), ami viszont kérdésessé teszi az erkölcsi alapokat. Meglátásunk szerint ez egyike a legnagyobb gondoknak, amivel a fordítótársadalom küzd, hiszen a minőség számonkérése roppant szubjektív, és leginkább az ügyfélre és a fordítóra tartozik, amennyiben van számonkérés.

A fordítókat talán nem is az orvosokkal és ügyvédekkel kellene összehasonlítani, hanem a pedagógusokkal, akik szintén küzdenek egy etikai kódex széles körű elfogadtatásával, és egy olyan pályát választottak, ahol szintén évszázadok óta vitatják, hogy mennyire hivatás és/vagy mesterség. Tény, hogy a pedagógusok előbbre jutottak, hisz már felismerték, hogy létező és elfogadott etikai normák egyrészt támaszt nyújtanak, másfelől pedig szakmai identitást erősítenek (Hoffmann 2003, 15). A továbbiakban tehát a fordítók szakmai etikájának lehetőségét igyekszünk megvizsgálni.

⁸¹ Spinoza frappáns megállapítása 1665-ből így hangzik: „A legtöbb vita abból támad, hogy az emberek nem helyesen fejezik ki gondolataikat, vagy helytelenül értelmezik más ember gondolatait” (1997, 147).

2. Erkölc, etika és fordítói szakmai etika

Az erkölcsös életre való nevelés minden társadalomra jellemző, hiszen ez létforma. Ezért az erkölcsösség elvileg mindenki számára megfogalmazza a helyes magatartást (Baker 2011, 275), míg a hivatásetikák szakterületekre fókuszálnak. Hoffmann ezt így fogalmazza meg:

Mi is hát voltaképpen az *erkölcs*? Az ember legjellemzőbb létformája, amelytől emberi méltósága és üdvössége függ. Praktikusán cselekvésmód, szokásrend, amelyet őseinktől megöröklünk, kortársainknak és utódainknak továbbadunk. A legegyszerűbben szólva pedig a természetes és tételes törvényeken alapuló szabályok összessége, amely a helyesnek tartott emberi magatartást határozza meg. Az *etika* pedig az erkölcs problémakörét vizsgáló tudomány (Hoffmann 2003, 10–11).

Jókai viszont figyelmeztet, hogy nem helyes mindig a tiltásokat előtérbe helyezni, merthogy az igazi erkölcs nem a tiltásokból táplálkozik, hanem inkább „sürgető aktivitásként” hat a fogékony személyekre, és nem csupán „passzív engedelmesség” (Jókai 2003, 8), amelyet roppant nehéz, esetenként lehetetlen úgy megszövegezni szakmai kódexekben, hogy ne legyenek teletűzdelve tiltó mondat szerkezetekkel, annak ellenére, hogy a tiltás nem feltétlenül vált ki kedvező hatást.⁸²

Goodwin a fordítás etikai problémáit taglaló cikkét Levinas filozófiájával indítja, aki szerint az etika és a filozófia kezdete a „Mással való találkozás”-ra vezethető vissza. Goodwin ennek alapján kijelenti, hogy a fordítás is lényegében etikai probléma (2010, 19), hiszen a fordítás a Más megértésére törekszik. Ez a törekvés egy egész életen át tartó tanulási folyamatot és állandó javítást igényel, hiszen nem csak arról van szó, hogy mit helyes egy adott helyzetben tenni (Baker 2011, 275). Hoffmann az etikára mint gyakorlati filozófiára tekint, amely „útmutatást ad [...], normákat állít”, és nem csupán „feltár”, ezáltal garantálva a minőséget (2003, 11). Az írásba foglalt etikai kódexekre legalább két dolog jellemző:

1. „egyetemes érvényű” megállapításokra törekednek (Jelenits 2003, 28);
2. nyilvánosak, ezért mindenki által könnyen elérhetőek (Hoffmann 2003, 15).

A szakmai szervezetekben az írásos hivatásetikák betartása általában kötelező érvényű, de ez igazából csak akkor áll fenn, ha a tagságot nem automatikusan lehet megszerezni, hanem bizonyos feltételeket kell teljesíteni, és akár tagsági díjat is fizetni. A továbbiakban a fordítók szakmai és etikai kódexének lehetséges létrejöttét érdemes megvizsgálnunk.

⁸² Például az MFTE honlapján található etikai kódex két és fél oldal terjedelemben tizennégy tiltást fogalmaz meg. <https://mfte.hu/hu/mfte/etikai-kodex#tisztesseg> (2019. márc. 7.)

3. Fordítók szakmai és etikai kódexe

A fordítók etikai kódexe csupán a közelmúltban kezdett írott formában is megjelenni, amely jelzi, hogy reális szükség van rá, másfelől viszont törekvés is kiérezhető a potenciális konfliktushelyzetek megelőzésére.

A reális igényekből táplálkozó fordítói etikai kódexnek olyan fejezeteket kell(ene) tartalmaznia, amely a fordító Mással való kapcsolatait tükrözi, és ennek fontosságát Aáry-Tamás hangsúlyozza:

Az etikai kódex nem valami újat hoz létre, hanem értékeket gyűjt össze. Hagyományt teremt. Meggyőződésem, hogy egészen más elvárásokat kell támasztani iránta, mint a jogi norma iránt. A jogi norma megváltoztatható, bizonyos esetekben megváltoztatandó, az etikai kódex azonban akkor lesz tartós, akkor fog tradícióként élni, ha nem kell hozzányúlni. Ezért célszerű maradandó erkölcsi követelményeket meghatározni benne (Aáry-Tamás 2003, 55).

Értelmezésünk szerint a professzionális fordító kapcsolatba kerül a szöveggel, a megrendelővel (közvetve vagy közvetlenül), a szakmabeliekkel, illetve számot kell adjon önmagának is a tevékenységével kapcsolatban, melyeket az alábbiakban fejtünk ki.

3.1. Fordító és szöveg

A fordítónak a legbensőségesebb kapcsolata talán a *szöveggel* van, ezért a munkavégzéssel kapcsolatos normák a fordítási folyamatra koncentrálnak.

Amíg a forrásszövegből célszöveg lesz, több potenciális buktatót is említhetünk. Gondolunk itt az olyan forrásszövegekre, melyek tartalma vitatható (erkölcsileg, morálisan stb.), mint például a politikai, rasszista vagy pornográf tartalmú szövegek, de gondot okozhatnak a fordítást vagy hazugságot bemutató szövegek (reklámok, termékleírások), melyek gyakran fordítás segítségével jutnak el széles tömegekhez. A legfontosabb kérdés az, hogy vállalja-e a fordító az ilyen megbízásokat vagy sem (szabadúszóként könnyebb etikai döntést hozni, anyagit már kevésbé), amennyiben viszont alkalmazottként szembesül e szövegekkel, a kényszer kiskapuként szolgálhat a mentegetőzésre.

Meglátásunk szerint ez is egy örök kérdés marad, amelyet a jeromosi eskü sem tud kezelni. Pszichológiai megközelítésben a fórumokon elhangzik, hogy csak olyan munkát vállaljon a fordító, amelynek szövegével erkölcsileg egyetért és megvédhető, illetve nem gátolja utólag a nyugodt álmot, de ez reálisan nem tartható. Az orvos mindenekelőtt az életre esküszik fel, és az ellenség életét is legjobb tudása szerint kell ápolnia a hippokratészi eskü alapján. Amikor viszont

anyanyelvén teszi elérhetővé a bomba elkészítését (hazája dicsőségére), ennek morális szálai tekervényesek, még akkor is, ha úgy viszonyul hozzá, hogy előbb-utóbb valaki mindenképpen megteszi, és legalább a készítő ne robbanjon fel a rossz fordítás következményeként.

A fentiekhez képest az „ártatlan” tartalmú szövegek sem feltétlenül mentesek az erkölcsi vonatkozásoktól. Klaudy átváltási műveletei (2003) között található a kihagyás, amely elvileg arra vonatkozik, hogy redundáns elemek fordításától eltekinthet a fordító, vagy nyomós oka van rá, hogy ne fordítsa. Ez viszont a cenzúra felé is vezethet, és egyik leglátványosabb problémahelyzet az, amikor az amerikai filmekben a kötőszavakat káromlások és tabuszavak tartják össze. A magyar feliratozó törekedhet szöveghűsége (jeromosi eskü), de tudja-e egyaránt követni ezt is, illetve a magyar erkölcsi normák (írott és íratlan) betartását? Lehet-e „enyhíteni” vagy „szépíteni”, és vajon mennyire lesz élethű a halállal dacoló katonák káromkodását tompító fordítás?

További gondot okozhatnak a műfaji megkötések is, hiszen irányelveket találunk arra nézve, hogy a filmek betétdalait kell-e fordítani vagy sem (elvileg, ha a cselekmény szempontjából fontos a tartalom, igen), és hogyan: prózában vagy rímmel? Savory (1957) hat pár fordítási ellentmondást/lehetetlenséget gyűjtött össze, amelyek egyike ehhez hasonló, és örökzöld, megoldatlan kérdést terjeszt elő: a verset verssel vagy prózával fordítsuk? A válasz egyszerű, ha Weöres Sándortól vagy Tóth Árpádtól kérdezzük, de a mai fordító bizony kínlódik esztétika és megélhetés között.

Zárógondolatként ehhez a részhez annyit mondhatunk, hogy a szakszerű fordító – ha már bármilyen okból elvállalta a szövegfordítást – tudása legjavát nyújtva végezze feladatát, elsősorban a maga szakmai megelégedésére (nyelvi, kulturális, vagy egyéb tényezők figyelembevételével)⁸³, remélve, hogy az ügyfél is elégedett lesz. És ez átvezet minket a következő részhez.

3.2. Fordító és ügyfél

Szakemberek egybehangzó véleménye szerint a XX. század második felétől kezdve a fordítás egyre nagyobb szerepet játszik a nemzetközi porondon, ami a technikai forradalomnak köszönhetően (is) ma már ipari méreteket öltött, és komoly tanulmányok is születtek az európai fordítóipar nagyságáról (pl. Pym et al. 2012). Ekkora arányú fordítás esetében már nem beszélhetünk művészi fordításokról⁸⁴, hanem kliensorientált piacról.

⁸³ A történelmi szövegeknél például olyan szavak használata is megengedett a szöveghűség elvéért, ami mai diskurzusban már elképzelhetetlen lenne.

⁸⁴ Egy statisztikai adat szerint az Amerikai Egyesült Államokban 2004-ben csupán 891 könyv volt szép-irodalmi fordítás a 195.000-ból (McKay 2006, 22), ami 0,45%.

Sokak szerint az ügyfél leginkább az *anyagiakat* jelenti. Chriss szerint (2002, 92) etikai megfontolások alapján kell elutasítani vagy megfizettetni a munkát, illetve kitér arra is, hogyan lehet(ne) megelőzni vagy kivédeni az ügyfél nem szakszerű hozzáállását, aki nem akar határidőre fizetni vagy egyáltalán, illetve megkérdőjelezi a munka minőségét vagy árát, ezzel pedig ront a fordító megítélésén. Ami pedig a fordítói ügynökségeket illeti, Robinson (2003, 163) óvatosan fogalmaz: szerinte a legtöbb ügynökséget eléggé etikusnak tartja ahhoz, hogy az ügyfél tudatlanságát ne akarja kihasználni. Gouadec (2007, 238) meg egyenesen megtiltja, hogy becsapjuk az ügyfelet azáltal, hogy a ténylegesnél nagyobb mennyiségre/időre számlázunk.

Anderman (2003, 49) kerekasztal-megbeszélésén Newmark kifejti, hogy veszélyes a fordítást csupán kliensorientáltság szempontjából megközelíteni, hiszen ha csak a fogyasztót vesszük figyelembe, az már maga a társadalom kritikája. Hogy mennyire igaza van, azt tapasztaljuk a mindennapok fordításaiban, mind mennyiségileg, mind pedig minőségileg, illetve már eleve abban, hogy mi kerül fordításra.

Menedzseri szempontból a *kapcsolattartás* fontosságát kell kiemelnünk. Ha a fordító olyan helyzetben van, hogy közvetlenül kapcsolatban áll az ügyféllel, akkor megfelelő partnerségi viszony alakulhat ki, és a fordítás mint szolgáltatás a konkrétumok síkjára terelődik. Ide sorolhatjuk az *árajánlatot* (leütések száma, szavak, oldal, befektetett munka), *határidőt* (beleértve azt is, hogy mi történik ennek megszegésekor egyrészt a fordító részéről, másrészt a fizetség felől), illetve a legszigorúbban vett *titoktartási kötelezettséget*, amely egyébként az összes ügyféllel számoló szakmai kódexben előfordul. Nem áll módunkban meghatározni az ügyfél fogalmát, mert ez roppant relatív, és a fordító (erkölcsi és/vagy szakmai) döntésén alapul, hogy a nem fizető rokonokat, barátokat és ismerősöket mennyire tekinti ügyfélnek, de tagadhatatlan, hogy ezzel kapcsolatban igényelnek tanácsot fórumokon. Szintén egy jó kérdés, hogy mennyire sikerül erre megnyugtató választ adni, illetve mennyire sikerül egy adott személy esetében elkülöníteni a fordítói megbízást a baráti felkéréstől, melynek következtében szívességet gyakorol a fordító. Minél nyugatabbra keressük erre a megoldást, annál inkább felbukkan a javaslatok között az írásba foglalt, mindenre kiterjedő megállapodás szükségszerűsége a professzionális fordítók etikájában, ahol fel sem merül a számlaképeség.

A helyzet azonban korántsem ilyen egyértelmű például Romániában, ahol a reális fordítói igényeket jóval meghaladja a fordításra jogosult személyek száma, akik e státusukat egy korábbi jogrendelkezésnek köszönhetik (és az Igazságügyi Minisztériumnak, amely szinte „ingyen” tolmácsolásra igyekezett kötelezni őket ennek fejében). Bár ez a lehetőség már néhány éve megszűnt, a legjelentősebb

romániai fordítókat tömörítő szövetség csupán 112 tagot számlál (már a honlapja sem működik), míg az Igazságügyi Minisztérium jegyzékében közel 33.000 oklevelű fordító és tolmács szerepelt 2011-ben (Pym et al. 2012, 29), 2019-ben pedig 38.500-nál is több tagról szolgáltat információt.⁸⁵ Logikus kérdésnek tűnik, hogy ebből jelenleg még hány aktív fordító és tolmács van, illetve hány követi a tapasztalati úton létrehozott szakmai kódexeket.

Ha a szakmai kódexeket hatékonysági cézzal készíti bármely szakmai fórum, legalább mellékletként kellene tartalmaznia szerződési és árajánlati mintákat, és ezt az ügyfelek számára is elérhetővé kellene tenni. Jó példa erre az MFTE honlapja, amely kiemelt helyen tünteti fel az etikai kódexet⁸⁶, és kulcsszavak köré rendezi (főként a fordító személyére fókuszálva, de említve a szöveget, ügyfeleket és társakat is). Ez lehetővé teszi az áttekinthetőséget, és megnehezíti az ügyféllel szembeni etikátlannak tartott dolgokat: túlárazás vagy alulárazás a minőség vagy a szakmabeliek rovására.

3.3. Fordító és szakmabeliek

A professzionális fordító kapcsolatai közé tartozik a munkaadója és szakmabeli társai; a hozzájuk való megfelelő etikai magatartás megkívánja a tisztességtelen üzleti verseny elkerülését. Viszont az is nyilvánvaló, hogy erre rengeteg ellenpélda van, amely származhat tudatlanságból, nemtörődömségből, vagy egyenesen rosszindulatból, melynek célja a szaktárs szakmai ellehetetlenítése, illetve tisztességtelen ügyfélszerzési kísérlet.

A hivatásetikák külön figyelmeztetik a fordítókat, hogy soha ne kritizáljanak szakmabelit az ügyfél előtt, illetve kerüljék a tisztességtelen próbálkozásokat szerződések elnyerésére (például információ elhallgatásával). Gouadec tételesen felsorolja a „mit ne” kategóriákat (2007, 230), és másokkal egybehangzóan állítja, hogy mindenfajta tisztességtelen verseny hosszú távon megbosszulja magát.

Viszont itt is van kérdésünk. A fordító eleve „magányos farkas” kategória, és viszonylag izoláltan dolgozik, amit csak felerősített az online világra való áttérés. Jóval nehezebb követni és esetenként elhatárolódní tisztességtelenül viselkedő fordítóktól vagy praktikáktól, ha nehezebb is tudomást szerezni róla.

A megoldást a nyilvánosság jelentheti, még akkor is, ha csak e-formátumban „létezik” a csoport (*facebook*, e-mail-címmel való feliratkozás stb.). A szakmai csoportosulások ezért (is) igyekeznek fórumokat, összejöveteleket szervezni, hogy a szakma és szakmabeli iránti hűség megerősödhessen. Ebben az is benne van, hogy a tapasztaltabbak segítsék a pályakezdőket, vagy ma már az is

⁸⁵ <http://old.just.ro/MeniuStanga/Listapersoanelorautorizate/Traducatori/tabid/129/Default.aspx> (2019. márc. 7.)

⁸⁶ <https://mfte.hu/hu/mfte/etikai-kodex> (2019. márc. 7.)

természetes, hogy a fiatalabb könnyebben tud segíteni az idősebbek technikai gondjain, melyre nagyon jó példa Magyarországon a Környei Tibor által létrehozott *mfefo* szakmai csoportosulás⁸⁷, illetve a Fordítók és tolmácsok szakmai csoportja a *facebookon*, melynek 2800-nál is több tagja van.

Az itt tárgyaltak, illetve az ügyféllel kapcsolatos megjegyzések viszont roppant elgondolkodtatóak, hiszen azt jelzik, hogy esetenként komoly gondokkal küszködnek a szakmai csoportosulások, de ugyanakkor az emberiség egésze is. Hogy ez mennyire új keletű, természetesen vitatott, hiszen már a *Bibliában* is benne van az embertársainkkal, felebarátainkkal szembeni igény: szeretet, segítőkészség, titoktartás, tisztelet, és a *Tízparancsolat*ot még nem is említettük. A hippokratészi eskü szövege is már 2500 éve igyekszik kialakítani az orvosokban a felelősségudatot több-kevesebb sikerrel, és a fordítóknál sincs ez másképp.

Ezért mondhatjuk, hogy az etikai kódexek azt a reményt is igyekeznek belekódolni a szövegekbe, hogy a professzionálisan közeledő hivatásgyakorlók fogékonyak erre, és képesek jó és helyes dolgokat felmutatni és létrehozni, illetve megfelelő szakmai kapcsolatokat ápolni. Ehhez viszont hiányzik még legalább egy láncszem, éspedig a fordító személye.

3. 4. A fordító személy(iség)e

Bár a minőség (fordítás minősége, kapcsolataink minősége) mindhárom korábbi kategóriában jelentős, elsősorban a fordító személyéhez szeretnénk kötni, akinek szakavatottsága nélkül nem lehetne minőségről beszélni.

A szakmai hírnév alapja a minőség garanciája, amely akár reklámszlogen is lehetne, ha nem hangzana annyira elcsépeltnék. A gyakorlat viszont azt mutatja, hogy a kezdő fordítók nemigen vannak tisztában azzal, hogy a hírnevet meg kell alapozni, és ez csak kitartó munka árán érhető el, bár a kitartó munka nem jelent sem minőségi garanciát, sem megélhetést. Az elvesztett szakmai hírnév viszont gyakran vezet oda, hogy fel kell hagyni a mesterséggel, hiszen az ügyfelek előbb-utóbb elfogynak.

Tökéletes minőség a fordításban (vagy más szakterületen) ritkán fordul elő, ha egyáltalán lehetséges, hiszen a nyelvi kifejezés szubjektivizmusa ezt nem teszi lehetővé. A következő szint viszont a *jó* minőség, ami lehet akár elfogadhatóan jó, olyannyira, hogy további megrendeléseket biztosít. És bármennyire szubjektív is a fordítás, akkor jó, ha mind a fordító, mind pedig az ügyfél elégedett. Ebben benne van a határidőre teljesítés követelménye, a megfelelő munkabeosztás, a jó minőségű terminológiai és fordítói adatbázisok megléte vagy kialakítása, ami már óhatatlanul a *fordítói kompetenciát* idézi.

⁸⁷ A Magyar Fordítók Elektronikus Fórumán gyakori a technikai kérdésekkel kapcsolatos problémamegoldás, mint például a szövegszerkesztéssel vagy fordítói szoftverekkel kapcsolatos kérdések.

Samuelsson-Brown (2006, 93) a nyilvánvaló *hibamentességet* emeli ki, ez pedig vonatkozik a korábban említett nyelvi, kulturális és technikai ismeretekre egyaránt, illetve abban a szakágban való jártasságra, amelyen területhez tartozik a szöveg. Etikailag elítélendő tehát, ha a fordító olyan megbízást vállal, amelyhez nem *eléggé kompetens*, és szándékosan nem a *szakképzett* szót választottuk. Szakfordítói egyesületek gyakran panasszal élnek az időszakos módon fordítással foglalkozó amatőrök ellen (lásd az estétől reggelig elkészülő sorozatfilmek feliratát készítőket), de a legnagyobb problémát az anyagi javadalmasítás ellenében dolgozó illegálisan működő fordítók jelentik. Ezt a jelenséget Gouadec is tárgyalja, amatőr és „törvényen kívüli” fogalommal vonatkozva rájuk (2007, 170), de igazi megoldás nem nagyon van erre, még a minőségi munka sem (hiszen nagyon sok az igénytelen kliens is, aki a silányabb, de lényegesen olcsóbbat választja). A szakmai kódex ebben az esetben nyilvánvalóan nem tud pozitív hatást kifejteni.

Goleman viszont egy más jellegű kompetenciát fejt ki: „az építő emberi kapcsolatok jótékonyan hatnak egészségi állapotunkra, a mérgező viszonyok azonban olyanok, mint a lassan ölő mérreg a testben” (2007, 9). A mi esetünkben tehát a fordító személyiségének megfelelőnek kell lennie társadalmi és szakmai kapcsolatok kialakítására, amire tudatosan kell(ene) törekedni.

A megfelelő emberi kapcsolataira építve komoly szakmai kapcsolatokra is szert tehet a fordító, és etikai viszonyulása is megfelelően fog alakulni. Ennek kiegészítése, hogy az állandó önképzés fontos, illetve az is, hogy időnként felülbíráljuk személyes és társadalmi kötelezettségeinket, és megkérdőjelezzünk betecosodott normákat is. Ha konfliktushelyzetbe is keveredünk ezek miatt, az sem baj, hiszen a *konfliktuskezelés* is egy szakmai kompetencia (vö. Inghilleri 2009, 103). A konfliktus megelőzéséhez és kezeléséhez pedig rengeteg támpontunk lehet, hiszen még a játékelmélet is azt tanítja, hogy az altruisztikus viselkedés hosszú távon kifizetődő, és a nagylelkű és becsületes személyek így vagy úgy, de sikeresek lesznek.

A megfelelően kiegyensúlyozott fordító pszichológiai profiljához az is hozzátartozik, hogy munka közben, illetve szakmai kapcsolatait illetően kételyek merülnek fel benne, hiszen a mondás szerint is tévedni emberi dolog. Hoffmann a pedagógusokról szóló tanulmányában kifejti, hogy aki „üzembiztosan ítélkezik”, az nem jó, hiszen nem lehetünk „kiválóak”, és azzal kell megelégedni, hogy „elégé jók” leszünk (Hoffmann 2003, 18), és ez talán a fordítóokra is igaz: hivatáskódexben megfogalmazható, hogy a mindig a maximumot kell nyújtani, de ez nem egyenértékű azzal, hogy a tökéleteset. A „jó” fokmérője pedig az elégedett olvasó, kritikus, vagy a visszatérő ügyfél.

4. Következtetések

A fordítói szakma megerősödése maga után vonja az etikai kódexek megso-
kasodását és árnyaltságát. Továbbra is kérdéses marad viszont ezek hatálya,
hiszen más szakmák esetében a lebukás veszélye és jogi következménye össze-
hasonlíthatatlanul magasabb.⁸⁸ Amíg nem olvasunk híreket lebukott fordítókról,
addig a szakmai tömörülések csak nagyon kis hatókörben éreztetik hatásukat,
és Inghilleri azt is kétli, hogy valaha tisztázódik, mit is jelent az etikai megkö-
zelítés a fordítás elméletében és gyakorlatában (2009, 100).

Valamelyest optimistább megközelítésbe a fordítás társadalmi és politikai
jelentőségéből lehetne kiindulni, amely kiegészülne azzal, hogy hatékonyabb
oktatási eszköz kerülhet ezáltal a fordítást tanulók és gyakorlók kezébe (Inghilleri
2009, 104). Végző soron pedig mintegy jogot formálhatnak a szakmabeliek arra,
hogy felelősségteljesen lépjenek fel, és komolyan vegyék láthatóságukat és köte-
lezettségüket (Maier 2007, idézi Inghilleri 2009, 104), bár a minden fordítóra
kiterjedő konszenzus egyelőre utópisztikus.

A fordítói etikai kódexek természete és státusa vitatott, nem is kötelező elfo-
gadni, csak szűk szakmai társulásokban.⁸⁹ Amennyiben közös jellemzőt keresünk
bennük, formailag és tartalmilag hasonlóak az ügyvédi vagy orvosi etikákkal,
ami a munkavégzést (minőség), ügyfelekkel való kapcsolattartást (titoktartás),
szakmabeliekhez való viszonyulást (igényesség, tisztesség, informálás), vagy a
tisztességtelen reklámozást illeti (vö. Barlai 2003, 58–63). Amiben viszont egyedi
a fordítói etika, az a betartási kötelezettség hiánya, amely csupán ajánlás szinten
érvényes, és ez nehezen és lassan változhat. Vannak komoly fordítói szakmai
szervezetek által létrehozott kódexek (ATA – Amerikai Egyesült Államok⁹⁰, ITI –
Egyesült Királyság⁹¹, IFT – nemzetközi⁹²), de ha ezeket be is tartja az illető szer-
vezet összes tagja, százalékban kifejezett arányuk messze alulmarad azokhoz
képest, akik nem professzionális fordítóként nem tartják be. Szintén jó kérdés
az, hogy az ügyfelek hány százaléka igényli a magasan képzett professzionális
fordítót, de kétlő, hogy bárki is fel tudja ezt mérni.

⁸⁸ Egy konkrét példa: <https://kronika.ro/szines/engedely-nelkul-praktizalt-romaniai-maganklinikakon-az-olasz-parkolooor>, (2019. márc. 7.)

⁸⁹ Bár vannak nagyobbak is, mint például az Amerikai Fordítók Egyesülete (ATA), amely úgy számlál 10.000 tagot, hogy a fordítókon kívül ide tartozhatnak tanárok, projektmenedzserek, szoftverfejlesztők, kórházak, egyetemek és kormányzati szervek is: <https://www.atanet.org/membership/>, (2019. márc. 7.)

⁹⁰ http://www.atanet.org/certification/eligibility_requirementsform.php (2017. júl. 21.)

⁹¹ [http://www.iti.org.uk/pdfs/newPDF/20FHCConductIn_\(04-08\).pdf](http://www.iti.org.uk/pdfs/newPDF/20FHCConductIn_(04-08).pdf) (2017. júl. 21.)

⁹² <http://www.fitift.org/en/charter.php> (2017. júl. 21.)

Egyik legvitatottabb vélemény az erkölcsi normákkal kapcsolatban Hankiss elhíresült cikkében olvasható: „Az erkölcsi-társadalmi normák [...] nem arra a célra készültek, hogy az ember maradéktalanul betartsa őket. Sokszorosan túl is vannak méretezve”. (Hankiss 1974, 16), de ezt a véleményt kevesen osztják. Hoffmann amellet foglalt állást, hogy az önmagát komolyan vevő szakmát elismeri a közvélemény, illetve a meglévő és betartott kódexre hivatkozni lehet (Hoffmann 2003, 15), és meggyőződéssel vallja, hogy „erkölcsiségünkben kell változnunk, erősödnünk és főleg javulnunk ahhoz, hogy elviselhetőbbé, élhetőbbé, azaz emberibbé váljék az életünk” (2003, 10). Bár a felsorakoztatott vélemények általánosak, vagy a pedagógusokra vonatkozóan születtek meg, érvényességük kiterjed minden szakmai rétegre, és természetesen a fordítói szakmát művelőkre és jobbítani szándékozókra is.

Első olvasásra túlon túl ideálisnak és megközelíthetetlennek tűnhet Spinoza többszázados, de ennek ellenére örökzöld megállapítása is:

Az ember számára [...] semmi sem hasznosabb az embernél. [...] azok az emberek, akiket az ész kormányoz, azaz azok az emberek, akik az ész vezetése mellett keresik a maguk hasznát, nem vágyódnak semmi olyasmire, amit nem kívánnának a többi ember számára, s ezért igazságosak, hűségesekek és becsületesek (Spinoza 1997, 277).

A fenti gondolatban mi azt látjuk, hogy a legjobb befektetés az ember számára az emberiség maga, és ezt nem lehet jól megtervezni, hacsak nem hosszú távon gondolkodunk: a kívánt igazság, hűség és becsületesség egy életre kell szóljon ahhoz, hogy az orvosok, ügyvédek, pedagógusok és fordítók értéket és minőséget tudjanak teremteni. Nem meglepő, hogy az ilyen fehér holló, hiszen a spinozai *Etika* utolsó mondata is így hangzik: „De minden, ami kiváló, éppoly nehéz, mint amilyen ritka” (1997, 393).

Irodalom

- Aáry-Tamás Lajos. 2003. Az etika és a jog határai. In *Szakmai etikai kódex: Tanulmányok, normák és esetleírások*, szerk. Hoffmann Rózsa, 49–55. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Anderman, Gunilla. 2003. Round-Table Discussion on Translation in the New Millennium. In *Translation Today: Trends and Perspectives*, szerk. Gunilla Anderman–Margaret Rogers, 13–51. Clevedon: Multilingual Matters.
- Baker, Mona. 2011. In *Other Words: A Coursebook on Translation*. 2nd ed. Routledge.
- Barlai, Róbertné. 2003. Etikai kódexek a humán szférában. In *Szakmai etikai kódex: Tanulmányok, normák és esetleírások*, szerk. Hoffmann Rózsa, 56–64. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

- Bermann, Sandra. 2005. Introduction. In *Nation, Language, and the Ethics of Translation*, szerk. Sandra Bermann–Michael Wood, 1–10. Translation | Transnation 8. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Carroll, Mary–Jan Ivarsson. 1998. *Code of Good Subtitling Practice*. European Association for Studies in Screen Translation. <http://www.transedit.se/code.htm>.
- Chesterman, Andrew. 2001. Proposal for a Hieronymic Oath. Szerk. Anthony Pym. *The Translator* 7 (2): 139–154.
- Chriss, Roger. 2002. *Translation as a Profession*. <http://www.huntrans124.com/chriss.pdf>.
- Díaz Cintas, Jorge. 2005. Back to the Future in Subtitling. In *MuTra2005*, 16–32.
- Goleman, Daniel. 2007. *Társas intelligencia*. Ford. Buda Júlia. Budapest: Libri Kiadó.
- Goodwin, Phil. 2010. Ethical Problems in Translation. *The Translator* 16 (1): 19–42.
- Gouadec, Daniel. 2007. *Translation as a Profession*. John Benjamins Publishing.
- Hankiss Elemér. 1974. A tanári pálya foglalkozási ártalmairól. *Kritika* (1): 16–17.
- Hoffmann Rózsa. 2003. Erkölcs és pedagógia. A pedagógus szakmai etikai kódex jelentősége. In *Szakmai etikai kódex: Tanulmányok, normák és eseteírások*, szerk. Hoffmann Rózsa, 9–26. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Inghilleri, Moira. 2009. Ethics. In *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, szerk. Mona Baker–Gabriela Saldanha, 2nd ed., 100–104. London; New York: Routledge.
- Jelenits István. 2003. Szempontok egy pedagógusetikához. In *Szakmai etikai kódex: Tanulmányok, normák és eseteírások*, szerk. Hoffmann Rózsa, 27–33. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Jókai Anna. 2003. Ajánlás. In *Szakmai etikai kódex: Tanulmányok, normák és eseteírások*, szerk. Hoffmann Rózsa, 7–8. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Klaudy, Kinga. 2003. *Languages in Translation*. Budapest: Scholastica.
- Maier, Carol. 2007. The Translator’s Visibility: The Rights and Responsibilities Thereof. In *Translating and Interpreting Conflict*, szerk. Myriam Salama-Carr, 255–266. Amsterdam: Rodopi.
- McKay, Corinne. 2006. *How to Succeed As a Freelance Translator*. Lulu.com.
- Pym, Anthony. 2001. The Return to Ethics in Translation Studies. *The Translator* 7 (2): 129–138.
- Pym, Anthony–François Grin–Claudio Sfreddo–Andy L. J. Chan. 2012. The Status of the Translation Profession in the European Union. DGT/2011/TST. *Studies on Translation and Multilingualism*. European Union.
- Robinson, Douglas. 2003. *Becoming a Translator: An Introduction to the Theory and Practice of Translation*. 2nd ed. London and New York: Routledge.
- Samuelsson-Brown, Geoffrey. 2006. *Managing Translation Services*. Topics in Translation 32. Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters.
- Savory, Theodore Horace. 1957. *The Art of Translation*. Cape.
- Spinoza, Benedictus de. 1997. *Etika*. Ford. Szemere Samu és Boros Gábor. Sapientia Humana. Budapest: Osiris.
- Steiner, George. 1998. *After Babel: Aspects of Language and Translation*. 3rd ed. Oxford University Press.

Internetes források

- http://www.atanet.org/certification/eligibility_requirementsform.php (2017. júl. 21.)
- <http://www.fitift.org/en/charter.php> (2017. júl. 21.)
- [http://www.iti.org.uk/pdfs/newPDF/20FHConductIn_\(04-08\).pdf](http://www.iti.org.uk/pdfs/newPDF/20FHConductIn_(04-08).pdf) (2017. júl. 21.)
- <https://kronika.ro/szines/engedely-nelkul-praktizalt-romaniai-maganklinikakon-az-olasz-parkolooor> (2019. márc. 7.)
- <https://mfte.hu/hu/mfte/etikai-kodex> (2019. márc. 7.)
- <https://mfte.hu/hu/mfte/etikai-kodex#tisztesseg> (2019. márc. 7.)
- <https://www.atanet.org/membership/>, (2019. márc. 7.)

Attila IMRE

IZAZOVI PROFESIONALNE ETIKE PREVODILACA

Prevođenje je u onlajn svetu 21. veka izraslo u čitavu industrijsku granu, a profesionalni etički kodeks prevodiocu može da pomogne da kvalitetno vrši svoj posao. Ipak, postoje mnogi izazovi budući da etički kodeks nije obavezujući te ne nosi nikakve pravne posledice. Ovaj rad se bavi faktorima koji utiču na profesionalnu etiku (izvorni tekst, klijent, kolege prevodioci i ličnost prevodioca), a završava zaključcima i spisikom stručne literature.

Ključne reči: prevodilac, etika, tekst, klijent, kolega

Attila IMRE

CHALLENGES OF TRANSLATORS' PROFESSIONAL ETHICS

Translation has grown into a fully-fledged industry in the online world of the 21st century, and a professional code of ethics may help them do a quality job. Nevertheless, certain challenges must be faced, as complying with a code of ethics is neither compulsory nor does it have legal consequences. Our study discusses factors influencing professional ethics, such as the source text, clients, fellow translators and own personality. The paper ends with a few concluding remarks, followed by the references.

Keywords: translator, ethics, text, client, colleagues

SOMOGYVÁRI Lajos

Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar
Tanárképző Központ
Veszprém, Magyarország
somogyvari.lajos@mftk.uni-pannon.hu

ÚJVIDÉK A CIA-IRATOK TÜKRÉBEN (1948–1955)⁹³

Novi Sad u ogleдалu dokumenata CIA (1948–1955)

Novi Sad in the Light of CIA Documents (1948–1955)

A titkosítás alól feloldott CIA-dokumentumok tömege várja a kutatókat a Központi Hírszerző Ügynökség elektronikus oldalán (<https://www.cia.gov/library/readingroom/home>), mely az információszabadságról szóló amerikai törvényi rendelkezések következtében vált hozzáférhetővé az érdeklődők számára. A források többsége 2016 óta (illetve egy része már korábban is) online formában fenn van a világhálón, ennek ellenére a magyar (és külföldi) történettudomány eddig kevésbé foglalkozott elemzésükkel. Jelen írás bevezetés kíván lenni a hasonló jelentések olvasásához, tehát a historiográfiai-módszertani kontextus rövid felvázolása után a jelentésekből megismerhető, erősen szelektált és hírszerzői szempontból hasznosítható Újvidék képén keresztül mutatja be egy ilyen vizsgálat hasznosságát. Írásom feltárja, hogy a CIA milyen adatokhoz férhetett hozzá, és ebből milyen tudáskonstrukciót alkotott a nyugati döntéshozók számára, a hidegháború kezdeti, konfliktusokkal teli időszakában.

Kulcsszavak: CIA, Újvidék, hidegháború, hírszerzés

Bevezetés

A hidegháborús amerikai hírszerzés kialakulásának kezdeti időszakában, a „hőskorban” kulcsszerepet játszott James McCargar, aki 1946-ban érkezett fedett ügynöki szerepben egy titkos amerikai szervezet (The Pond) tagjaként Buda-

⁹³ A kézirat elkészítésének utolsó fázisában fedeztem fel, hogy egy három részből álló, szerb nyelvű cikksorozat már foglalkozott a CIA-iratokból megtudható újvidéki információkkal (Bogosavljević 2017a, 2017b, 2017c) – nem tudok szerbül, de az illusztrációkat áttekintve világossá vált, hogy bár van átfedés az alapul felhasznált források tekintetében, mások az írásom célkitűzései, műfaja és mindenképpen érdekes lehet a kétféle megközelítés összehasonlítása egy szerbül és magyarul egyaránt tudó olvasónak.

pestre. McCargar hivatalosan diplomata volt, számos antikommunista magyar politikust mentett ki Bécsbe Alfred Ulmerhez. Ulmer később a CIA első vezetője lett az osztrák fővárosban (Felix 1988, Stout 2007).⁹⁴ A két férfi 1948-ban Washingtonban találkozott Frank Wisnerrel, aki a világháború végén a CIA elődszervezeténél, az OSS-nél (Office of Strategic Services) dolgozott, mint a délkelet-európai operációs műveletek vezetője. Wisner ekkorra már a CIA születésénél bábáskodott, ennek keretében bízta meg McCargar egy főhadiszállás megszervezésével, mely hét ország ellenőrzésével foglalkozott: Görögország, Törökország, Albánia, Magyarország, Románia, Bulgária és Jugoszlávia tartozott ide (ez a csoportosítás jelezheti a megfelelő szakemberek hiánya miatti szükség-szerűséget, illetve az angolszász geopolitikai szemléletet is, ami Magyarországot a Balkánhoz sorolta). 1948 októberében McCargarnek még csak 9 embere volt, egy éven belül ez a szám 450-re nőtt (Weiner 2007, 34). Jugoszlávia (földrajzi elhelyezkedése, politikai aspirációi miatt) a kezdetektől fontos volt az amerikaiak számára, amit csak erősítettek Tito önállóságra irányuló törekvései, majd a szovjetekkel való szakítás ténye (Vukman 2007), hiszen a CIA mindig kereste a blokkon belüli sebezhető pontokat, destabilizáló elemeket. Ebből a szempontból kell majd értelmezni az Újvidékről szóló amerikai jelentéseket.

A tanulmány alapjául szolgáló riportok bemutatása előtt a források keresési lehetőségeit mutatom be, mely egyben az elemzés módszertanát is jelenti majd. A kutatáshoz a CIA kézikönyvet készített a nyilvánosságra hozatal folyamatának elején (User's Manual for the CIA Records Search Tool 2003), s ez jó kiindulópontot nyújt az iratok értelmezéséhez. Létezik egyszerű és összetett keresés; begépelhetünk kulcsszavakat, neveket, földrajzi helyeket, szűkíthetünk a publikációs dátum, besorolás, ügyszám alapján, illetve gyűjteményekben kutathatunk (pl. Bosnia, Intelligence, and the Clinton Presidency). A titkosítás alóli feloldást egy megtisztítási folyamat előzte meg (ezt jelöli a sanitized minősítés), ennek során a nemzetbiztonsági, személyes, üzleti és egyéb okokból nem publikus tartalmakat kitakarták, illetve bizonyos iratokat nem mentesítettek a bizalmas, titkos (confidential, secret) jelöléstől, így zárolva maradtak.

A forrásanyag bemutatása

Jelen esetben az összetett keresést alkalmaztam, a dokumentum címébe (Document Title) írtam be a földrajzi keresőszót, mert így azokat az iratokat sorolta fel a rendszer, amelyeknek a fő témája Újvidék (ha általános kifejezésként

⁹⁴ Christopher Felix önéletrajzi jellegű műve valójában James McCargarat takarja: a hasonló művek fontos kiindulást jelenthetnek hasonló vizsgálatoknál, de mindig figyelembe kell venni a saját személyiséget pozitív színben ábrázoló, sokszor felmerülő manipulatív-szelektív szándékot.

írjuk be a város nevét, akkor minden olyan forrás bekerül a listába, amelyben legalább egyszer felbukkan a név, függetlenül a jelentés témájától). Az Újvidék szóra azonban nem ad választ az adatbázis, hiszen az angolszász helyesírás nem ismeri ezeket az ékezeteket, legtöbbször nem így rögzítették a földrajzi helyet. Ha az Ujvidek szóra keresünk, akkor általános kifejezésként négy találatot kapunk, de ezek a források csak megemlítik Újvidéket, mint a magyarországi úthálózat részét, vagy a Horthy-hadsereg tisztjeinek egykori állomáshelyét – tehát más témákhoz kapcsolódó, mellékes adatokat találunk. Nagyon fontos, hogy magyarországi vonatkozásban három esetben 1945 előtti időszakról szólva szerepel Újvidék, az amerikai hírszerzés pedig mindig a célországához alkalmazkodva adta meg a településneveket.

Novi Sad mint cím esetében 23 irat található: ebből egy származik 1983-ból (ez utóbbi egy bibliográfiai jegyzék, ami egyébként is kilóg a források közül), a többi a tárgyalt időszakból (1948–1955) maradt fenn – a CIA-t 1947-ben alapították, tehát az Ügynökség működésének kezdeti periódusáról van szó. A hidegháború különösen konfrontatív, első szakasza után bekövetkezett enyhülést általában Sztálin halálához köti a történettudomány: a felosztás szerint 1947 és 1953 között feszült egymásnak a két világhrend, 1953-tól 1955-ig viszont számos békülékeny gesztust figyelhetünk meg a felek részéről. A kronológia azonban teljesen mást mutat az amerikai nemzetbiztonság és titkos akciók szempontjából (Callanan 2010), ami arra a tényre figyelmeztet (és ezt mindig szem előtt kell tartanunk), hogy a politikai-diplomáciai eseményeket, fordulatokat ne akarjuk megfélemlíteni a különböző szolgálatok tevékenységének a változásával.

Évszám	Dokumentumok száma
1948	1
1949	5
1950	3
1951	6
1952	4
1953	0
1954	2
1955	1

1. táblázat. CIA-dokumentumok évenkénti bontásban

Az első táblázat évszámok szerinti csoportosításban mutatja be a dokumentumok megoszlását: ilyen kis elemszám esetében természetesen nem tudunk

messzemenő következtetéseket levonni, hiszen az a tény, hogy 1953-ból például nincs jelentés, egyaránt jelezheti a hozzáférhető információk szűkösségét, esetleges, véletlen körülményeket, vagy a titkosítás további fenntartását. A számokat tovább árnyalja, hogy 1951-ben négy iratnak ugyanaz a publikációs időpontja (december 10.), a tartalom is nagyrészt fedi egymást, tehát feltételezhetjük, hogy egy jelentés négy részre osztásáról van szó, amint azt majd látni is fogjuk. Egy tervrajznál nem szerepelt dátum, de a kontextusból kikövetkeztethető az 1949-es keletkezés, ezért ezt is ehhez az évhez soroltam be.

Újvidék az amerikai hírszerzés célkeresztjében

Az 1950-es években volt a legintenzívebb a kapcsolat az USA és Jugoszlávia között, mivel a nyugatiak esélyt láttak a Titóval történt szovjet szakítás után arra, hogy valakit kiszakítsanak a keleti blokkból, és az alakulóban lévő NATO-hoz csatlakoztassák (Milošević 2007). Nem csoda, hogy minél több adatot igyekeztek megtudni az amerikaiak az országról, az információszerzés része volt az ismertetésre kerülő jelentések elkészítése. Talán nem véletlen, hogy 1955 után Újvidékről nincs több irat, hiszen Hruscsov és Tito 1956-tól egyre inkább a konzultáció és kooperáció útjára lépett, Jugoszlávia visszatért a táborba, még ha ez a kibékülés nem is volt teljesen zökkenőmentes, és a délszláv ország továbbra is megőrizte függetlenségét (Rajak 2011). 1956 a szovjetekkel szembeni ellenállás okán inkább Magyarország és Lengyelország szerepét értékelte fel az amerikai elemzők számára, így a hangsúly elterelődhetett a balkáni térségről és Újvidékről is.

A jelentésekből egyfajta mentális térkép fog kirajzolódni (a stratégiai gondolkodás földrajzi víziójához lásd Casey–Wright 2011), ami egyrészt azt jelzi, hogy milyen információkhoz tudott hozzáférni a CIA, másrészt, hogy ebből mit tartott érdemesnek a szervezet rögzíteni és továbbítani a döntéshozók felé. Katonai és gazdasági objektumok, ehhez kapcsolódó személyi vonatkozások és közlekedési szempontok alakítják ki ezt a tudáskonstrukciót, ami a lehetséges (hírszerzési, támadási) célpontok hálózatát adja. A bölcsészettudományok számos fordulata közül az egyik a téri paradigmaváltás (spatial turn), ami a földrajzi helyek kulturális, társadalmi érzékelésére helyezi a hangsúlyt (Döring–Thielmann 2008), arra a folyamatra, melynek eredményeként jelentéssel telnek meg a helyek, ahol cselekvések és emberi viszonylatok fogalmazódnak meg (Ayers 2010). Ebben az értelemben egy erősen leszűkített és szelektált Újvidék-képet fogunk kapni. Nem szabad elfeledni, hogy ez az az információmennyiség, amihez jelenleg hozzáférhetünk, de ennél több anyag is keletkezhetett. Jellemző tendenciákat azonban ebből a 22 dokumentumból is fel tudunk vázolni.

Helyek és jelentések: a repülőtér és egyéb közlekedési útvonalak

A jelentések alapján az újvidéki repülőtér központi helyet foglalt el ebben a mentális térképben, összesen négy irat foglalkozott vele (a legtöbb, ami azonos területre vonatkozik ebben a korpuszban). A városon kívül lévő hely lett tehát a centruma ennek a képzeletbeli térnek, amit főleg katonai célokra használhattak ebben az időben, legalábbis ez derül ki a dokumentumokból. Az első forrás fejlécén (Dat. Prepared) 1949. szeptember 7-i dátum szerepel (Airfield of Novi Sad 1949): nem tudjuk, hogy valójában mikor jutott az Ügynökség az információkhoz (ezt általában amúgy sem tudjuk, mert a Date of Content sort ki szokták takarni, feltételezhetően így is védve a hírforrásokat), csak az az időpont ismert, amikor véglegesítették a jelentést. Még egy érdekes tény derül ki az irat formai jellemzőiből, ami alapján 1978-ban, a CIA igazgatójának levele után enyhítettek a minősítésen, titkos helyett ekkor bizalmas lett, ennek okát természetesen nem tudjuk.

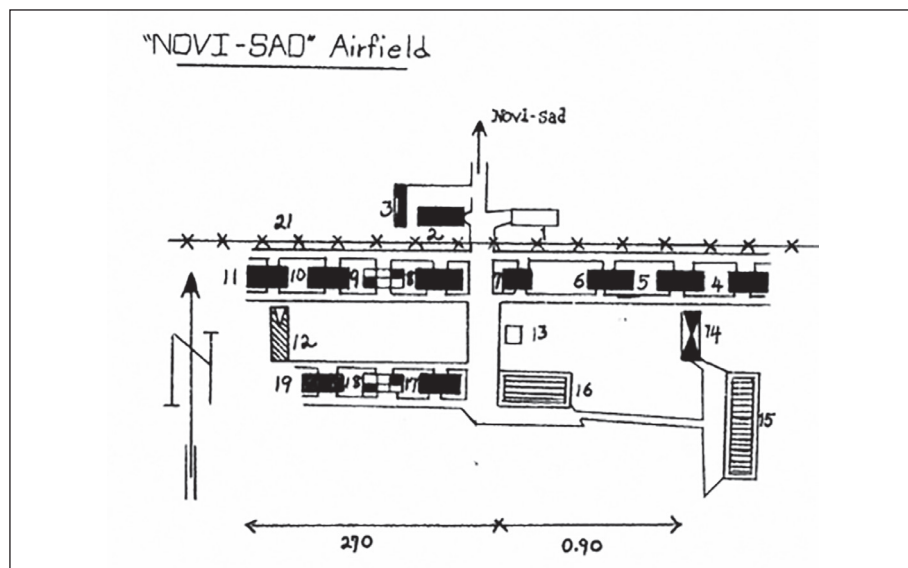
A jelentésíró összevetette az ismeretlen személy(ek) közléseit saját ismereteivel, és értékelt is azokat, így megtudhatjuk, hogy a repülőtér a várostól északnyugatra helyezkedik el, egy vasútvonal mellett, ami megegyezik az elérhető térképek lokációjával. 1947 májusa óta ejtőernyős egységek tartózkodtak itt (ezt a ténytet már ismerte az ügynök, ezután következnek az új információk), létszámuk a dokumentum szerint 60–80 kiképzett személy és 150 diák, egy szovjet őrnagy vezetése alatt; kétmotoros Douglas gépekről ugranak. Az épületek (három fémhangár és néhány barakk) és a terület nagyságát (8200 × 12.000 láb, ami körülbelül 2500 × 3660 méternek felel meg) említik a nyilvánvalóan katonai jellegű tájékoztatóban. A kommentárra vonatkozó információ ki lett takarva, és a 25X1-es kóddal jelölték, ami a titkosítás alóli feloldás egyik kivételét jelenti. Az USA Igazságügyi Minisztériumának honlapja szerint (Declassification Frequently Asked Questions) ez a kivétel bizalmas hírforrások, titkosszolgálati, hírszerzési kapcsolatok nyilvánosságra hozását gátolhatja meg, és/vagy külföldi szervezetek, személyek érintettsége miatt fordulhat elő.

Az irat mellett egy évszám nélküli (feltételezhetően szintén 1949-es) térkép található (Novi Sad) külön jelzeten. Ez a vasútvonalak (Újvidék–Szabadka, Újvidék–Zombor) és a repülőtér elhelyezkedését ábrázolja, ezután több vasútállomás tervrajzát tartalmazza (Szabadka/Subotica, India/Indjija, Topolya/Backa Topola, Nagyfény/Zednik, Verbász/Vrbas), ugyanazt a vonalat követve végig (a magyar elnevezés mellett a dokumentumban szereplő neveket szerepeltettem). Magyarázó szöveg vagy értékelés nem tartozik a rajzokhoz, így nem ismerjük az összeállítás célját, az irategyüttes címéből sem tudunk kiindulni, összességében a településeket összekötő vasút tűnik itt lényeges momentumnak. Egy másik dokumentum (Novi Sad – Tomasevac and Novi Sad – Senta Railroad Lines

1949) két további vonalat mutat be, itt a szerelvényekről, az utazási sebességről és a hidakról is részletes műszaki leírások vannak, tíz állomásról pedig tervrajzok. Elméletileg két képeslapot is beszerzett az Ügynökség az újvidéki Duna-hidakról, melyek gyalogos és járművel való közlekedésre is alkalmasak voltak, de ezekről csak a betétlap maradt fenn (Danube Bridge at Novi Sad 1954), rajta a kézírásos bejegyzés: cancelled (törölt).

1950-ből maradt fenn a következő feljegyzés a repülőtérrel (Skoplje and Novi Sad Airfield 1950), ami a szkopjei (Skoplje) és újvidéki (Novi Sad) légitámaszpont részletes térképészeti leírását adja. A magyarázó szöveg pontos koordinátákkal, landolási és emelkedési adatokkal szolgál, illetve olyan vizuális pontokkal, amelyek alapján könnyen azonosítható a hely: az egyetlen nagyobb gyepes terület Újvidéktől és a Duna kanyarulatától északra. Ezek alapján nem nehéz arra gondolni, hogy egy esetleges, repülőgépekkel végrehajtott támadás célpontjaként is számoltak az újvidéki repülőtérrel (Szkopje esetében nem volt ilyen leírás). A térképvázlaton látható azonosítószámok feloldása a következő:

1. Novi Sad–Becej vasútvonal megállóhelye
2. konyha a nem hivatásos beosztottaknak
3. 1946-ban épült üzlet
- 4–6. 1947-ben épült, egyemeletes barakkok
7. őrség
8. kétemeletes legénységi épület
9. tiszti épület

10. kétemeletes barakk
11. barakk próbaidős tiszteknek (ejtőernyős iskola)
12. garázs
13. 1947-ben épült kantin
14. üzlet
- 15–16. hangárok
17. autójavító műhely
18. konyha
19. közösségi tér, mozi
20. menekülési út (ez nem szerepel a vázlatban)
21. Novi Sad–Becej vasútvonal.

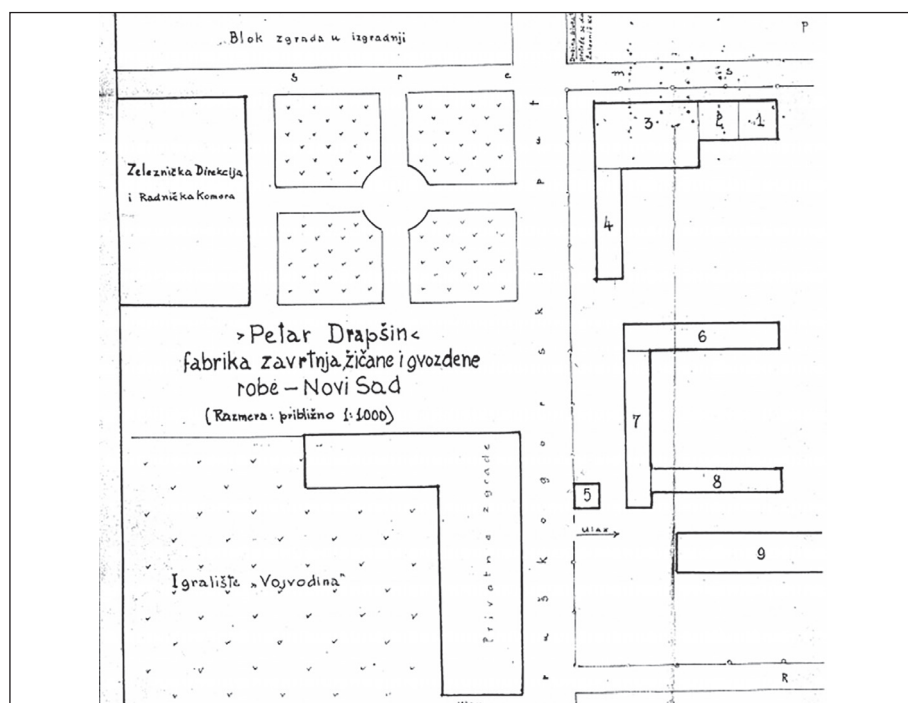
Az utolsó, repülőtérrel kapcsolatos anyag 1955-ből való: sajnos, itt nem maradt fenn a valódi leírás, csak annak egymondatos összefoglalója (Novi Sad Airfield 1955). A személyi állományról, a repülőgéptípusokról és földalatti gáztartályokról szól a riport, amit egy vázlat egészít ki – ez utóbbi vagy nem maradt fenn, vagy elérhetetlen számunkra.

Gyárak

A Petar Drapšin fémfeldolgozó gyárról három különböző forrásban is fennmaradt dokumentum, igaz, ezek kibocsátási időpontja minden esetben 1951. december 10-e; közülük kettő nagyrészt ugyanazt tartalmazza (The Petar Drapšin Factory in Novi Sad 1951a, 1951b), a harmadik pedig egy térképmelléklet (Petar Drapšin Fabrika... 1951). A csőd eljárás után nemrég új birtokoshoz került gyár (Tartományi tulajdonba szállt a Petar Drapšin gyárudvar, 2018) a tárgyalt időszakban vas-, réz- és alumíniumcsavarokat, illetve vas- és acélhuzalokat gyártott (a két gyáregységet egy fal választotta el egymástól); havi kapacitása elvileg kétvagonnyi csavar volt, de az akatrész- és nyersanyaghiány miatt 1950 végén ez egy vagonra csökkent. A Luka Janković által vezetett gyárban az 500 munkás közül 300 a csavar-, 200 pedig a huzalrészlegen dolgozott. A leginkább ipari kémkedésre hasonlító dokumentum fejléce teljesen ki van takarva, itt sem tudjuk, honnan származnak az adatok, amik között részletesen felsorolják a gépeket is (a 11-ből kilenc német). A szöveges forrás segítséget nyújt a térképvázlat értelmezéséhez, melyen a számok a következő objektumokat jelölik:

1. igazgatói iroda
2. titkárság
3. kereskedelmi osztály
4. technikai és tervező részleg

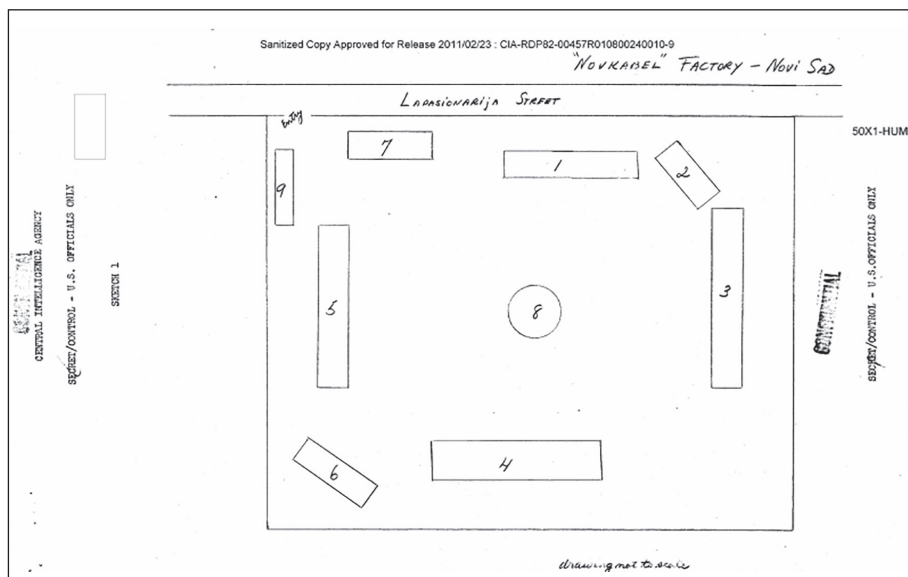
5. porta
6. mechanikai és gépészeti részleg
7. hidegüzemű préselés
8. melegüzemű préselés
9. raktár.

A Sremska utca 15. szám alatt található Elektroporcelan gyárról szóló leírás ugyanebben a forrásegységben található (The Electroporcelain Factory in Novi Sad, 1951). A második világháború után kibővített és még fejlesztés alatt álló üzem 300 dolgozója szolgáltatta Jugoszlávia porcelánáruiinak 60 százalékát. Ide is térkép volt csatolva, ami ebben az esetben nem elérhető, feltehetően erre utal az irat alján látható, kézzel írt „Enclosure retained in...” kezdetű mondat („A melléklet visszatartva/megőrizve...”).

A vasútállomástól délnyugatra található újvidéki öntöde a következő a listában (The Novi Sad Factory 1951), a tartományi fa- és fémiparért felelős igazgatóság irányítása alatt állt, és ekkoriban Bogoljub Persić vezette. A havi 10–12 ipari prés előállítására alkalmas egység csak 4–6 darabot tudott termelni, érdekes, hogy a szintén fémfeldolgozással foglalkozó Petar Drapšinban sem tudták az optimális mennyiséget elérni 1951-ben. Az 500 dolgozóból 150 képzett szak-

munkás, 50 irodista, két mérnök, három technikus és tíz, ismeretlen területen dolgozó szakértő volt; a nyersanyagot az öntöde vashulladék formájában kapta, az irányítása alá tartozott a Szerszámgépgyár is.

Az újvidéki üzemyanagraktárt, -elosztót a Duna-parton, az erőmű mellett helyezte el egy másik beszámoló (Novi Sad Fuel Dump 1949), melynek érdekessége, hogy Újvidéket hol Novi Sadként, hol Neusatz-ként nevezi meg. Az egység két cégből állt: a Jugonafta nagybani (vállalati és a hadseregnek szánt), a Jugopetrol kiskereskedelmi (civil) forgalmat bonyolított le, az 1946 és 1947 között felépült vállalatot Belgrádból irányították (naponta telefonos jelentést kellett adni Újvidékről a bejövő és kimenő szállítmányokról). A Jugonafta 20–24 óra alatt tudott letölteni egy tankert 200.000 gallon (kb. 757.000 liter) mennyiségben, de ezt a kapacitást sem tudták eddig kihasználni, mivel 1947-ig nem volt teljesen kiépítve az objektum, és 1948 nyarától a román olajszállítás csak korlátozott formában érkezett „Fiume–Susak” felől.⁹⁵ 1947-ben és 1948-ban így csak kb. 40–60 tankert tudtak kirakodni, a napi 30–40 tonnányi román nyersolaj-szállítmány 1948 végére elapadt – valószínűleg ez összefüggött Tito és Sztálin szakításával. A technikai felszereltség csehszlovák és német eredetű volt, a Jugonaftánál 1948 végéig nyolc német is dolgozott.

A Novkabel gyárról szóló riportban (Novkabel Cable Factory in Novi Sad 1952) több jelzés utal arra, hogy itt bizalmas, belső helyről származhattak az

⁹⁵ Csak ebben a jelentésben figyelhető meg a régi helynevek használata – lásd Neusatz és Fiume esetét.

információk: a térképen és máshol is látható jobb oldalon az 50X1-HUM kód. Ezt akkor helyezték el egy iraton a nyilvánosságra hozás folyamata során, ha bizalmas hírszerzési forrás lelepleződésétől kellett tartani, amit minden esetben a keletkezéstől számított 75 évig titkosítottak (Declassification Frequently Asked Questions).⁹⁶ A vázlaton látható számok itt is különböző helyszíni elemeket jelölnek, ami szintén alátámaszthatja az adatok kiszivárogtatását: a nyolcas magyarázata például: „azonosítatlan (Odzak)”⁹⁷ Ez a megjegyzés azt sugallja, hogy eredetileg szerbül kapta meg a jelentésíró az anyagot, amit aztán angolra igyekezett fordítani.

1950-re 1500 kilométer magasfeszültségi kábel termelését irányozták elő, és valamivel kevesebb túlfeszültségi kábelt; a következő évben már telefont, távirót és elektromos vezetékeket, szigetelőket is gyártottak. A napi átlag 75 tekercs huzal volt (60 méter tekercsenként), az időjárási körülményeknek való ellenálló képességük gyenge volt, így állandóan javítani próbáltak a minőségen. A bori bányából 1950-ben 150.000 kilogramm réz és bronz érkezett, az előző évektől már a környező falvak villamosításában is részt vett az üzem, évente 300 millió dinár bevétele volt. Dragan Jevtić mérnök vezetése alatt 1200 ember dolgozott, köztük hat német, ebből két mérnök és négy szakember.

A Juspád hajójavítóban a háborúban megsérült Hrvatska, Slovenija, Mačva, Zagorje és Kajmakčalan hajókat tették alkalmassá folyami közlekedésre; 1949-ben, mikor a jelentés készült a műhelyről, éppen két másikat dízelesítettek ott (Juspád Shipyards at Novi Sad 1949). A Szovjet–Jugoszláv Folyamhajózási Társaság eredetileg 1947-ben alakult, az oroszoknak kb. 10 százalékos volt a részesedésük benne, a fennmaradó részt a jugoszlávok állták, majd a szakítás után teljesen a délszláv állam kezébe került a hajójavító (Sayers 1969–1970). A jelentés kiemeli, hogy Vasil Malnikov közlekedési mérnök a Kominform után önszántából itt maradt négy másik szovjet technikussal és mintegy 30 orosz dolgozóval együtt – ők jobb bánásmódban részesültek, mint az átlagos helyi állampolgárok.

Tudományos kutatás és iskolák

Az utolsó jellemző forráscsoportot egy szűk értelmű tudományos-iskolai csoport jelenti, ami főleg a hadiipari hasznosíthatóságra koncentrált. A legkorábban (1948. augusztus) datált rövid hír a Bakteriológiai Intézet vezetőjéről szól két rövid mondatban, amiből megtudjuk, hogy az illető egy Milscherlich nevű német állatgyógyász, aki korábban hadifogságban volt, s ekkoriban már kétéves szerződését töltötte (Bacteriological Research at Novi Sad, Yugoslavia

⁹⁶ Ez egy fokkal erősebb kivételt jelent a 25X1 kódhoz képest.

⁹⁷ Kérdés, hogy a boszniai Odzakra történik-e itt utalás.

1948). A következő példám egy névmutató vegyészkutatókról és mérnökökről, ahol a neveken és foglalkozásokon kívül minden ki van takarva, így nem tudhatjuk, hogy milyen szándékkal írták össze azt a 33 személyt, akik közül ötnél szerepelt a tudós vagy professzor/doktor kitétel (*Chemists and Engineers in Novi Sad and Vicinity 1952*).

A helyi Pasteur Intézet munkájáról szól a harmadik jelentés (*Activities of Pasteur Institute at Novi Sad 1954*), melynek igazgatója a veszettség elleni küzdelem világszerte elismert szakorvosa, dr. Nikolić volt, aki 1954 előtt több vitát is kavart, mivel egy francia kutató, a Tangier-ban dolgozó Remlinger nézeteit osztotta, illetve a WHO-val sem értett mindenben egyet. A továbbiakban a riport a vakcina technikai részleteivel foglalkozott, ami ismeretlen volt az anonim jelentéstevő előtt („...not familiar with the canine rabies vaccines nor the vaccination campaigns...”). Egy vegyvédelmi iskola megnyitásáról szintén rövid tudósítást olvashatunk 1950 elejéről (*Chemical Defense School in Novi Sad 1950*). Kétszázötven tanuló volt az intézményben, akiknek a gyakorlati képzése a Duna partján történt, gumi alapú azbesztruhában. Az utolsó forrás alapján egy speciális katonai iskolatípus megalapítását ismerhetjük meg (*Special Military Schools in Novi Sad, Belgrade and Zagreb 1951*), amit az általános iskolás gyermekek számára hoztak létre. Húszéves korukig járhattak ide, ahol katonai rangjelzéseket és uniformist is kaptak.

Befejezés

Két dokumentum nem volt beilleszthető a csoportosításomba, egy meteorológiai előrejelzés a vajdasági mezőgazdasági eredményekkel kapcsolatban, illetve egy jelentés az újvidéki körzetben található Kulpin falu kollektivizálásának folyamatáról. Ezek a források még csak érintőlegesen sem kapcsolódnak a vizsgálatul választott témámhoz, ezért nem elemeztem őket a tanulmányomban (az adatbázisban való keresés csak azért listázta ezeket a dokumentumokat, mert a címben szerepelt a Novi Sad szó). 1955 után csak egyszer szerepel így a város, egy bibliográfiai felsorolásban 1983-ból, ami mindenképpen feltűnő tény.

A földrajzi hely köre csoportosítható adathalmazt olvashatjuk mentális térkép-ként, ami csak a valóság egy szűk szeletét – a gazdaság (ezen belül is a nehézipari-katonai dimenzió) és közlekedés aspektusát – emeli ki, háttérben hagyva Újvidék/Novi Sad/Neusatz hétköznapi valóságának legtöbb szféráját, például a kultúrát, foglalkoztatást, közhivatalokat stb. Foucault-t követve (2000) egyfajta sajátos taxonómiaként is felfoghatjuk az így kirajzolódó leírást, ami a dolgok bizonyos szempontból való felosztásával új szempontból láttatja az ismerős világot. Ez igen fontos hozadéka lehet a hasonló dokumentumok megismerésének.

Források

- Activities of Pasteur Institute at Novi Sad. 1954. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80-00809A000500610184-7.pdf> (2019. febr. 22.)
- Airfield of Novi Sad. 1949. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R003400220008-6.pdf> (2019. febr. 22.)
- Bacteriological Research at Novi Sad, Yugoslavia, 1948. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R001700830008-8.pdf> (2019. febr. 22.)
- Chemical Defense School in Novi Sad. 1950. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R006200180005-3.pdf> (2019. febr. 22.)
- Chemists and Engineers in Novi Sad and Vicinity. 1952. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP80-00809A000600030105-2.pdf> (2019. febr. 22.)
- Danube Bridge at Novi Sad. 1954. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP83-00423R001500600005-4.pdf> (2019. febr. 22.)
- Juspad Shipyards at Novi Sad. 1949. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R003400410005-8.pdf> (2019. febr. 22.)
- Novi Sad. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R003500390002-3.pdf> (2019. febr. 22.)
- Novi Sad Airfield. 1955. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP83-00418R000800050004-0.pdf> (2019. febr. 22.)
- Novi Sad Fuel Dump. 1949. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R003300440007-7.pdf> (2019. febr. 22.)
- Novi Sad – Tomasevac and Novi Sad – Senta Railroad Lines. 1949. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R003800110010-0.pdf> (2019. febr. 22.)
- Novkabel Cable Factory in Novi Sad. 1952. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R010800240010-9.pdf> (2019. febr. 22.)
- Petar Drapšin fabrika zavrtnja, žičane i gvozdene robe – Novi Sad. 1951. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R009400330006-0.pdf> (2019. febr. 22.)
- Skoplje and Novi Sad Airfield. 1950. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP83-00415R004000190005-1.pdf> (2019. febr. 22.)
- Special Military Schools in Novi Sad, Belgrade and Zagreb. 1951. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R007300630019-6.pdf> (2019. febr. 22.)
- The Electroporcelain Factory in Novi Sad. 1951. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R009400330003-3.pdf> (2019. febr. 22.)
- The Novi Sad Factory. 1951. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R009400280002-0.pdf> (2019. febr. 22.)
- The Petar Drapšin Factory in Novi Sad. 1951a. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R009400330004-2.pdf> (2019. febr. 22.)
- The Petar Drapšin Factory in Novi Sad. 1951b. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R009400330005-1.pdf> (2019. febr. 22.)

Irodalom

- Ayers, Edward L. 2010. Turning toward Place, Space, and Time. In *The Spatial Humanities: GIS and the Future of Humanities Scholarship*. Ed. Bodenhamer, Corrigan, Harris. 1–14. Bloomington: Indiana University Press.
- Bogosavljević, Žarko. 2017a. *CIA u Novom Sadu* (I deo): Novosadski aerodrom i danas važan za nacionalnu odbranu SAD. <https://www.021.rs/story/Novi-Sad/Vesti/169642/CIA-u-Novom-Sadu-I-deo-Novosadski-aerodrom-i-danas-vazan-za-nacionalnu-odbranu-SAD.html> (2019. márc. 1.)
- Bogosavljević, Žarko. 2017b. *CIA u Novom Sadu* (II deo): Najinteresantnije fabrike, inženjeri i hemičari. <https://www.021.rs/story/Novi-Sad/Vesti/169650/CIA-u-Novom-Sadu-II-deo-Najinteresantnije-fabrike-inzenjeri-i-hemicari.html> (2019. márc. 1.)
- Bogosavljević, Žarko. 2017c. *CIA u Novom Sadu* (III deo): Kolonisti iz Crne Gore glavešine u partiji i bezbednosnim službama. <https://www.021.rs/story/Novi-Sad/Vesti/169885/CIA-u-Novom-Sadu-III-deo-Kolonisti-iz-Crne-Gore-glavesine-u-partiji-i-bezbednosnim-sluzbama.html> (2019. márc. 1.)
- Callanan, James. 2010. *Covert Action in the Cold War*. US Policy, Intelligence and CIA Operations. London–New York: I. B. Tauris.
- Casey, Steven–Wright, Jonathan. 2011. *Mental Maps in the Early Cold War Era*. Basingsstoke–New York: Palgrave Macmillan.
- Declassification Frequently Asked Questions. <https://www.justice.gov/open/declassification/declassification-faq> (2018. dec. 21.)
- Döring, Jörg–Thielmann, Tristan. 2008. Einleitung: Was lesen wir im Raume? Der Spatial Turn und das geheime Wissen der Geographen. In Döring, Jörg–Thielmann, Tristan (hg.): *Spatial Turn: das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. 7–49. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Felix, Christopher. 1988. *A Short Course in the Secret War*. New York: Doubleday Dell Publishing.
- Foucault, Michel. 2000. *A szavak és a dolgok*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Milošević, Nemanja. 2007. Yugoslavia, USA and NATO in the 1950s. *Western Balkans Security Observer* (5): 64–80.
- Rajak, Svetozar. 2011. *Yugoslavia and the Soviet Union in the Early Cold War: Reconciliation, comradeship, confrontation, 1953–1957*. London–New York: Routledge.
- Sayers, Andrew. 1969–1970. Between East and West: Yugoslavia. *International Socialism* (41): 31–35.
- Stout, Mark. 2007. *The Pond: Running Agents for State, War, and the CIA*. <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/vol48no3/article07.html> (2019. febr. 22.)
- Tartományi tulajdonba szállt a Petar Drapšin gyárudvar. 2018. *Magyar Szó*, febr. 5. <https://www.magyarszo.rs/hu/3595/kozelet/178227/Tartom%C3%A1ny-tulajdonba-sz%C3%A1llt-a-Petar-Drap%C5%A1in-gy%C3%A1rudvar.htm> (2018. febr. 24.)

Vukman Péter. 2007. Az amerikai dilemmák és a hírszerzés elemzése a Jugoszlávia elleni szovjet katonai támadás lehetőségeiről (1948–1952). *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica* (126): 101–115.

Weiner, Tim. 2007. *Legacy of Ashes: The History of the CIA*. New York: Doubleday.

User's Manual for the CIA Records Search Tool. 2003. <https://fas.org/irp/cia/product/user-2003.pdf> (2018. dec. 20.)

Lajoš ŠOMOĐVARI

NOVI SAD U OGLEDALU DOKUMENATA CIA (1948–1955)

Američka Centralna obavještajna agencija (CIA) postavila je na internet mnoštvo dokumenata sa kojih je skinuta oznaka tajnosti (<https://www.cia.gov/library/readingroom/home>) i na raspolaganju su istraživačima i svima zainteresovanima, što je omogućeno američkim Zakonom o slobodi pristupa informacijama. Većina izvora se nalazi na njihovoj internet stranici od kraja 2016 (neki čak i od ranije), međutim mađarska (i međunarodna) historiografija se još nije u većoj meri pozabavila njihovim izučavanjem. Ovaj rad ima za cilj da posluži kao uvod u čitanje ovakvih dokumenata. Nakon kratkog predstavljanja istoriografskog i metodološkog konteksta opisuje se korisnost ovakvog istraživanja zasnovanog na strogo selektovanim slikama Novog Sada i dragocenim sa stanovišta obavještajnih službi. Tekst otkriva i kakvim podacima je CIA imala pristupa te kakvu idejnu konstrukciju je pružala zapadnim donosiocima odluka na početku Hladnog rata, u periodu prepunog konflikata.

Ključne reči: CIA, Novi Sad, Hladni rat, obavještajne službe

Lajos SOMOGYVÁRI

NOVI SAD IN THE LIGHT OF CIA DOCUMENTS (1948–1955)

A multitude of declassified CIA documents is now at the disposal of researchers on the website of the Central Intelligence Agency (<https://www.cia.gov/library/readingroom/home>), which has been brought about according to the provisions of the American Freedom of Information Act, and is accessible to anyone interested. The majority of sources have been online since the end of 2016 (some of them even earlier); nevertheless, Hungarian (and international) historiography has not yet engaged much in their study. This paper attempts to make an introduction to reading such documents: after a brief outline of the historiographical and methodological context, it presents the usefulness of such an analysis based on highly selected images of Novi Sad and valuable from an intelligence point of view. This text reveals what kind of data the CIA had access to, and the sort of knowledge construction it created for the Western decision-makers at the beginning of the Cold War, in the period full of conflicts.

Keywords: CIA, Novi Sad, Cold War, intelligence

KÖNYVISMERTETŐ

KOCSIS Lenke

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Nyelv- és Irodalomtudományi Doktori Iskola
Újvidék, Szerbia
lenkeko@gmail.com

A VERSES REGÉNY FEJLŐDÉSTÖRTÉNETE AZ ANGOL NYELVŰ IRODALOMBAN

Addison, Catherine: *A Genealogy of the Verse Novel*.

Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2017, 494

A verses regény műfajáról kevés átfogó igényű tanulmány készült, és műfaj-monográfia írásával is csak alig néhány kutató próbálkozott (a magyar irodalomtudomány egyetlen verses regény műfaj-monográfiája Imre László *A magyar verses regény* [1990] című kötete). Ennek egyik oka feltehetően az, hogy a legtöbb nemzeti irodalomban (például a regényhez viszonyítva) kevés a műfajba sorolható, vagy annak hatását mutató alkotás jött létre. Az angol nyelvű irodalomban a viktoriánus korban vált az olvasóközönség előtt is közzismertté a verses regény, ebben az időszakban még csak az Egyesült Királyságban jelentkezett, azóta viszont az összes anglofón ország irodalmában elterjedt a műfaj. Az *A Genealogy of the Verse Novel* [*A verses regény genealógiája*] szerzője Catherine Addison a Zululandi Egyetem Bölcsészettudományi Kara Anglisztika Tanszékének tanára, szakterülete a romantika költészete.

A kötet bevezetőjében Addison Vikram Seth *The Golden Gate* (1986) című verses regényét emeli ki (Addison 2017, 1), mint a műfajt a XX. században újra az angol nyelvű olvasóközönség figyelmébe emelő szöveget (a magyar irodalomban ezt a szerepet Térey János 2001-ben megjelent *Paulusa tölti be*). A bevezetőben Addison egyrészt a műfajjal kapcsolatos alapvető problémákat és gyakran felmerülő kérdéseket tekinti át, melyek megválaszolására a következő *Genre* [*Műfaj*] című fejezetben kerül sor, másrészt a kötetben vizsgált szövegek jellemzőiről

igyekszik alapvető információkat adni, ezáltal körülhatárolva a korpuszt és előrevetítve a négy terjedelmesebb, elemzéseket tartalmazó fejezet tartalmát. Itt a narráció típusa és a feldolgozott témák alapján rendezte kategóriákba a verses regényeket: Don Juan-történetek, verses levélregények, fikcionális önéletrajzok, mítoszokat feldolgozó történetek, szórakoztató irodalom, közösségek és családok történetei, tudományos fantasztikum, szerelmi történetek, dokumentarista művek, politikai kommentár vagy tiltakozás, epikus jellegű történetek nemzetekről vagy elnyomásról és fiatal olvasóknak szánt nevelődésfejlődés narratívák (Addison 2017, 5). A felsorolt szövegeket a monográfia későbbi fejezeteiben megjelenésük ideje és formai szempontok alapján csoportosította.

Addison egy az angol nyelvű szakirodalomban gyakran felmerülő kérdésből kiindulva kezdi el kifejtetni a verses regény műfaji jellegzetességeit: Miért van szükség a „verse novel” [verses regény] és a „novel is verse” [regény versekben] szinonimaként kezelt, elsősre ellentmondásosnak tűnő hibrid taxonómiákra, ha az így meghatározott szövegek beleillenek a narratív költészet kategóriába? (Addison 2017, 12). A kérdésre adható egyik lehetséges válasz az, hogy a megnevezés nem más, mint egy XIX. századi marketingfogás. A kiadók a regény egyre növekvő népszerűségét kihasználva a „verses regény” és a „regény versekben” megjelölésekkel igyekeztek az olvasók számára vonzóbbá tenni a verses epikát. Ez az elképzelés Addison szerint sem ad kielégítő választ a fenti kérdésre, viszont már rámutat a verses regény műfajának egy kulcsfontosságú jellemzőjére, a regényszerűsége (Addison 2017, 13). A *Műfaj* című fejezet jelentős részét ennek vizsgálata és a műfaji kategória létjogosultságának igazolása teszik ki. A szerző több alkalommal, más-más megközelítéssel tér vissza a szókapcsolat „verses” komponensének vizsgálatára is. Áttekinti többek között, hogyan hatottak a modern költői irányzatok és a posztmodernben megújuló líra a műfaj fejlődésére. A fejezet konklúziójában Addison meggyőzően érvel a hibrid műfajnév létezésének jogosultsága mellett és oldja fel a megnevezésben található ellentmondást. A verses regények egy része ugyan beilleszthető a narratív költészet kategóriába, de Addison szerint nem létezik olyan hagyományos epikai alműfaj, ami az összes ide sorolható alkotás befogadására alkalmas lenne. Megállapítja, hogy a verses regények egyszerre regények és narratív költemények, emellett a próza és a líra határait is egybemosó alkotások. Ennyire sokrétű szövegek esetében indokolttá válik tehát egy olyan műfajnév használata, amely kifejezi ezt az összetettséget (Addison 2017, 35). A jellegzetességek összefoglalására, amelyek alapján verses regénynek minősíthető egy szöveg, vagy valamilyen oknál fogva részévé válik a műfaj fejlődéstörténetének, a második *Early Verse Novels [Korai verses regények]* című fejezetben kerül sor. Addison figyelembe

vette a szerző és/vagy kiadó által adott műfajmegjelöléseket „verse novel” [verses regény], „poetical novel” [költői regény] és „novel is verse” [regény versekben], de ezeket az általában alcím formájában megjelenő meghatározásokat nem tekintti elsődleges kritériumnak. Fontos a terjedelem, ennek ellenére olyan szövegek is bekerültek a válogatásba, melyek szigorúan tekintve novellák, elbeszélések lennének, továbbá olyan antológiák, melyek egy nagyobb történeté olvashatók össze. Elengedhetetlen jellemző a realizmus, a hétköznapiság, az egyszerű használati tárgyak jelenléte, egy önálló, a szereplők közvetlen környezetén kívül is működőképes valóság. Az eposzoktól és más verses epikai műfajoktól eltérően a verses regények döntő többségének cselekménye a szerző jelenében vagy a közeli múltban játszódik, vagyis a kortársiság is a műfaj egyik ismertetőjegyének tekinthető (Addison 2017, 36–38). A jellegzetességek megállapítása során elsősorban Christopher Pollnitz, Ian Watt, Mihail Bahtyin és Lukács György verses regénnyel, regénnyel és verses epikával foglalkozó tanulmányaira hivatkozik. Addison a verses regényeket vizsgáló „maroknyi kritikus” közül Pollnitz műfaj-meghatározását idézi, aki Ausztráliában megjelent művekről írt tanulmányában igyekezett egy pontos definíciót adni, melyben a szerzői szándékot, a verselést, valamint az olyan alapvető regénykellékeket nevezi meg elengedhetetlen kritériumként, mint a nézőpont, a szereplők és a cselekmény ábrázolása (Addison 2017, 37). A regényszerűség meghatározó jellemzőit, a próza és verses epika közötti lényegi különbségeket illetően Addison elsősorban három szerző munkásságából merít, Watt, Bahtyin és Lukács. A *Rise of the Novel* (1957) című monográfiájából a realizmus prózában betöltött fontosságát emeli ki, és az egész kötetben Watt értelmezése szerint használja a fogalmat. Bahtyin (*The Dialogic Imagination: Four Essays* [1981]) és Lukács (*Realism in Our Time* [1964], *The Theory of the Novel* [1971]) munkásságából olyan esszékre hivatkozik, melyekben a szerzők a próza és a verses epika közötti különbségeket tárgyalják, mint például a hétköznapi használati tárgyak jelenléte a szövegekben, akár csak említés szinten (Addison 2017, 38).

A monográfia egyik erőssége az alaposan kidolgozott irodalom- és műfajelméleti háttér. Ennek köszönhetően – mint már említettem – Addison meggyőzően érvel a verses regény műfajának létjogosultsága mellett, és sikerül felállítania egy kellőképpen engedékeny kritériumrendszert, amelynek segítségével XIX., XX. és XXI. századi szövegek egyaránt vizsgálhatók. Már a *Korai verses regények* című fejezetben nyilvánvalóvá válik, hogy Addison rugalmasan értelmezi a műfaj kezdeteit és tágan a kereteit. Az első bemutatott szöveg William Chamberlayne 1659-es *Pharonnidája*, melyben az ókori görög kalandregény, a lovageposz és a románc jellegzetességei egyaránt megtalálhatók. Addison

az elemzés során leginkább olyan szövegrészekre koncentrálok, melyek modern értelemben regényszerűek és a hagyományos verses epikához viszonyítva realitásnak mondhatók, de felmerül a szerzővel kortárs események megjelenítésének kérdése is (Addison 2017, 39–41). A XVIII. századi szövegek közül Anna Seaward *Luisa* (1784) című versekben írt levélregénye hasonlít leginkább egy verses regényre, ami az „*A Poetical Novel in Four Epistles* [Költői regény négy episztolában]” alcímmel jelent meg (Addison 2017, 50–52). Addisonnak nem mindegyik esetben sikerült teljes egészében meggyőznie arról, hogy a négy bemutatott *Don Juan* (1819–1824) előtti szöveg szerves része a verses regény fejlődéstörténetének, ennek ellenére jól illusztrálja azt az útkeresést és kísérletezést, amelynek eredménye a XIX. században egy új műfaj lett.

A Byronnak szentelt alfejezetben két szöveg kerül elemzésre: a *Beppo* (1818) és a *Don Juan*. Addison a *Beppót* verses novellának tekinti és a *Don Juan* közvetlen előzményének, részben azért, mert Byron ebben a szövegben használta először az ottava rimát. A *Don Juan*-elemzés a már előbb említett jellemzőket veszi számba, csupán a narrátor kiemelt szerepének vizsgálatában tér el jelentősen az előzőektől (Addison 2017, 59–72). Puskin *Anyeginjét* (1824–1832) leginkább *Don Juan*ból kiindulva és azzal összevetve taglalja (Addison 2017, 75–81), Adam Mickiewicz *Pan Tadeuszát* (1834) pedig az *Anyegin*hez hasonlítja (Addison 2017, 81–83). A monográfiában a több mint hetven elemzett verses regény közül csak Puskin és Mickiewicz művei nem angol szerzők szövegei, a *Don Juanon* kívül pedig csak egy kortárs angol mű jelent meg magyar fordításban, Anne Carson kanadai költőné 1998-as *Vörös önéletrajza* (2017) című könyve.

A *The Victorian Period* [A viktoriánus kor], a *The Earlier Twentieth Century* [A korai huszadik század] és a *The Contemporary Age* [A kortárs] című fejezetekben Addison versforma szerint rendezte kisebb-nagyobb csoportokba az elemzett verses regényeket. Visszatérő szerkezetek a blank verse, az ottava rima, a szonett, a szabadvers és az *Anyegin*-strófa. A szabálytalan és egyes verselés inkább a XX. és XXI. századra jellemzőek, de utóbbira már a *Korai verses regények* fejezetben találhatók példák a verses levélregények között: Christopher Antsey *The New Bath Guide*-ja (1766) és Thomas Moore Fudge család története. A XIX. században az itt összegyűjtött verses regények alapján sem Byronnak, sem Puskinnak nem akadt követője az angol irodalomban, ugyanakkor a XX. és XXI. században találunk olyan szövegeket, amelyek versformában és/vagy témában kapcsolódnak ezekhez. Addison a kortárs, szabad versformában írt szövegek verstani szempontú elemzését és csoportosítását tartja legproblematicusabbnak. Utóbbi kijelentését az olyan körülményes alfejezetcímek, mint a „Short-Line and Short-to-Longer-Line Free Verse” [rövid-soros és rövidebb-hosszú-soros szabadversek] (Addison 2017, 362) is alátámasztják.

A verses regény genealógiája több szempontból is izgalmas kiadvány. A feldolgozott korpusz mennyisége és sokszínűsége kapcsán már figyelemre méltó lenne, hiszen nemcsak több ország, hanem több kontinens irodalmából áll össze, és egy kétszáz évnél hosszabb időintervallumot tekint át. Ezenfelül Addison sikeresen foglalt egy aránylag áttekinthető, formai kritériumok alapján létrehozott rendszerbe több mint hetven igen különböző verses regényt, a bevezetőben még egy tematikus áttekintést is adva. A műfaj jellemzőivel kapcsolatban gyakran felmerülő kérdések többségére választ kínál a kötet. Kevés kutató foglalkozik például azzal, hogy egyes verses regények terjedelmüket tekintve elbeszélések, ezeket a szövegeket általában figyelmen kívül hagyják. Természetesen vannak olyan, a témával kapcsolatos kérdések, amik Addisonnál nem merülnek fel vagy csak említést tesz róla néhány fejezetben, mint például a gyerek- és az ifjúsági irodalom verses regényei. Ezek ellenére egy saját koncepcióval rendelkező, következetesen összeállított, előremutató műfaj-monográfiát vehetünk kézbe.

Irodalom

- Addison, Catherine. 2017. *A Genealogy of the Verse Novel*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Antsey, Christopher. 1807. *The new Bath guide*. Bath: Brown.
- Bakhtin, M. M. 1981. *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Ford. Caryl Emerson-Michael Holquist. Austin: University of Texas Press.
- Byron, George Gordon. 1964. *Don Juan*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Carson, Anne. 2017. *Vörös önéletrajza*. Ford. Fenyvesi Orsolya. Budapest: Magvető.
- Chamberlayne, William. 1659. *Pharonnida: A Heroick Poem*. London: Robert Clavell.
- Imre László. 2017. *A magyar verses regény*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lukács György. 1962. *Realism in Our Time: Literature and the Class Struggle*. Ford. John Mander-Necke Mander. New York: Harper and Row.
- Lukács György. 1971. *The Theory of the Novel: A Historico-Philosophical Essay on the Forms of Great Epic Literature*. Ford. Anna Bostock. Cambridge: M.I.T. Press
- Moore, Thomas. 1895. *Thomas Moore's complete poetical works*. New York: T. Y. Crowell.
- Pollnitz, Christopher. 2004. Australian Verse Novels. *Heat* (7): 229–252.
- Puskin, Alekszandr Szergejevics. 2013. *Jevgenyij Anyegin*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Seward, Anna. 1810. Louisa: A Poetical Novel, in Four Epistles. In *The Poetical Works of Anna Seward*, vol. 2. 219–294. Edinburgh: Ballantyne.
- Térey János. 2001. *Paulus*. Budapest: Palatinus.
- Watt, Ian. 1957. *The Rise of the Novel: Studies in Defoe, Richardson and Fielding*. Berkley: University of California Press.

TARTALOM

ARANY JÁNOS (1817–1882)

SZILÁGYI Márton: Arany János és Szendrey Júlia (Textuális nyomok az Arany-életműben Szendrey Júlia második házasságáról) 3–16

MILBACHER Róbert: Arany mint novellista (A nevelődés keresztény modelljének kudarca az *Egy egyszerű beszélykében*) 17–30

NYELVÉSZET, IRODALOMTUDOMÁNY, FILOZÓFIA

RAJSLI Ilona: A nyelvi érintkezés formái a vajdasági magyar családnevekben. 33–44

BANDI Irén: Az emlékezéstől az elbeszélésig (Nádas Péter *Világló részletek* című művének köztes terei) 45–56

VÉRY Dalma: Olvasni a szöveget (A szöveg mint szöveg hermeneutikája és James Joyce *Ulyssese*) 57–77

BARCSI Tamás–NÉMETH Ákos: Oswald Spengler hatása Márai Sándor és Kertész Imre civilizációértelmezésére 79–97

HATÁRTUDOMÁNYOK

TÁMBA Renátó: Gyermejk jelenetek a hellenisztikus görög szobrászatban 101–122

LAJOS Katalin: Fordítás és közelítő történelemképek (Erdély képe két mai román történetíró munkáiban) 123–138

TÓTH GLEMBÁ Klára: A kulturális politika az államhatalom és a szabadság határán Branko Prnjat műveiben 139–146

IMRE Attila: A fordítók szakmai etikájának kihívásai 147–160

SOMOGYVÁRI Lajos: Újvidék a CIA-iratok tükrében (1948–1955) 161–174

KÖNYVISMERTETŐ

KOCSIS Lenke: A verses regény fejlődéstörténete az angol nyelvű irodalomban (Addison, Catherine: *A Genealogy of the Verse Novel*) 177–181

SADRŽAJ

JANOŠ ARANJ (1817-1882)

- Marton SILÁDI: Janoš Aranj i Julija Sendrei (Tekstualni tragovi u Aranjevom opusu o drugom braku Julije Sendrei) 3–16
- Robert MILBAHER: Aranj kao novelist (Neuspeh hrišćanskog modela vaspitanja u delu *Egy egyszerű beszélyke* [Jedna obična pripovetka]) 17–30

LINGVISTIKA, KNJIŽEVNOST, FILOZOFIJA

- Ilona RAJŠLI: Oblici jezičkih kontakata u vojvođanskim mađarskim prezimenima 33–44
- Iren BANDI: Od prisećanja do pripovedanja (Međuprostori u delu Petera Nadaša *Világoló részletek* [Svetli detalji]) 45–56
- Dalma VERI: Čitanje tkanja (Hermeneutika teksta kao tkanja i *Ulíks* Džejmisa Džojsa) 57–77
- Tamaš BARČI–Akoš NEMET: Uticaj Osvalda Špenglera na interpretacije civilizacije u delima Šandora Marajja i Imrea Kertesa 79–97

INTERDISCIPLINARNE NAUKE

- Renato TAMBA: Predstavljanje dece u helenističkoj grčkoj skulpturi. 101–122
- Katalin LAJOŠ: Prevod i približavanje predstava o istoriji (Predstava o Transilvaniji u radovima dva savremena rumunska istoričara). 123–138
- Klara TOT GLEMBA: Kulturna politika kao moć države i granice slobode u delima Branka Prnjata 139–146
- Atila IMRE: Izazovi profesionalne etike prevodilaca 147–160
- Lajoš ŠOMOĐVARI: Novi Sad u ogledalu dokumenata CIA (1948–1955) 161–174

PRIKAZ KNJIGE

- Lenke KOČIŠ: Istorijat razvoja romana u stihovima u književnosti na engleskom jeziku (Catherine Addison: *A Genealogy of the Verse Novel*) 177–181

CONTENTS

JÁNOS ARANY (1817–1882)

- Márton SZILÁGYI: János Arany and Júlia Szendrey (Textual Traces in Arany's Oeuvre on Júlia Szendrey's Second Marriage) 3–16
- Róbert MILBACHER: Arany as a Short-Story Writer (The Failure of the Christian Model of Education in *Egy egyszerű beszélyke* [A plain story]) 17–30

LINGUISTICS, LITERATURE, PHILOSOPHY

- Ilona RAJSLI: Forms of Language Contact in Vojvodinian Hungarian Family Names 33–44
- Irén BANDI: From Remembering to Story-Telling (Intermediate Spaces of Péter Nádas's Work *Világó részletek* [Bright Details]) 45–56
- Dalma VÉRY: Reading the Fabric (The Hermeneutics of the Text as Fabric and James Joyce's *Ulysses*) 57–77
- Tamás BARCSI–Ákos NÉMETH: The Influence of Oswald Spengler on the Civilization Interpretations of Sándor Márai and Imre Kertész 79–97

BORDER SCIENCES

- Renátó TÁMBA: Representations of Children in the Hellenistic Greek Sculpture 101–122
- Katalin LAJOS: Translation and Approaching Images of History (The Image of Transylvania in the Works of Two Contemporary Romanian Historians) 123–138
- Klára TÓTH GLEMBÁ: Cultural Policy Between State Power and Freedom in the Works of Branko Prnjat 139–146
- Attila IMRE: Challenges Of Translators' Professional Ethics 147–160
- Lajos SOMOGYVÁRI: Novi Sad in the Light of CIA Documents (1948–1955) 161–174

BOOK REVIEW

- Lenke KOCSIS: Genealogy of the Verse Novel in Literature in the English Language (Catherine Addison: *A Genealogy of the Verse Novel*) 177–181

ÚTMUTATÓ

a kéziratok formai kialakításához

A szöveget rövid (800–1000 leütésnyi) tartalmi összefoglaló vezeti be, amely kitér a kutatás tárgyára és módszerére, kitűzött céljára és eredményére is.

- A rezümét kulcsszavak egészítik ki (legfeljebb 5). Ajánlatos gyakran használt, nemzetközileg ismert fogalmakat feltüntetni.
- A tanulmány főszövegének maximális terjedelme: 30 000 leütés, szóközökkel.
- A hivatkozásokat nem lábjegyzetek formájában, hanem a főszövegben kérjük jelölni.
- A szöveghez tartozhatnak lapalji jegyzetek, ezek azonban nem helyettesítik az irodalomjegyzéket.
- A tanulmányok szövegét elektronikus formában (Word, Times New Roman betűtípus) kérjük a szerkesztő (erika.bence1967@gmail.com) elektronikus postacímére eljuttatni.

*

Részletes szerkesztési utasítások:

Az egész szöveget egységesen 12 pontos betűnagysággal, Times New Roman betűtípussal, 1,5-es sorközzel kérjük írni, kivéve a rezümét és a kulcsszavakat, melyek 10 pontosak.

A kézirat elején az alábbi adatok feltüntetése szükséges:

A szerző VEZETÉKNEVE és keresztnéve (rang nélkül, a vezetéknev verzál betűvel)

A szerzőt foglalkoztató intézmény neve

Székhelye (vagy a szerző laccíme)

A szerző elektronikus elérhetősége

PL:

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

xxxxx@yyyyyyy

A SZÖVEG CÍME (verzál)

Ha van: *A szöveg alcíme* (kurzív)

Rövid tartalmi összefoglaló (rezümé), tompán (behúzás nélkül), bekezdések nélkül (10-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz).

Kulcsszavak: (10-es betűnagyság, normál, 1-es sorköz, legfeljebb 5).

A dolgozat főszövege: 12-es betűnagyság, normál, 1,5-es sorköz.

A szövegben (a lapalji jegyzetekben is) pontosan kell jelölni a kis- és nagyköjtőjeleket, illetve a gondolatjeleket (l.: egy-egy; 1914–1918; a regény – minden más vonatkozásban – megfelelni igyekszik...).

Az új bekezdéseket sorvégi „enterrel” hozzuk létre, a behúzásokat pedig az Eszközök menü Formátum, Bekezdés, Első sor parancssal. Kérjük a tabulátorok és a sor eleji szóközök mellőzését.

A négysorosnál hosszabb idézeteket egy sorral leválasztva, idézőjel nélkül, bal oldali 2 cm-es behúzással, új bekezdés nélkül (tompán) kérjük jelölni (kizárólag a Kezdőlap, Bekezdés, Behúzás, Bal parancssor alkalmazásával).

A közcímek (középre zárva, 12-es nagyság, kurzív)

(számozás nélkül) A művek címe, valamint a kiemelések dőlt (kurzív) betűvel írandók. A közcímek alatt egyéb alcímek is sorakozhatnak, középre zárva, kurzívval, a bekezdés betűnagyságával (12-es).

A címekhez és kiemelésekhez járuló toldalékokat közvetlenül a cím, illetve a kiemelés után kell írni normál szedéssel (a *Bánk bán*nal, ebben a *dalban*...). A szerzői kiemelések jelölése zárójelben történik (kiemelés tőlem – X. Y.).

A hivatkozás módja:

Az idézetek leelőhelyét magában a főszövegben jelöljük. Lábjegyzetben kommentárt, főszöveghez társuló megjegyzéseket közölhetünk a szövegszerkesztő program Hivatkozás, Lábjegyzet beszúrása parancssor alkalmazásával.

Minden idézett szövegnek meg kell jelennie a szöveg végére illesztett *Irodalomban*. Az *Irodalom* nem bibliográfiát közöl, hanem csak azokat a műveket tünteti fel betűrendben, amelyekre a szövegben hivatkozott a szerző. Nem magyar szerző esetében a vezetéknevet vessző követi, majd a szerző teljes utónevét kiírjuk.

Az irodalomjegyzék létrehozása és a szövegbeli hivatkozás a következőképpen történik:

Könyv

Egyszerűs:

Tverdota György. 2010. *Zord bűnös vagyok, azt hiszem: József Attila kései költészete*. Pécs: Pro Pannonia.

(Tverdota 2010), idézetet követően: (Tverdota 2010, 55)

Két- vagy többszerzős:

Tolnai Ottó–Domonkos István. 1968. *Valóban mi lesz velünk*. Újvidék: Forum.

(Tolnai–Domonkos 1968, 12–13)

Négy vagy annál több szerző esetén az *Irodalomban* minden szerzőt, a főszövegben azonban csak az elsőt tüntetjük fel:

Hoppál Mihály–Jankovics Marcell–Nagy András–Szemadám György. 2000. *Jelkép-tár*. Budapest: Helikon Kiadó.

(Hoppál et al. 2000, 42)

Kötetszerkesztés:

Horváth Imre–Thomka Beáta vál. és szerk. 2010. *Narratívák 8: Narratív teológia*.

Budapest: Kijárat Kiadó.

(Horváth–Thomka 2010, 58–59)

Könyvfejezet:

Szegedy-Maszák Mihály. 1998. Fordítás és kánon. In *Irodalmi kánonok*. 47–70. Debrecen: Csokonai Kiadó.

(Szegedy-Maszák 1998, 48)

Ricoeur, Paul. 1999. Emlékezet – felejtés – történelem. Ford. Rózsahegyi Edit. In *Narratívák 3: A kultúra narratívái*, szerk. és a szövegeket gondozta Thomka Beáta. 51–68. Budapest: Kijárat Kiadó.

(Ricoeur 1999, 54)

Fordításban megjelent mű:

García Márquez, Gábrriel. 1990. *Szerelem a kolera idején*. Ford. Székács Vera. Budapest: Magvető.

(García Márquez 1990, 77)

Elektronikus könyv:

Dragomán György. 2014. *Máglya*. Budapest: Magvető. Epub.

(Dragomán 2014)

Interneten elérhető publikáció esetében zárójelben az utolsó megtekintés dátumát kérjük feltüntetni:

Krúdy Gyula. 1967. *Régi pesti históriák: Színes íráások*. Budapest: Magvető. <http://mek.oszk.hu/00800/00869> (2015. jún. 9.)

(Krúdy 1967)

Cikkek, tanulmányok*Folyóirat (a folyóirat címe után az évfolyam következik):*

Lengyel Zsolt. 2014. Szóasszociációs vizsgálatok. *Hungarológiai Közlemények* 45 (4): 1–12.

(Lengyel 2014, 10)

Lap:

Fenyvesi Ottó. 2015. Modern folklór. *Magyar Szó – Kilátó*, jan. 24–25. 24.

(Fenyvesi 2015, 24)

Interneten elérhető lap vagy folyóirat:

Szemere Katalin. 2015. Hörpölték a kultúrát. *Népszabadság*, jún. 8. <http://nol.hu/kultura/haraphato-eneklesi-vagy-1538629> (2015. jún. 9.)

(Szemere 2015)

Elektronikus publikáció:

Keresztesi József. 2014. Kilépés a múzeumból. *Litera* <http://www.litera.hu/hirek/peterfy-a-kitomott-barbar> (2015. jún. 9.)

(Keresztesi 2014)

Ha a cikknek DOI-száma van, kérjük azt is feltüntetni a hivatkozás végén.

A fenti jelölésmód érvényes a lábjegyzetekre is.

Idegen nyelvű kiadványokra való hivatkozáskor a bibliográfiai adatok élén a szerző családneve áll első helyen, utána vesszővel elválasztva következik utóneve (l.: Ricoeur, Paul). Nemcsak a mű címe, hanem a kiadó neve, illetve a kiadás helye is idegen nyelven írandó.

A hivatkozások létrehozása során az itt föl nem tüntetett esetekben a Chicago Manual of Style Autor-Date System rendszerét tekintjük irányadónak:

http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

A dolgozatot címmel ellátott angol, valamint szerb nyelvű rezümé és kulcsszavak zárják.

CIP - A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

811.511.141: 821.511.141.

TANULMÁNYOK = STUDIJE = STUDIES:

Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének kiadványa,

Szerkesztő BENCE Erika, PÁSZTOR-KICSI Mária. –

1961/1. füzet - Újvidék: az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi
Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke, 1969. - 24 cm.

Félévente. Az első szám A TANSZÉK ÉLETÉBŐL című melléklettel.

ISSN 0354 -9690

COBISS.SR ID- 16571906

